

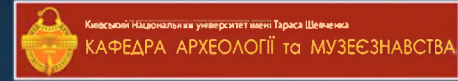
БІБЛІОТЕКА

VITA ANTIQUA

<https://www.facebook.com/th.vovk.center>
<http://paleoethnology.org.ua>
e-mail: th.vovk.center@gmail.com

International scientific conference

HUMAN & LANDSCAPE:

Geographical approach in the Prehistoric archaeology

February 3 – 5, 2016, Kyiv, Ukraine

design by Wild Fox Film

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

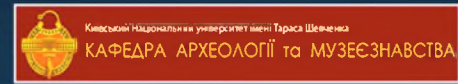
БІБЛІОТЕКА

VITA ANTIQUA

<https://www.facebook.com/th.vovk.center>
<http://paleoethnology.org.ua>
e-mail: th.vovk.center@gmail.com

International scientific conference

HUMAN & LANDSCAPE:

Geographical approach in the Prehistoric archaeology

February 3 – 5, 2016, Kyiv, Ukraine

design by Wild Fox Film

ABSTRACTS

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV, Faculty of History

БІБЛІОТЕКА

VITA ANTIQUA

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА
ЦЕНТР ПАЛЕОЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМ. ХВ. ВОВКА

Міжнародна наукова конференція

ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ
Географічний підхід в первісній археології
3-5 лютого 2016, Київ, Україна

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Київ 2016

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Історичний факультет

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Faculty of History

Кафедра археології та музеєзнавства

Department of Archaeology and Museum Studies

Центр палеоетнологічних досліджень ім. Хв. Вовка

Th. Vovk Center for Paleoethnological Researches

SCOPES Institutional Partnership Network
in Eastern European Neolithic and Wetland Archaeology

SCOPES Інституційна партнерська мережа по вивченню
східноєвропейського неоліту та археології річок і озер

WILD FOX FILM

продакшн-група Wild Fox Film

Wild Fox Film production group

БІБЛІОТЕКА

VITA ANTIQUA

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV
FACULTY OF HISTORY
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY AND MUSEUM STUDIES
Th. VOVK CENTER FOR PALEOETHNOLOGICAL RESEARCHES

International Scientific Conference

HUMAN & LANDSCAPE

**Geographical approach in the Prehistoric Archaeology
February 3 – 5, 2016, Kyiv, Ukraine**

ABSTRACTS

KYIV 2016

УДК 903:91
ББК Т4с5 я431

М-58

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

к. і. н, доц. Шидловський П.С. (відповідальний редактор)
Слєсарев Є.С.
Лизун О.М.
Радомський І.С.
Вірцан А.В.

Міжнародна наукова конференція «ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ : географічний підхід в первісній археології» (3-5 лютого 2016, Київ, Україна) : Тези доповідей. – К.: , 2016. (Бібліотека Vita Antiqua). – 94 с.

В збірці представлені тези доповідей підготовлених до міжнародної конференції «Людина та ландшафт», присвяченої сучасним дослідженням взаємодії оточуючого середовища та первісних суспільств на території Європи. До видання включені матеріали, що демонструють міждисциплінарний підхід у дослідженні пам'яток первісності.

Запропонована збірка буде корисною для всіх, хто цікавиться первісною історією та географією Європи – археологам, географам, біологам, історикам-краєзнавцям, студентам вищих навчальних закладів.

International Scientific Conference “HUMAN & LANDSCAPE : Geographical approach in the Prehistoric Archaeology (February 3 – 5, 2016, Kyiv, Ukraine) : Abstracts. – Kyiv : 2016. (Vita Antiqua Library). – 94 p.

This volume presents the abstracts prepared for the international conference "Human and Landscape", dedicated to contemporary researches of environment – prehistoric societies interaction in Europe. The publication includes materials that demonstrate the interdisciplinary approach to the study of prehistoric sites.

The proposed collection will be useful for anyone interested in prehistory and geography of Europe - archaeologists, geographers, biologists, historians, ethnographers, and students of higher educational institutions.

ISBN 978-966-2608-29-8

@ Автори тез, 2016

ЗМІСТ / CONTENTS

ПЕРЕДМОВА	7
PREFACE	11
ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ «Людина та ландшафт»	15
THE PROGRAM of the CONFERENCE “Human & Landscape”	15
Розділ I. Історія, теорія та методи просторової археології	23
Part I. History, theory, and methods of spatial archeology	23
Розділ II. Взаємодія природи та суспільства в плейстоцені	33
Part II. The interaction between nature and society in Pleistocene	33
Розділ III. Культурна адаптація до навколишнього середовища в ранньому голоцені	57
Part III. Cultural adaptation to natural conditions in the Early Holocene	57
Розділ IV. Розвиток землеробських та скотарських культур	67
Part IV. Development of agricultural and pastoral cultures	67
СПИСОК УЧАСНИКІВ	85
LIST OF PARTICIPANTS	85

ЦЕНТР ПАЛЕОЕТНОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ХВ. ВОВКА
Th. Vovk CENTER
OF PALEOETHNOLOGICAL RESEARCHES

Department of Archaeology and Museology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

<http://paleoethnology.org.ua>

<https://www.facebook.com/th.vovk.center>

[e-mail: th.vovk.center@gmail.com](mailto:th.vovk.center@gmail.com)

**Міжнародна наукова конференція
«ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ:
Географічний підхід в первісній археології»
(3 – 5 лютого 2016, Київ, Україна)**

**International Scientific Conference
HUMAN & LANDSCAPE: Geographical approach
in the Prehistoric archaeology
(February 3 – 5, 2016, Kyiv, Ukraine)**

Голова оргкомітету – Терпиловський Р.В., д.і.н., професор,
завідувач кафедри археології та музеєзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Члени оргкомітету:

к.і.н., доцент **Синиця Є.В.,**

к.і.н., доцент **Рижов С.М.,**

завідувач Археологічного музею **Самойленко Л.Г.,**

старший лаборант **Лозниця Т.І.,**

аспіранти **Лизун О.М., Радомський І.С., Боровець П.Г.**

студенти **Слесарев Є.С., Вірцан А.В, Желага Д., Ковтун А.С.**

Секретар оргкомітету: к.і.н., доцент **Шидловський П.С.**

ВСТУП

В суспільстві може скластись хибне уявлення про те, що в умовах збройного конфлікту, іноземної окупації частини території країни, затяжної економічної та політичної кризи питання вивчення давніх культур та проведення складних міждисциплінарних досліджень, м'яко кажучи, «не на часі». Втім на нашу думку, проведення міжнародної конференції, присвяченої взаємодії природи і людини в давнину, в сучасних складних для України і світу умовах, є знаковою подією. Знаковою не лише з огляду на процеси, що відбуваються в нашій державі, а й з огляду на ті виклики, що постають перед міжнародною науковою спільнотою в наш час.

Науковці, особливо ті з них, хто здійснює дослідження в галузі розвитку суспільних відносин та екології від найдавніших часів, просто не можуть залишатись осторонь глобальних проблем, а надто коли ці процеси мають відношення до їхніх професійних інтересів. Виявлення закономірностей взаємодії навколишнього середовища та людини особливо актуальне на тлі помітних кліматичних змін, що відбуваються на Земній кулі прямо зараз.

Ще один потужний виклик сучасності – загроза дегуманізації суспільства в умовах економічних та політичних негараздів, що раз по разу виливаються у військові конфлікти. Така соціальна нестабільність поза сумнівом відбивається на загальному психологічному стані людей. Людина, як істота соціальна, окрім інстинктивних потреб, має також культурні, що задовольняються нехарчовим виробництвом. Якщо ж не задовольняти культурні потреби вчасно і якісним продуктом, суспільство починає споживати сурогат – пропагандистські штампи, спрямовані насамперед на редукування здатності мислити самостійно, критично. Це призводить до загальної дегуманізації населення, яке керується переважно ірраціональними мотивами. Таке суспільство дуже швидко стає пасивним, агресивним та втрачає життєздатність. Цілком зрозуміло, що відповіддю на ці процеси повинно стати підвищення ролі наукового та освітнього сегменту, адже саме на плечах науковців та викладачів лежить відповідальність за рівень освіченості співгромадян.

Ще однією вагомою проблемою нашого сьогодення є питання охорони археологічної спадщини. В умовах сучасних приватизаційних процесів, бурхливого розвитку будівництва та техногенного тиску на ландшафт, питання збереження пам'яток культурної спадщини потребує втручання держави та громадськості з огляду на можливості репрезентації історії та культури України в сучасному глобалізованому світі. Особливо це стосується пам'яток, що належать до найдавніших етапів розвитку людини і

суспільства – доби первісності. По-перше, тому, що археологічні об'єкти належать до загальної спадщини людства і несуть у собі інформацію про розвиток нашого біологічного виду та його культури в цілому. По-друге, вони не відновлювані. За руйнації пам'ятки або її частини інформація, що могла б бути вилучена з "археологічного літопису", практично втрачається назавжди.

Об'єкти найбільш давніх епох розвитку культури, нажаль, є й найбільш уразливими до антропогенного тиску. В переважній більшості вони зазнали значних перетворень внаслідок ландшафтних змін, пошкодження наступними поколіннями мешканців, індустріальними та комунікаційними процесами. Певну вторинність "суспільної ваги" надає й дещо спотворений соціальний запит "на археологію". Пам'ятки первісності не несуть у собі даних, що безпосередньо стосуються формуванню сучасних етнічних груп чи держав, тож існує значний ризик нехтування цими об'єктами з боку адміністративних структур і державної політики в цілому.

Однак саме з цієї причини археологія первісної доби викликає жваве зацікавлення з боку громадськості: вона розкриває інформацію про зародження та розвиток культури, появу трудової діяльності, формування специфіки людської поведінки, пояснює витoki цивілізаційної історії та демонструє адаптивні можливості людського виду цілком.

Процес входження України в Європейське співтовариство потребує і відповідної зміни системи охорони археологічної спадщини, як на правовому рівні, так і на адміністративному. Представлений нещодавно Міністерством культури України проект закону «Про охорону і збереження нерухомої культурної спадщини» не тільки далекий від європейських юридичних норм, але створює передумови ліквідації існуючої системи, що складалась з постановом незалежної України. Побоювання, що проголошена в законі відповідальність держави перед суспільством у сфері охорони пам'яток буде мати виключно декларативний характер, є далеко не безпідставними.

Часто приписуючи витвори минулих епох до власної історії, держава тим самим привласнює право авторства чи володіння на витвори загальнолюдського значення. Хоча в дійсності навпаки – держава бере на себе відповідальність за збереження культурної спадщини людства. «Кожна держава ... визнає, що **зобов'язання** забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культурної і природної спадщини, ... яка перебуває на її території, **покладається насамперед на неї**» (Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини; Париж, 1972). З морально-етичної точки зору, як уряд Єгипту не має права розпоряджатись давньоєгипетськими старожитностями на власний розсуд, так і державні органи України не мають права на вирішення долі трипільських поселень, руйнуючи які скоює злочин проти інтересів людства. Але ж для нашої держави стало цілком звичним явищем, коли політична влада (далеко не вічна) керується фінансовими чи-то лобістськими (сьогоденними) інтересами вирішує питання доцільності існування тієї чи іншої пам'ятки старовини.

Незадовільний стан у сфері охорони пам'яток минувшини і нехтування з боку адміністративних структур призводить до складення чи не на державному рівні уявлення про незатребуваність археологів як науковців для держави і суспільства. Це поза сумнівом позначається як на суспільній свідомості, так і на державній політиці в сфері фінансування

наукових досліджень в цій галузі. Економічна і фінансова кризи, в першу чергу, негативно відбиваються на найбільш «неприбуткових» галузях – культурі, освіті та науці. Особливо це стосується сфери гуманітарного знання, адже інвестиції в ці дисципліни не передбачають швидкого повернення вкладених коштів. Такий стан речей виявляється в постійному скороченні штатів академічних установ, зменшенні державного замовлення для вищих навчальних закладів, в погіршенні становища регіональних наукових установ тощо. Досить цинічним є те, що ці процеси відбуваються на тлі активної пропаганди «патріотичного виховання», «національної свідомості» тощо.

Окреслені проблеми ставлять нові завдання перед науковою спільнотою. Для виходу з цього становища повинні відбутись значні зміни і в самому науковому середовищі, що має позбутися академічної елітарності, ізолюваності, активно відповідати на запити суспільства. Взаємозв'язок «наука – суспільство» в повній мірі може бути реалізований на базі об'єктів культурної та природної спадщини, що можуть стати не тільки предметом вивчення науки про культурне і природне різноманіття, але і засобом комунікації, навчання, дозвілля, збагачення культурного досвіду.

Виходячи з позиції, що інвестиції в гуманітарне знання та освіту є інвестиціями в майбутнє, з позиції, що зневага до досліджень в галузі історії розвитку людини та її культури призводить до ще глибшої дегуманізації суспільства, ми констатуємо необхідність розвитку цих знань та їх популяризацію, особливо у сучасний, кризовий момент.

Міжнародна конференція «Людина і ландшафт» має стати першим кроком до інтеграції вітчизняних досліджень у загальний європейський простір, що відображається в основних завданнях, висунутих організаторами:

- подолання дискретності сучасної науки, що затиснена в рамки офіційних установ і через високу спеціалізацію досліджень стає все більш ізолюваною від суспільства;
- впровадження комплексного підходу до вивчення історичних явищ з використанням методів різних природничих та гуманітарних наук (археологія, етнологія, геологія, екологія тощо);
- проведення комплексних досліджень давніх суспільств з метою розкриття взаємостосунків людських спільнот між собою та з оточуючим середовищем на різних етапах історичного розвитку.

Основними джерелами таких досліджень є аналіз решток життєдіяльності давніх суспільств в зв'язку з етнографічними спостереженнями та вивченнями давніх екологічних систем.

За ініціативи Кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету та Центру палеоетнологічних досліджень утворено Організаційний комітет міжнародної наукової конференції «Людина і ландшафт». До участі у конференції запрошені спеціалісти з університетських центрів та наукових установ Франції, Бельгії, Швейцарії, Польщі, Білорусі, Грузії тощо. Серед українських наукових установ запрошені представники Інституту археології НАН України, Києво-Могилянської академії, Інституту геології КНУ імені Т. Шевченка, Інституту зоології НАН України, Національного природничого музею НАН України, університетів Одеси, Харкова, Чернігова тощо.

На конференції планується висвітлити результати археологічних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, в тому числі – наслідки творчої міжнародної співпраці на базі археологічних пам'яток України.

Сама конференція стане виключною можливістю для створення системи обміну інформацією та досвідом у дослідженнях пам'яток первісності на території Європи, запровадженням передових методик фіксації та опису археологічного матеріалу, включенням археологічної спадщини України у загальноєвропейську систему досліджень. Важливого значення має участь у цьому заході вітчизняних студентів – майбутніх археологів, геологів, біологів – що сприятиме підвищенню їхнього рівня знань, розвитку мобільності під час навчання та знайомство з сучасним теоретичним та практичним надбанням європейської науки. З точки зору суспільної користі, конференція буде сприяти репрезентації вітчизняної культурної і природної спадщини на європейському рівні.

Члени оргкомітету

П.С. Шидловський, Є.В. Синиця

PREFACE

In cases of armed conflict, foreign occupation of the country's part, protracted economic and political crisis society may have a mistaken opinion about inopportuneness of ancient cultures study and conduction of difficult interdisciplinary researches. However, in our opinion, the realization of international conference dedicated to relations of human and nature in ancient times is a significant event in this complicated times for Ukraine and world community. It is significant not only because of the processes that have been occurring in our country but also in view of the challenges facing the international scientific community in our time.

Scientists, especially those, who carries out the research in the field of social relations development and ecology from the earliest times, simply cannot stand aside of global problems, especially when these processes are relevant to their professional interests. Identification of patterns of interaction between the environment and human is especially important on the background of prominent climate changes occurring on Earth right now.

The danger of dehumanization of society in conditions of economic and political problems developing in military conflicts time after time is the next powerful challenge of modernity. Such social instability undoubtedly has an affect on the overall psychological state of people. Human as a social being, apart from instinctual needs, has also cultural, satisfied by nonfood production. If cultural needs are not satisfied in time with the quality product, society begins to consume substitute — propaganda stamps, primarily aimed at reduction of the ability to think independently, critically. This leads to the total dehumanization of society, which is guided mainly by irrational motives. Such society very quickly becomes passive, aggressive and lose viability. It is clear that the response to these processes should be an increase of role of the scientific and educational segment because scientists and teachers are responsible for the level of education of citizens.

Protection of the archaeological heritage is another significant problem of our time. In conditions of modern privatization processes, rapid development of building and man-caused pressure on the landscape, the problem of preservation of cultural heritage requires state and public intervention in view of the possibility of representing the history and culture of Ukraine in today's globalized world. This is especially true for sites belonging to the earliest stages of human and society development — prehistoric era. Firstly, because archaeological objects belong to the common heritage of humankind and carry information about the development of our species and its culture in general. Secondly, they are not renewable. In a case of destruction of the site or its part, information that could be extracted from the "Archaeological Chronicle" becomes practically lost forever.

Unfortunately, objects of the earliest epochs of the cultural development are the most vulnerable to anthropogenic pressure. They have mostly undergone significant changes because of landscape transformations, damage by the next generations of citizens, industrial and communication processes. Certain secondary "social weight" gives slightly distorted social demand "in archeology." Prehistoric Sites don't carry data related to the formation of modern

ethnic groups or countries, so there is a considerable risk of neglecting these objects by the administrative structures and government policy in general.

However, because of this reason archaeology of prehistory cause an interest among the society: it reveals information about origin and evolution of culture, an occurrence of labor activity, the formation of specificity of human behavior, explain origins of civilized history and demonstrate adaptive features of human species.

The process of integration of Ukraine into the European Community requires an adequate change of the protection system of archaeological heritage, both the legal and the administrative levels. Recently presented by the Ministry of Culture of Ukraine project of the Law about "Protection and Preservation of Immovable Cultural Heritage" not only far from European legal norms, but creates preconditions of elimination of the existing system that has been forming with the rise of independent Ukraine. Fears that the state responsibility to society declared in the law in the field of cultural heritage will be only declarative are very reasonable.

Often state attaching the works of previous eras to own history, thus state appropriate a right of authorship or ownership on creations of all mankind value. Although in reality, everything looks different. The state assumes a liability for the preservation of the cultural heritage of humanity. "Each State ... recognizes that the duty of ensuring the identification, protection, conservation, presentation and transmission to future generations of the cultural and natural heritage ... situated on its territory, belongs primarily to that State" (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage; Paris, 16 November 1972). From the moral and ethical point of view, as the Egyptian government has no right to dispose of local ancient antiquities at its own discretion, the state agencies of Ukraine have no rights to resolve the fate of Trypillian settlements, committing a crime against humanity interests in this case. However, for our country it is an everyday occurrence when political power (not eternal) guided by financial or lobby (this day's) interests decide an issue of the expediency of ancient site existence.

The unsatisfactory condition in the field of protection of ancient sites and disregard of the administrative structures form a national opinion about unnecessary of archaeologists as scientists for the state and society. Without a doubt, this affects both the public consciousness and public policy in the field of research funding in this area. The economic and financial crisis negatively affect the most "non-profit" sectors — culture, science, education. This applies particularly to areas of human knowledge because investments in these disciplines do not provide a rapid return of invested funds. This situation expresses itself in constant staff reduction in academic institutions, reduction of state order for universities, deterioration of the condition of local science organizations etc. It is cynical that these processes take place on the background of active promotion of "patriotic education", "national consciousness" and so on.

Designated problems put new challenges for the scientific community. To change this situation should occur significant changes in the scientific community, which has to get rid of academic elitism, isolation, should actively respond to the demands of society. The relationship of science and society can be fully implemented based on objects of cultural and natural heritage, which may be not only the subject of study of cultural and natural diversity science but also communication, education, entertainment device, an instrument of enriching the cultural experience.

International conference "Human and Landscape" will be the first step towards the integration of national research into the overall European space, which displaying tasks put forward by the organizers:

— overcoming of discreteness of modern science, restrained in the framework of official institutions and because of its high specialization of researches, science becomes increasingly isolated from society;

— implementation of an integrated approach to the study of historical events using various methods of natural and human sciences (archaeology, ethnology, geology, ecology etc.);

— conduct comprehensive researches of ancient societies to demonstrate relationships between human communities and with the environment at different stages of historical development. The main source of such researches is an analysis of vital activity remains of ancient societies in connection with ethnographic observations and the study of ancient ecosystems.

Due to the initiative of Department of Archaeology and Museology of the Historical faculty of Kyiv National University and Center of Paleoethnological Researches the Organizing committee of international scientific conference "Human and landscape" was created. To take part in a conference invited specialists from university centers and scientific establishments of France, Belgium, Switzerland, Poland, Belarus, Georgia etc. Among Ukrainian scientific establishments invited representatives of Institute of archaeology of NAS of Ukraine, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Institute of the geology of Kyiv National University, Institute of zoology of NAS of Ukraine, National Natural History Museum of NAS of Ukraine, universities of Odesa, Kharkiv, Chernihiv etc. Conference will highlight the results of archaeological investigations of national and foreign scientists, including consequences of international cooperation based on archaeological localities of Ukraine.

The conference itself will be an exceptional opportunity to create a system of information and experience exchange, in researches about European prehistoric sites, to introduce up-to-date methodologies of fixation and description of archaeological material and to promote the Ukrainian archaeological heritage in the European system of research. An important value is the participation of Ukrainian students in this event, in archaeology, geology and biology, that will help to develop their knowledge about current theoretical and practical research of European science and promote their international mobility during their academic experiences. In terms of public benefit, the conference will help to represent the Ukrainian cultural and natural heritage at a European level.

Members of Organizing Committee

Pavlo S. Shydlovskiy, Yevgen V. Synytsia

**ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ «Людина та ландшафт»
THE PROGRAM of the CONFERENCE “Human & Landscape”**

Україна 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Червоний корпус, ауд. 349
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

01601, Volodymyrska, 60, room 349, Red building, Kyiv, Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv

3 лютого / February 3, 2016, 11.00 – 13.00

Пленарне засідання / Plenary session

Відкриття конференції / Opening

Привітання / Greetings

Декан історичного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка проф. **Патриляк І.К.**

The Dean of the Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Professor **Patryliak I.K.**

Завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського національного
університету імені Тараса Шевченка проф. **Терпиловський Р.В.**

The Chief of the Department of Archaeology and Museum Studies,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Professor **Terpylovskiy R.V.**

Завідувач відділу археології кам'яної доби Інституту археології
НАН України проф. **Залізник Л.Л.**

The Head of the Department of the Stone Age Archaeology,
Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Professor **Zalizniak L.L.**

3 лютого / February 3, 14.00 – 18.00

Секція 1: Історія, теорія та методи просторової археології

Section 1: History, theory, and methods of spatial archeology

C

- Ігор Цеунов (Київ).** Дослідження просторової структури пам'яток доби 23
палеоліту М.Я. Рудинським наприкінці 20-х - на поч. 30-х рр. ХХ ст.
Igor Tseunov (Kyiv). Spatial structure investigations of Palaeolithic sites by
M. Rudynskiy at the end of 20th – beginning 30th ХХ
- Олена Сминтина (Одеса).** Географічний підхід в первісній археології: зміна 24
парадигм на рубежі ХХ –ХХІ століть
Olena Smyntyna (Odesa). Geographical approach in prehistoric archaeology:
change of paradigms at the turn of the 20th – 21st centuries
- Валерій Манько (Київ).** Розвиток неолітичних культур на території України: 25
подолання запрограмованості на певний тип ландшафту
Valerij Manko (Kyiv). The development of Neolithic cultures on the territory of
Ukraine: overcoming the determination for a certain type of landscape
- Aleksandr Diachenko (Cherkasy).** Site catchment analysis: an overview 27
Олександр Дяченко (Черкаси). Сайт-кетчмент аналіз : огляд
- Sławomir Kadrow (Krakow).** 4th millennium BC in SE Poland - environment, 28
settlement, economy and society
Славомір Кадров (Краків). 4-е тисячоліття до н.е. в південно-східній Польщі :
середовище, поселення, економіка та суспільство
- Жанна Матвіїшина, Сергій Дорошкевич, Анатолій Кушнір (Київ).** 29
Палеоландшафтні дані про умови проживання людини у енеоліті – бронзі в
межах сучасного лісостепу України
Zhanna Matviishyna, Serhiy Doroshkevych, Anatolii Kushnir (Kyiv).
Paleolandscape data on human living conditions in Eneolithic – Bronze Age within
territory of modern forest-steppe Ukraine
- Любов Самойленко, Надія Сокольчук (Київ).** Ландшафт, людина і музейна 31
справа
Liubov Samoilenko, Nadiya Sokolchuk (Kyiv). Landscape, Human and Museology
- Олександр Бейдик, Ірина Лазарук (Київ).** Національна та світова археологія в 32
таблицях Шульте
Olexandr Beidyk, Iryna Lazaruk (Kyiv). National and world archeology in the
Schulte tables

4 лютого / February 4, 10.00 – 15.00

Секція 2: Взаємодія природи та суспільства в плейстоцені
Section 2: The interaction between nature and society in Pleistocene

	С
Жанна Матвіїшина, Сергій Кармазиненко (Київ). Палеогеографія палеолітичних місцезнаходжень в районі хребта Великий Шолес в Закарпатті Zhanna Matviishyna, Serhij Karmazynenko (Kyiv). The Paleogeography of the Palaeolithic locations at the Velykyj Sholes ridge area, Transcarpathia	33
Ксенія Бондар, Ж. Тимофєєва, Сергій Рижов (Київ). Магнітні дослідження на палеолітичних стоянках хребта Великий Шолес на Закарпатті Ksenia Bondar, Zh. Tymofeieva, Serhii Ryzhov (Kyiv). Magnetic measurements on Palaeolithic sites at Velykyj Sholes ridge in Transcarpathia	35
Леонід Залізняк (Київ). "Неандертальський" яр мустьєрської стоянки Андріївка 4 на Кіровоградщині Leonid Zalizniak (Kyiv). "Neanderthalian" ravine of the Mousterian Andriivka 4 site near by Novomyrhorod town	37
Олександр Нездолій (Київ). Стоянка Коробчине-курган у системі палеоландшафту басейну Великої Висі Oleksandr Nezdolij (Kyiv). Korobchino-kurhan site in the system of Velyka Vys Basin paleolandscape	39
Денис Ветров (Київ). Стратегія розміщення граветських стоянок Центральної України Denis Vietrov (Kyiv). The location strategy of the Gravettian sites in Central Ukraine	40
Олеся Кононенко (Київ). Господарча специфіка верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I Olesia Kononenko (Kyiv). Economic specifics of the Upper Palaeolithic site Radomishl' I	41
Laëtitia Demay, Marylène Patou-Mathis, Stéphane Péan (Paris), Gennadyi A. Khlopachev, Mikhail V. Sablin (St. Petersburg). From mammoth to fox: identification of Eliseevichi 1 within the occupations of the Desna valley Від мамонта до лисиці: археозоологічні визначення стоянки Єлисеєвичі I в контексті пам'яток долини Десни	42
Laurent Crepin, Laurent Chiotti, Henry-Gambier Dominique, Roland Nespoulet (Paris). What's new since 50 years? Focus on zooarchaeological studies in the Final Gravettian of Abri Pataud (France) Що нового за 50 років? Фокус на зооархеологічних дослідженнях фінального гравету в Абрі Пато (Франція)	43
Діана Дудник (Київ). Етапи дослідження Межирицької стоянки Diana Dudnik (Kyiv). Stages of research of Mezhyrich site	44

- Stéphane Péan (Paris), Dmytro Nuzhnyi, Pavlo Shydlovskiy (Kyiv).** Large mammal exploitation during the Epigravettian at Semenivka 1, 2, 3 and Mezhyrich 45
Стефан Пеан (Париж), Дмитро Нужний, Павло Шидловський (Київ). Використання великих ссавців на епіграветських стоянках Семенівка 1, 2, 3 та Межиріч
- Чимирис Маргарита (Київ).** Порівняльний аналіз плейстоценової фауни 46
України на прикладі поселень Гінці, Добраничівка, Межиріч та Мізин
- Chymyrys Margaryta (Kyiv).** Comparative Analysis of the Pleistocene Fauna of 46
Ukraine at the Example of Hinci, Dobranychivka, Mezhyrich and Mizyn Settlements
- Лілія Попова (Київ).** Вимирання мамонтової фауни та феномен «червоної 47
королеви»
- Lilia Popova (Kyiv).** Extinction of the Mammoth fauna and the Red Queen 47
phenomenon
- Олександра Кротова (Київ).** Культурні адаптації верхньопалеолітичних 48
мисливців Азово-Чорноморських степів
- Oleksandra Krotova (Kyiv).** Cultural adaptations of Upper Palaeolithic hunters of 48
North Azov-Black Sea steppes
- Ігор Піструїл (Одеса).** Адаптація первісних мисливців до життя в 50
перигляціальних степах (на прикладі верхньопалеолітичних пам'яток долини р.Бакшали)
- Igor Pistruil (Odesa).** Adaptation of prehistoric hunters to life in periglacial plains 50
(case of study: Upper Palaeolithic sites of Bakshala River valley)
- Ірина Сніжко (Харків).** Реконструкція палеокліматичних умов життя давнього 51
населення на стоянці біля с. Кам'янка Харківської обл.
- Iryna Snizhko (Kharkiv).** Reconstruction of paleoclimatic life conditions of 51
prehistoric population at the site near Kamyanka village, Kharkiv region
- Guram Chkhatarashvili (Batumi).** Final Upper Palaeolithic assemblages from 52
South Caucasus (Dzudzuana Cave)
- Гурам Чхатарашвілі (Батумі).** Фінальнопалеолітичні комплекси Південного 52
Кавказу (печера Дзудзуана)
- Дмитро Ступак (Київ).** Платівчасті відщепи, як індикатор ефективності 53
платівчастого розколювання (на матеріалах фінального палеоліту – мезоліту
Українського Полісся)
- Dmytro Stupak (Kyiv).** Blade-like flakes, as an indicator of the efficiency of blades 53
knapping (based on the Final Palaeolithic - Mesolithic of Ukrainian Polissya)
- Аляксандр Вашанаў, Віталій Ашэйчык (Мінськ).** Мезалітычныя матэрыялы 57
са стаянкі Бялая Сарока 1 на беларуска-ўкраінскім памежжы
- Aleksander Vashanav, Vitalij Asheichyk (Minsk).** Mesolithic materials from 57
Bielaja Saroka 1 site on the Belarus-Ukraine borderland
- Павло Шидловський (Київ).** Ландшафтні зміни в Середньому Подніпров'ї на 55
межі плейстоцену – голоцену: археологічні свідчення
- Pavlo Shydlovskiy (Kyiv).** Landscape changes in Middle Dnieper region on the 55
border of Pleistocene – Holocene : archaeological evidences

4 лютого / February 4, 16.00 – 18.00

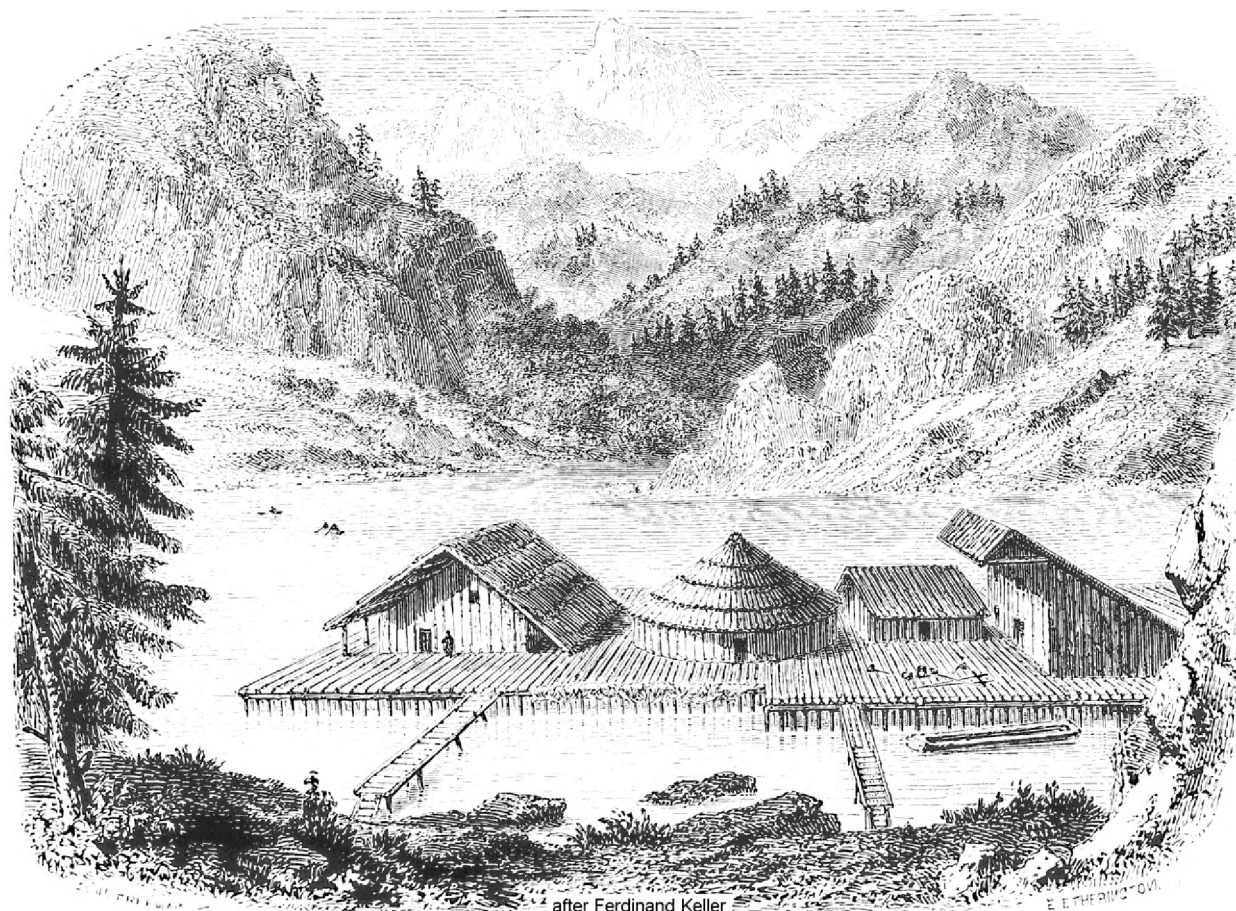
Lecture:

Albert Hafner. (University of Bern, Institute of Archaeological Sciences, Department of Prehistoric Archaeology, **Bern**) :

Archaeology in Switzerland between lakes and mountains

Альберт Хафнер. (Бернський університет, Інститут археологічних досліджень, відділ первісної археології, **Берн**) :

Археологія у Швейцарії : між озерами та горами

18.00 – 19.00 – Дискусія / Discussion

5 лютого / February 5, 10.00 – 14.00

**Секція 3. Культурна адаптація до навколишнього середовища
в ранньому голоцені
Section 3. Cultural adaptation to natural conditions
in the Early Holocene**

C

- Ольга Демченко (Одеса).** Природне середовище та культурна адаптація первісного населення Дніпровського Надпоріжжя в пізньому мезоліті – ранньому неоліті 58
Olga Demchenko (Odesa). The natural environment and cultural adaptation of the prehistoric population of Dnieper Nadporizhzhya in the Late Mesolithic - Early Neolithic
- Дмитро Гаскевич (Київ).** Морський шлях неолітизації Північного Причорномор'я: потенційні можливості та географічні обмеження 59
Dmytro Gaskevych (Kyiv). A maritime way of Neolithization of the Northern Pontic area: potential capabilities and geographical limitations
- Jakub Rogoziński (Rzeszow).** A new interpretational possibilities of the neolithic cultural landscape in the Sandomierz Basin 61
Якуб Рогозінські (Жешув). Нові інтерпретаційні можливості неолітичного культурного ландшафту на теренах Сандомирської Улоговини
- Дмитро Кіосак (Одеса).** Простір і час для взаємодії в пізньому неоліті Побужжя 62
Dmytro Kiosak (Odesa). Space and time for interaction in the Late Neolithic of Southern Bough region
- Марта Андрійович (Київ).** Реконструкція ландшафту Дніпра в контексті дослідження неолітичних могильників 63
Marta Andriiovych (Kyiv). Dnieper landscape rehabilitation in the context of the study of Neolithic cemeteries
- Андрій Сорокун (Київ).** Неолітичні поселення з високою топографією в Середньому Подніпров'ї 64
Andrij Sorokun (Kyiv). Neolithic settlements with high topography in the Middle Dnieper region
- Наталія Михайлова (Київ).** Свідоцтва культу оленя первісних мисливців Півночі Євразії у контексті ландшафту 65
Natalia Mykhailova (Kyiv). Evidences of the Deer Cult of Northern Eurasia prehistoric hunters in the landscape context
- Євгеній Слесарєв (Київ).** Природні умови розселення ранньотрипільських племен на Середньому Дністрі 67
Sliesariev Yevhenii (Kyiv). Natural conditions of early trypillian tribes settling in the Middle Dniester
- Дмитро Черновол (Київ).** Поселення трипільської культури Бернашівка 1 68
Dmytro Chernovol (Kyiv). The settlement of Trypillia culture Bernashivka I

5 лютого / February 5, 15.00 – 19.00

Секція 4. Розвиток землеробських та скотарських культур

Section 4. Development of agricultural and pastoral cultures

- Іван Радомський (Київ).** Планіграфічний аналіз кам'яного інвентарю трипільського поселення Ожеве-острів 69
Ivan Radomskiy (Kyiv). Spatial organization of the stone implements from Trypillian settlement Ozheve-ostriv
- Євген Пічкур (Київ).** До питання про фактор сировини в кременеобробній 70
індустрії трипільської культури (на матеріалах Буго-Дніпровського межиріччя)
Pichkur Yevgen (Kyiv). To the question about the raw material factor in lithic industry of Trypillia culture (on the materials of Bug-Dnieper interriver)
- Марія Лобанова (Одеса).** Моделі розселення трипільського населення в 72
Північно-Західному Причорномор'ї
Mariia Lobanova (Odesa). Settlement pattern of Trypillian population in North-Western Pontic area
- Дмитро Вертелецький (Жешув).** Розселення трипільської культури на етапі 73
С-II в системі геоморфології Волинської Височини
Dmytro Verteletskiy (Rzeszow). Settling of Trypillian tribes on the C II stage within the system of geomorphology of Volyn Upland
- Олександр Кириленко (Київ), Олександр Дяченко (Черкаси).** Просторова 74
поведінка пізньотрипільського населення Київського Подніпров'я на етапах С I – С II
Oleksandr Kyrylenko (Kyiv), Oleksandr Diachenko (Cherkasy). Spatial behavior of the Late Trypillian population in the Kyiv Dnieper region of C I – C II stages
- Łukasz Sarkowicz (Rzeszow).** A sociological approach to the cultural change 75
during C II period. Environmental or ideological changes (or both)?
Лукаш Сарковіч (Жешув). Соціологічний підхід у дослідженні культурних змін протягом етапу С II. Екологічні чи ідеологічні зміни (або обидва)?
- Сергій Теліженко (Луцьк), Євгенія Яніш (Київ).** Між морем та горами. 76
Стратегія господарської діяльності населення Гірського Криму в енеоліті
Serhij Telizhenko (Lutsk), Yevhenia Yanish (Kyiv). Between the sea and the mountains. The strategy of economic activity of the Crimea Mountain population in Chalcolithic

- Dariusz Król (Rzeszow).** Territorial and communication meanings? Natural and cultural landscape context of dispersion of TRB long barrows in Vistula and Oder Basin 78
- Даріуш Крол (Жешув).** Територіальне та комунікаційне значення? Поширення гробниць КЛП в басейні Вісли і Одера на тлі природного і культурного ландшафту
- Василь Пустовалов (Київ).** Особливості топографії поселень Середньодніпровської культури 79
- Vasyl Pustovalov (Kyiv).** Topographical Features of settlements of the Middle Dnieper culture
- Сергій Лисенко (Київ).** Екологічна основа тшинецького культурного кола 81
- Sergey Lysenko (Kyiv).** Ecological base of Trzciniec of cultural circle
- Жанна Матвіїшина, Сергій Лисенко (Київ), Олександр Пархоменко (Чернігів).** Палеопедологічні дослідження Буківнянського могильника 82
- Zhanna Matviishyna, Serhij Lysenko (Kyiv), Olexandr Parhomenko (Chernihiv).** Paleopedological researches of Bukivna cemetery
- Павло Боровець (Київ).** Картографія знахідок мечів та їх ливарних форм в Північному Причорномор'ї періоду фінальної бронзи (XVII-X ст. до н.е.) 83
- Borovets Pavlo (Kyiv).** Cartography of swords and their moulds findings in the northern Black Sea region of the late bronze period (XVII-X B.C.)
- Євген Синиця (Київ).** "Кущі поселень" у східноєвропейських археологічних культурах I тис. н.е.: інтерпретаційна модель та археологічні реалії (до постановки проблеми) 84
- Yevgen Synytsia (Kyiv).** "Bushes of the settlements" in Eastern European archaeological cultures 1st mill. BC.: archaeological interpretive model and reality (to the formulation of the problem)

6 лютого / February 6, 11.00

Екскурсія до музеїв м. Києва

Excursion

Розділ I. Історія, теорія та методи просторової археології

Part I. History, theory, and methods of spatial archeology

Igor Tseunov

Дослідження просторової структури пам'яток доби палеоліту М.Я. Рудинським наприкінці 20-х - на поч. 30-х рр. XX ст.

У даній роботі йдеться про перші спроби вивчення просторової структури палеолітичних пам'яток на території України. Основний масив джерел (у вигляді фотографій, планів та чернеток М. Я. Рудинського), що був використаний під час написання цієї роботи зберігається у Науковому Архіві Інституту Археології НАНУ (НА ІА НАНУ) і сконцентрований у іменному фонді М. Я. Рудинського (№ 30). Методика досліджень широкими площами (уперше використана П. П. Єфименко у 1927 р. у Костьонках) дозволила простежувати об'єкти під час польових досліджень доби палеоліту. Напр. 20-х – на поч. 30-х рр. ця методика була випробувана М. Я. Рудинським на території України. Найбільш показовими є польові дослідження Пушкарів I у 1932-1933 рр., де разом з розкопом методом широких площ було застосовано новітні методи фіксації (було побудовано ортогональну вишку). На Пушкарях I були зроблені фотографії культурного шару різних рівнів настільки чіткі, що за ними можна було малювати загальний план. Головний результат роботи полягає у публікації архівних матеріалів з польових досліджень. М.Я. Рудинського було репресовано 1934-го р. і його методичні напрацювання були частково втрачені.

Igor Tseunov

Spatial structure investigations of Palaeolithic sites by M. Rudynskiy at the end of 20th – beginning 30th XX

The present paper deals with the first attempts to investigate the spatial structure of Palaeolithic sites on the territory of Ukraine. The main part of this paper's sources (photos, schemes, and drafts by M. Rudinskiy) stores in Scientific Archive Archaeology Institute SANU. The sources are concentrated in M. Rudinskiy's fund (#30). P. Efimenko was the first scientist who used the "Wide square" method in Kostenki in 1927 firstly. This method helped to see objects in Paleolithic layer. M. Rudinskiy used "wide square" method in Soviet Ukraine. In 1932-1933 at Pushkari I he used this method with some experimental actions, e.g. tower for orthogonal fieldwork. At the Pushkari I M. Rudinskiy made photos of cultural layer. The quality of these photos permitted to draw cultural layer's general scheme. The main result of the article is the publication of the archive materials. M Rudinskiy was repressed in 1934, so the biggest part of his methodological developments were partly lost

Олена Сминтина

Географічний підхід в первісній археології: зміна парадигм на рубежі ХХ–ХХІ століть

Увага до просторових рамок палеоісторичних реконструкцій стає одним з провідних напрямків європейської науки в останній третині ХХ століття. Саме в цей час виокремлюється низка археологічних субдисциплін, найбільше поширення серед яких набули ландшафтна археологія, геоархеологія та інвайронментальна (або екологічна) археологія. В рамках кожної з цих субдисциплін розробляється власний понятійний апарат, інструментарій та теоретичні рамки для інтерпретації взаємодії природи та суспільства на підставі даних, отриманих в результаті археологічних розкопок. Найбільшу кількість прихильників у цей час отримує теорія адаптації та пов'язані з нею поняття екологічного стресу й природно-екологічних викликів. Накопичена фундаментальна емпірична база та серія успішно реалізованих конкретно-практичних проектів дозволила розширити методичну базу концептуалізації взаємин природи та суспільства. Новітні акценти в даній царині пов'язані із застосуванням концепції сталого розвитку та екологічної пружності, а також теорії конструйованої ніші. Крім того, останніми роками спостерігається також із акцентуацією понять, що пов'язані зі встановленням просторових рамок оцінки взаємодії природи й суспільства та моделювання сукупності прямих та зворотніх зв'язків в системі природа – давнє населення на рівнях антропоцен – географічна зона – ландшафт – мікрорегіон – ніша – окреме поселення.

Olena Smyntyna

Geographical approach in prehistoric archaeology: change of paradigms at the turn of the 20th – 21st centuries

Attention to spatial and geographic frameworks of paleohistorical reconstructions became one of the most important trends of European science at the last third of the 20th century. This time is marked by the origin of series of archaeological branches, and the most widespread among which are landscape archaeology, geoarchaeology, and environmental archaeology. In frames of each of them developing peculiar set of concept, research methods and theoretical backgrounds for interpretation of human-environment relationships basing on the archaeological excavations data. Most broadly shared at that time are adaptation theory and innerly connected with it model of environmental stress and natural and environmental challenges theory. Accumulated fundamental empirical data base and series of successful case studies allowed revision of methodological base for conceptualization of nature and society interaction. Recent emphasis in this context is connected with application of theories of sustainable development and environmental resilience, as well as niche construction theory. Moreover, during last years one can observe actualization of concepts connected with conceptualization of spatial frames of nature and society interaction and modelling of feedforwards and feedbacks in the 'nature – ancient population' system on the level of anthropocene – geographic zone – landscape – microregion – niche – particular settlement.

Аналіз археологічних культур мезоліту показує нам жорстку кореляцію між певним типом матеріальної культури та ландшафтом. Відомі археологічні культури, які жорстко прив'язані до Гірського Криму (мурзак-кобинська, шпан-кобинська), пов'язані з степовим ландшафтом (зимівниківська), з лісовою зоною (пісочнорівська). Ландшафтна розрізненість сприяла, з одного боку, максимальній адаптації носіїв археологічних культур до природного середовища, а з іншого боку – створювала закриті суспільства, які демонстрували повну відсутність контактів з сусідами, які займали інші ландшафтні ніші. Навіть у межах одного ландшафтного середовища контакти між різними за походженням групами населення не відбувалися. Наприклад, носії постаренсбурзьких та постсвідерських традицій часто займали одну територію. При цьому, будь-які сліди взаємозбагачення індустрій відсутні. Ландшафт формував не тільки своєрідну систему господарювання, але й оригінальну систему відношення до світу, коли існування сусідів просто не приймалося до уваги.

Неоліт – епоха революції не тільки і не стільки у способі отримання ресурсів, скільки у сфері людських відносин. У неоліті відбувається створення гігантських за площею культурно-історичних областей (КІО), у межах яких поширювалися інноваційні технології. У ході створення таких областей відбувалося спілкування між людьми, які раніше просто не помічали один одного. Створення КІО ставало причиною масштабних міграцій, у ході яких певні групи населення, запрограмовані, здавалося б, на використання певних типів ландшафтів, вдавалося до далеких міграцій, які призводили до докорінної зміни способу життя мігрантів. Падіння ролі ландшафту у запровадженні нових господарчих стратегій і революція у свідомості корелюють, одно не існує без іншого.

Поширення неолітичного способу життя на території України пов'язано з міграціями та дифузією носіїв кукрецьких, гребениківських та таш-аїрських традицій.

Розселення кукрецького населення почалося задовго до того, як розпочався власно розвиток відтворювальних типів господарства. Якщо у середині пребореалу кукрецькі пам'ятки відомі лише у передгір'ях Криму, то вже на початку бореалу ми спостерігаємо просунення кукрецького населення до межі степу і лісостепу (Добрянка 1, 2, 3). У атлантикумі відбувається просування кукрецького населення у лісостеп (донецька культура на Сіверському Донці), а потім і у лісову зону (Лазарівка, Крушники та інші). Таким чином, кукрецьке населення на початку VI тис. до н.е. опанувало усі типи ландшафтів України, стало основою для формування дніпро-донецької культурно-історичної області.

Гребениківське населення (носії гребениківської та матвієвокурганської культур), з'явившись у степовій зоні на початку атлантикуму, певний час залишалося у своїй ландшафтній ніші. Однак вже у другій чверті VII тис. до н.е. відбувається просування матвієвокурганського населення у лісостеп (Туба 5), у наприкінці VII – на початку VI тис. до н.е. процес просування гребениківського населення на північ стає глобальним. До цього часу відносяться ранні буго-дністровські пам'ятки, а також старобільський комплекс на сході України. До кінця VI тис. до н.е. поширення гребениківського населення досягає межі лісової та лісостепової зон (Романків 1).

Таш-Аїрська культура пов'язана походженням з Гірським Кримом. Але на початку VI тис. до н.е. ми спостерігаємо виплеск таш-аїрського населення у степову зону, що призвело до появи азово-дніпровської культури. У 2-3 чвертях VI тис. до н.е. ми спостерігаємо просування азово-дніпровського населення на Південний Буг (вузол пам'яток Гарду). Наприкінці VI тис. до н.е. ми спостерігаємо таш-аїрське за походженням населення вже на межі з лісовою зоною (Микільська Слобідка).

Таким чином, розвиток українського неоліту пов'язаний з подоланням ландшафтної обмеженості носіями певних археологічних культур. Процес подолання такої обмеженості і запрограмував появу на території Східної Європи КІО, в рамках яких і утверджувався неолітичний спосіб життя.

Valery Manko

The development of Neolithic cultures on the territory of Ukraine: overcoming determination of a certain type of landscape

The analysis of the Mesolithic archaeological cultures shows us the tough correlation between a specific type of material culture and landscape. There are archaeological cultures that are rigidly tied to the Mountain Crimea (Murzakkobien, Shpankobien), that are connected with steppe landscape (Zymivnykien) and forest zone (Pisochnorivian). The use of different kinds of landscapes has contributed, on the one hand, maximum adaptation of carriers of archaeological cultures to the environment, and the other – creating a closed society that demonstrated a complete lack of contact with neighbors who hold other landscape niches. Even within a single environment landscape contacts between different groups are absent. For example, carriers of Postswiderian and Postarengsburgian often occupied a same territory. Thus, there are no traces of enrichment industries. The landscape shaped not only the kind of economic system, but the original system of relationship to the world, when just being neighbors is not taken into account.

Neolithic – the era of revolution, not only and not so much in the way of obtaining resources as in human relations. In the Neolithic creation of huge “cultural and historical region” (CHR) takes place, within which innovative technologies spread. This process made people, who previously just did not notice each other to interact. CHR establishment became the cause of large-scale migrations, during which certain groups preprogrammed on the use of certain types of landscapes, started distant migrations, which led to a radical change in migrants' lifestyle.

The decreasing of landscape role in providing of new economic strategies and consciousness revolution correlate, one does not exist without the other.

Distribution of Neolithic lifestyle in Ukraine due to migration of peoples and diffusion of Kukrek-type, Grebeniki-type and Tash-Ayir-type traditions.

The migration of Kukrek-type population began long before they started their own development of reproduction type economy. If in the middle of Preboreal Kukrekian known only in the foothills of the Crimea, in early Boreal we see advancements of Kukrek population on a frontier of steppe and forest-steppe zones (Dobrianka 1, 2, 3) . In Atlantyikum the promotion of Kukrek-type population to the forest-steppe (Donetsk culture at Seversky Donets) takes place, and then to the forest zone (Lazarivka, Krushnyky and others). So Kukrek population at the beginning of VI millennium BC mastered all types of landscapes of Ukraine, became the basis for the formation of the Dnieper-Donets cultural historical region.

Grebenyki-type population (carriers of Grebenyki and Matviiv Kurgan Cultures) appearing in the steppe zone in Early Atlantyikum, remained for some time in its niche in steppe landscape. However, in the second quarter of VII millennium BC promotion of Matviiv Kurgan population to the forest-steppe takes place (Tuba 5), in the end of VII - beginning of VI millennium BC process of moving people to the north became global. By this time the early Bug-Dniester sites and Starobelsk-type complexes in eastern Ukraine appeared. By the end of VI millennium BC Grebenyki-type population reaches the boundary of the forest and steppe zones (Romankiv 1).

Tash-Ayir culture originating from the mountain area of Crimea. But in the early VI millennium BC we observe a splash of Tash-Ayir-type population in the steppe zone, which led to the appearance of Azov-Dnieper Culture. In quarters 2-3 VI millennium BC we see the migration of Azov-Dnieper population to the Southern Bug (Gard). At the end of VI millennium BC we see Tash-Ayir-type population on the frontier of the forest zone (Nikolskay Slobidka).

Thus, the development of Ukrainian Neolithic associated with overcoming the landscape limitations by certain carriers of archaeological cultures. The process of overcoming such limitations programmed the appearance of CHR in Eastern Europe, in which Neolithic lifestyle developed.

Aleksandr Diachenko

Site catchment analysis: an overview

Олександр Дяченко

Сайт-кетчмент аналіз : огляд

Site catchment analysis is one of the widely applied models in spatial archaeology. Linking the resource potential, population estimates, carrying capacities and location of sites, based on the regression dependence among the size of the resource zone, the cost of labor and the resultant product, this model became an important research tool in socio-economic reconstructions. Meanwhile, the accuracy of estimation of the related variables remains an issue. If the earlier discussions mainly concerned the productivity of site catchment area, the current advances in paleodemography question the population size as a variable.

Another important issue aims at the relation of site catchment analysis to other spatial models. The simulation synthesis of the gravity model, the 'Xtent' model and possible size of the resource zones produce demographic constants, that are described by the Pareto cumulative distribution function with exponent $\alpha = 1$. Hence, the site catchment analysis may be understood as a 'child model' of the Central Place Theory.

4th millennium BC in SE Poland -environment, settlement, economy and society

4-е тисячоліття до н.е. в південно-східній Польщі : середовище, поселення, економіка та суспільство

An attempt at reconstruction of mechanism of cultural change in southeast Poland was presented by Janusz Kruk (starting from functionalistic point of view and creating an idea of anthropoppression) and by Marek Nowak (depending mainly on Neodarwinism). I would like to draw alternative model of explanation of this event using knowledge about global climatic changes on human behavior in the light of Habermas' theory of culture evolution. According to Janusz Kruk's conception the culture change at the end of the first half of 4th millennium BC (critical moment at about 3650 BC) consisted in the victory of the one of two economic strategies competing in the exploitation of the loess areas in south-east part of Poland. There were two such strategies: (1) horticulture of the digging stick type in the river valleys with relative small stable settlements typical for Danubian cultures, and (2) slash and burn extensive agriculture on the watersheds with settlement agglomerations around large settlements (sometimes fortified) typical for FBC. The second strategy appeared to be more economically effective and populations of FBC, using it from the beginning of this culture on Polish Lowlands, immigrating into south-east Poland in the first half of the 4th millennium BC, obtained advantage over local Danubian communities. Marek Nowak in his model takes into consideration settlement and economic aspects as well as social, cultural and ideological ones. During first 2–3 centuries of the 4th millennium BC “early beaker” (early FBC) societies, which were at the stage of expansion, contacted with population of Danubian cultures among others in south-east Poland. This expansion was possible owing to flexible settlement and economic model, represented by these groups. Owing to monumental megalithic idea, “early beaker” groups were an attractive pattern to be followed. Danubian population, on accepting the megalithic idea also accepted other attributes of the TRB “package”, including pottery. The presence of units of over and above average prestige and social status became tempting and worth following for at least some units and groups of population in late phases of Danubian cultures circle evolution. As a result, these groups became components of “early beaker Neolithization processes”. In my opinion societies of south-east group of the TRB demonstrated considerably higher level of inner complexity than populations of the L-VC. Settlement system, variety of occupied environmental zones and applied economic strategies caused that they were more universal, effective and better adapted to exploitation of available resources. This flexibility, complexity and economic multidirectivity must have been conditioned by new, decidedly more receptive organizational-lawful and connected with an outlook on life structure, in which reconciliation and co-existence of different traditions: Northern (“early beaker”) and Danubian was possible. Owing to this social-economic model of the TRB proved its superiority over single-track and narrowly specialized model of the L-VC and replaced it in the middle of the 4th millennium BC in south-east Poland.

***Жанна Матвіїшина
Сергій Дорошкевич
Анатолій Кушнір***

Палеоландшафтні дані про умови проживання людини у енеоліті – бронзі в межах сучасного лісостепу України

На основі вивчення похованих ґрунтів в межах археологічних пам'яток енеоліту – бронзи на території сучасного лісостепу України, здійснена спроба реконструкції палеоландшафтів та умов проживання людини минулого. Досліджено поселення трипільської культури, а також різночасові курганні насипи ямної, катакомбної, зрубної та тшинецької культури. Базовими методами, що використовувалися, були – палеопедологічний (із використанням мікроморфологічного аналізу) та геoarхеологічний. Відтворення природних умови проживання людини надає змогу краще зрозуміти характер організації господарства відповідних культурно-історичних спільнот.

***Zhanna Matviishyna
Serhiy Doroshkevych
Anatolii Kushnir***

Paleolandscape data on human living conditions in Eneolithic – Bronze Age within territory of modern forest-steppe Ukraine

Paleolandscape conditions of living for ancient people were reconstructed after studding of the buried soils within archeological eneolit – bronze memorial on the territory of modern forest-steppe in Ukraine. The settlement Tripoli culture and different time's burial mounds (yamna, catacombna, zrubna and tshynetska culture) were researched. The basic used methods were - paleopedological (using micromorphological analysis) and heoarхеological. Reconstruction of natural ancient people living conditions allows more full understand the nature of the economic organization and appropriate cultural and historical communities.

Albert Hafner

University of Bern, Institute of Archaeological Sciences, Department of Prehistoric Archaeology

Archaeology in Switzerland between lakes and mountains

Abstract/description: Switzerland has an extraordinarily rich archaeological heritage from the Neolithic and the Bronze Age, dating back nearly 7000 years. Since the mid-19th century, the first pile dwellings were discovered in the lakes of the Central Plateau. Since 2011 these sites are part of the UNESCO world heritage „Prehistoric pile-dwellings around the Alps“. Not only lakes, but also Swiss mountains preserve extraordinary archaeological remains: from an alpine pass in the Bernese Alps prehistoric objects are melting out from the ice. Perfect preservation conditions and modern archaeological methods allow exploring the development of early agrarian societies in this part of the world. We can reconstruct their settlements and follow their exchange with other communities. Archaeology under water and in alpine environments allows fascinating insights into the beginnings of our history.

Альберт Хафнер

Бернський університет, Інститут археологічних досліджень, відділ первісної археології

Археологія у Швейцарії : між озерами та горами

Швейцарія має надзвичайно багату археологічну спадщину доби неоліту і бронзового віку, починаючи майже з 7000 років від наших днів. З середини 19-го століття в озерах Центрального плато були виявлені перші житла на палях. З 2011 року ці пам'ятки є частиною Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Доісторичні пальові житла навколо Альп".

Не тільки озера, але і швейцарські гори зберігають надзвичайні археологічні рештки: з льоду, що тане на альпійському перевалі в Бернських Альпах відкриваються нові доісторичні об'єкти.

Ідеальні умови збереження і сучасні археологічні методи дозволяють дослідити розвиток ранніх землеробських суспільств в цій частині світу. Ми можемо реконструювати їхні поселення і прослідкувати шляхи обміну з іншими громадами. Археологія під водою і в альпійських умовах дозволяє зрозуміти захоплюючі витоки нашої історії.

Любов Самойленко
Надія Сокольчук

Ландшафт, людина і музейна справа

Liubov Samoilenko
Nadiya Sokolchuk

Landscape, Human and Museology

Людина є потужним зовнішнім фактором ландшафтоутворюючого процесу, а результати її діяльності залежать як від природи самого ландшафту, так і від рівня соціально-економічного розвитку суспільства. До будівничої діяльності людини, що змінила форму навколишнього рельєфу можна віднести спорудження особливих культових і поховальних споруд – пірамід і пірамідоподібних структур. З'явившись вперше п'ять тисяч років тому вони згодом стали стійкою культурною і ландшафтною ознакою на території багатьох країн на різних континентах.

На території сучасної України до таких прикметних рис історичного ландшафту дослідники відносять «степові піраміди» - кургани, різних розмірів і висоти, які зустрічаються на майже 80% її площі і налічують десятки тисяч. Зведення курганних насипів почалося з кінця Ш тис. до н.е. і активно продовжувалось до періоду середньовіччя. Однак поодинокі випадки будівництва курганів можна навести і для більш пізніх часів.

Попри важливе значення дослідження курганів при вивченні проблем взаємодії людини і ландшафту, вони також несуть значне культурно-історичне навантаження. Кургани зберігають важливі артефакти, що є свідченнями розвитку суспільства, оповідають його історію і уявлення про світ. Та майже двохсотлітній період археологічних розкопок призвів до тотального знищення курганів, а сучасний антропогенний вплив довершив цей процес. І хоча археологічні розкопки значно поглибили наше розуміння різних аспектів минулого, а добуті артефакти, поповнивши музейні експозиції та фонди, стали предметом всебічних наукових досліджень і публікацій, рекультивація курганів призвели до значних втрат історичного ландшафту і зниження туристичного потенціалу території України.

Лише останнім часом звучать окремі пропозиції цілісної музеєфікації курганів і спорудження музеїв, присвячених цим унікальним спорудам, що може забезпечити їх популяризацію і охорону.

Доповідь презентує проект створення експозиції такого музею-кургану на основі досліджень співробітників Київського університету і матеріалів, що зберігаються у фондах університетського Археологічного музею.

Олександр Бейдик
Ірина Лазарук

Національна та світова археологія в таблицях Шульте

Висвітлено можливість застосування таблиць Шульте (Шульте Вальтер (1910 - 1972) - німецький психіатр і психотерапевт, учень Бергера. У 1962-1972 рр. - професор психіатрії в Тюбінгені, Німеччина) як одного з видів психолого-педагогічних технологій при вивченні історичних, археологічних, та історико-географічних дисциплін, запропонований ряд «ресурсно-історико-археологічних опорних сигналів» (один із прикладів наведений у статті). Аналіз значної кількості історико-археологічних публікацій, багаторічний експедиційний досвід теренами України та зарубіжних країн дозволив виділити ряд артефактів, об'єктів археологічних розкопок та відкриттів, портретів видатних археологів та істориків. Наведені репродукції відповідають критеріям гетерогенності (різномірності), значущості, контрастності, паритетності. Використання активних методів і сучасних психолого-педагогічних технологій (в т.ч. таблиць Шульте) у вищій школі є запорукою ефективності навчального процесу в цілому. Таким чином, зважаючи на ряд спільних «точок дотику» та фрагментарне перекриття предмет-об'єктних сутностей історії, археології, історичної географії, запропонований ряд адаптованих до цих дисциплін таблиць Шульте та обґрунтовано можливість їх застосування в археологічних та історичних дисциплінах.

Olexandr Beidyk
Iryna Lazaruk

National and world archeology in the Schulte tables

This article deals with the possibility of using Schulte tables (Walter Schulte (1910 - 1972) - German psychiatrist and psychotherapist, student of Berger. In 1962-1972 - Professor of Psychiatry in Tübingen, Germany) as one of psychological and pedagogical techniques in the study of historical, archaeological, historical and geographical sciences. Proposed a number of "resource-historical-archaeological reference signals" (example is given in the article). Analysis of a large number of historical and archaeological publications, many years of expeditionary experience in Ukraine and abroad allowed to pick out a number of artifacts, objects of archaeological excavations and discoveries, portraits of eminent archaeologists and historians. These reproductions qualify heterogeneity (diversity), value, contrast, parity. Usage of active methods and modern psychological and pedagogical technologies (including Schulte tables) in higher education is the key to the learning process in general. Thus, given the number of touch points and fragmented overlapping of subject-object entities in history, archeology, historical geography, was proposed a number of Schulte tables, adapted to these disciplines and proved their possible usage in archaeological and historical disciplines.

Розділ II. Взаємодія природи та суспільства в плейстоцені Part II. The interaction between nature and society in Pleistocene

Жанна Матвіїшина
Сергій Кармазиненко

Палеогеографія палеолітичних місцезнаходжень в районі хребта Великий Шолес в Закарпатті

Стаття присвячена реконструкціям палеогеографічних умов на території хребта Великий Шолес Закарпаття, як в до антропогеновий час, так і в антропогені під час проживання давньої людини.

У вступі дається визначення палеогеографії як науки, наводяться її головні завдання і структурні підрозділи. Відзначається важливість і перспективність проведення спільних комплексних палеогеографічних і археологічних досліджень палеолітичних місцезнаходжень. Приводиться алгоритм спільних археолого-палеогеографічних досліджень і проведена кореляція палеогеографічної (стратиграфічної) і археологічної періодизації в межах плейстоцену і палеоліту України.

Коротко наводиться характеристика сучасних умов в районі хребта Великий Шолес: рельєф, тектоніка, геологія, геоморфологія, клімат і ландшафти.

Наводиться історія геологічних, геоморфологічних, палеогеографічних і археологічних досліджень антропогенових і більш давніх відкладів в районі хребта Великий Шолес і суміжних територіях Закарпаття.

На основі літературних джерел були реконструйовані деякі палеогеографічні умови на території Закарпаття (включаючи хребет Великий Шолес) від архею до антропогену. Особливу увагу приділено питанням неогенового вулканізму і часу формування Вигорлат-Гутинського вулканічного хребта. Коротко наводиться геологічна характеристика вулканічного хребта Великий Шолес.

Особлива увага була зконцентрована на вивченні антропогенових відкладів, оскільки саме в них і були знайдені знахідки давньої людини. Наводяться узагальнені результати палеопедологічних досліджень (з використанням мікроморфологічного аналізу) ґрунтових і лесових відкладів в 5 шурфах. Були також використані літологопедологічні і палінологічні дані інших вчених. В шурфах нами були прослідковані мартоносський (mg), лубенський (lb), завадівський (zv), дніпровський (dn), кайдацький (kd), тясминський (ts), прилуцький (pl), удайський (ud), вітачівський (vt), бузький (bg) і голоценовий (hl) стратиграфічні горизонти. Знахідки артефактів із вулканічної сировини (переважно обсидіан) в основному приурочені до відкладів завадівського, кайдацького, прилуцького, вітачівського і голоценового горизонтів.

Зроблений загальний висновок, що сприятливі кліматичні умови, наявність сировинної бази і артефактів свідчать про проживання давньої людини на території хребта Великий Шолес протягом нижнього, середнього і пізнього палеоліту.

Zhanna Matviishyna
Serhij Karmazynenko

The Paleogeography of the Palaeolithic locations at the Velykyj Sholes ridge area, Transcarpathia

This article focuses on the reconstruction of paleogeographic conditions in the region of the Velykyj Sholes ridge in Transcarpathia before and during human habitation of the area.

We start by giving a definition of paleogeography as a scientific discipline highlighting its main objectives and subdisciplines. We underline the importance and potential of multidisciplinary research combining paleogeographic and archaeological investigations for Palaeolithic sites. Joint archaeological and paleogeographic studies concerning the stratigraphic and archaeological periodization of Pleistocene and Palaeolithic Ukraine are proposed.

The current conditions in the area of the Velykyj Sholes ridge are also briefly described: relief, tectonics, geology, geomorphology, climate and landscapes.

Previous research on geological, geomorphological, paleogeographic and archaeological aspects of the Palaeolithic period has uncovered traces of human presence as well as much older sediments in the vicinity of the ridge Velykyj Sholes and adjacent areas of Transcarpathia.

Based on the same literature, paleogeographic conditions in Transcarpathia (including the Velykyj Sholes ridge) were reconstructed from the Archean to the Quaternary periods. Particular attention has been paid to Neogene volcanism and the time the Vyhorlat-Hutyn volcanic ridge was being formed. The geological characteristics of volcanic ridge Velykyj Sholes are also briefly touched upon.

We paid particular attention to the study of anthropogenic deposits, as they are the contexts where human-made artifacts are discovered. We present here the general results of the paleopedological studies (including micromorphological analysis) of soils and loess deposits in the five pits. We also used published lithopedological and palynological data for the successful reconstruction of paleolandscapes. In the pits we were able to identify the following stratigraphic horizons: Martonosha (mr), Lubny (lb), Zavadiivka (zv), Dnieper (dn), Kaydaky (kd), Tyasmyn (ts), Pryluky (pl), Uday (ud), Vytachiv (vt), Bug (bg) and Holocene (hl). Artifacts from volcanic materials (mainly obsidian) were mostly confined to the sediments of the Zavadiivka, Kaydaky, Pryluky, Vytachiv and Holocene horizons.

The main conclusion is that the favorable climatic conditions, availability of raw materials and the artifacts recovered indicate that the ancient human groups were living in the territory of the Velykyj Sholes ridge during the Lower, Middle and Upper Palaeolithic periods.

Ксенія Бондар
Ждана Тимофєєва
Сергій Рижов

Магнітні дослідження на палеолітичних стоянках хребта Великий Шолес на Закарпатті

У 2015 р. проведені модульні магнітометричні зйомки та виконані лабораторні вимірювання низькочастотної магнітної сприйнятливості (χ_{lf}) та частотної залежності магнітної сприйнятливості (k_{fd}) на зразках ґрунтів з розчисток і розкопів на пам'ятках Малий Раковець IV та Великий Шолес.

Геомагнітне поле в межах майданчика 19x19 м, розташованого впритул до західної стінки розкопу 2006 року багат шарової палеолітичної стоянки **Малий Раковець IV** змінюється в межах 49100-49650 нТл. Невеликі лінійні розміри локальних аномалій магнітного поля (4-8 м), їх неправильна форма і високі градієнти по краям дозволяють вважати їх джерелами неоднорідності будови верхнього шару ґрунту до глибини 5 м.

χ_{lf} ґрунтів в шурфі №19 квадрату розкопу Н-5, що має глибину 5,5 м і розкриває лесову та туфову товщу, змінюється в межах $50 \dots 1148 \cdot 10^{-8} \text{ м}^3/\text{кг}$, при цьому максимальні значення приурочені до інтервалів глибин 3,2-3,6 та 4,1-4,6 м.

k_{fd} становить 10-14% в поверхневій товщі до глибини 0,5 м (голоценовий та вітачівський горизонти за *Ж.М. Матвіїшиною та співавт., 2013*), в інтервалі 1,0-1,15 м (прилуцький горизонт) та 1,7-1,85 м (завадівський горизонт) що вказує на домінування дрібних суперпарамагнітних зерен у магнітній фракції, які накопичилися в процесі ґрунтоутворення. Нижче по розрізу k_{fd} має низькі значення 1,3-7,9%, що свідчить про переважання багатодомених зерен первинних магнітних мінералів.

Абсолютні значення індукції геомагнітного поля на ділянці площею 138 м² на палеолітичному місцезнаходженні **Великий Шолес** становлять 48650-49550 нТл. Область позитивних аномалій співпадає з границями локального виходу кам'яного матеріалу складеного з вулканічного скла (в основному ріоліти) і кварцитової та пісковикової гальки. Лінійна зона високих градієнтів магнітного поля в межах розкопу відповідає границі розповсюдження археологічних знахідок.

χ_{lf} в розкопі поступово зростає від 32 на поверхні до $94 \cdot 10^{-8} \text{ м}^3/\text{кг}$ на глибині 0,3 м, на корі вивітрювання туфогенних порід.

Дані магнітні дослідження на палеолітичних стоянках хребта Великий Шолес на Закарпатті є важливим джерелом інформації щодо стратиграфічних і планіграфічних особливостей пам'яток.

Ksenia Bondar
Zhdana Tymofeieva
Serhii Ryzhov

Magnetic measurements on Palaeolithic sites at Velykyj Sholes ridge in Transcarpathia

In 2015 we performed magnetic surveys and laboratory measurements of low-frequency magnetic susceptibility (χ_{lf}) and the frequency dependence of magnetic susceptibility (k_{fd}) in soil samples from excavation on the sites Maly Rakovets IV and Velykyj Sholes.

The geomagnetic field within the area 19x19 m, at the western wall of the 2006 yr excavation on multilayered Paleolithic site Maly Rakovets IV varies in the range 49100-49650 nT. The small linear dimensions of the local magnetic anomalies (4-8 m), their irregular shape and high gradients of the edges suggest underground heterogeneities to the depth of 5 m to be the sources of anomalies.

χ_{lf} of soil in the pits №19 in H-5 excavated square, which has a depth of 5.5 m and opens loess and tuff layers, varies in between 50 ... 1148 * 10⁻⁸ m³/kg. Maximum values are observed at the depth intervals 3,2-3,6m and 4,1-4,6 m.

k_{fd} makes 10-14% in the surface layer to a depth of 0.5 m (Holocene and Vitachyv horizons according to *Matviyishyna et al., 2013*), in the interval 1,0-1,15 m (Priluky horizon) and 1,7-1,85 m (Zavadiivka horizon) indicating the dominance of small superparamagnetic grains in the magnetic fraction that have accumulated due to pedogenesis. Lower layers of the section show low k_{fd} =1,3-7,9%, demonstrating the dominance of multidomain grains of primary magnetic minerals.

The absolute values of the geomagnetic field induction on a plot of 138 m² surveyed on Paleolithic location Velykyj Sholes are 48650-49550 nT. The area of positive magnetic anomaly coincides with the boundaries of the local outcrop of stone material composed of volcanic glass (mostly rhyolite) and quartzite and sandstone pebbles. The linear zone of high gradient magnetic field within the excavation corresponds to border of archaeological finds distribution.

χ_{lf} gradually increases down to excavation wall profile from 32*10⁻⁸ m³/kg at the surface to 94*10⁻⁸ m³/kg at the depth of 0.3 m, on the tuff rock weathering crust.

Magnetic measurements on Paleolithic sites at Velykyj Sholes ridge in Transcarpathia is an important source of information on planigraphy and stratigraphy of the monuments.

"Неандертальський" яр мустьєрської стоянки Андріївка 4 поблизу Новомиргорода

Доповідь присвячена результатам дослідження на стоянці Андріївка 4 на Кіровоградщині унікального археологічного об'єкту – стародавнього яру з крем'яними виробами неандертальців в заповненні, перекритого культурним шаром пізнішого мустьєрського стійбища. Відкрита П.І.Озеровим західніше м.Новомиргород двошарова пам'ятка п'ять останніх років поспіль досліджується Археологічною експедицією Києво-Могилянської Академії (нач. Л.Л.Залізняк) за активної участі Ю.В.Кухарчука та Т.О.Шевченка.

Стоянка привертає увагу тим, що її верхній шар є першою в Україні пам'яткою класичного зубчастого мустьє, за дефініцією видатного французького дослідника палеоліту Ф.Борда. Крім того на ній виявлено і досліджується унікальний археологічний об'єкт, аналогі якому невідомі в палеоліті не тільки України, але й усієї Європи – похований яр з мустьєрськими матеріалами на дні та в заповненні.

Яр був вpuщений в типовий удайський лес з нижнього рівня витачівського похованого ґрунту з 1,8 м до глибини 4,3 м. Ширина простеженого на відстані 15 м яру від 0,5 м у верхів'ї до 3,5 м в середній частині. Нижче промивина звужувалася до 1,5 м. Яр був заповненим бурим витачівським суглинком, який містив непатиновані, зі свіжою поверхнею кремені та уламки кісток тварин (мамонт, бізон, кінь, печерний лев).

У придонній частині промивини на глибині 3,4-4-2 м від поверхні концентрація знахідок суттєво збільшувалася, а кремені та кістки тварин займали виразно горизонтальне положення, що нагадувало житлову поверхню стійбища. Досить вірогідно, що яр, принаймні на рівні дна найширшої ділянки, використовувався в якості тимчасового прихистку чи навіть якогось примітивного житла, захищеного від вітру та негоди простою конструкцією з жердин вкритих шкурами. Не можна повністю виключати і використання промивини для зберігання конкрецій крем'яної сировини, а на пізньому етапі її функціонування в якості смітника. Можливо в різній мірі мали місце усі зазначені варіанти потрапляння решток життєдіяльності неандертальців до яру.

Крем'яна індустрія нижнього шару Андріївки 4, на відміну від зубчастого мустьє верхнього горизонту, належить до мустьє звичайного з домінуванням однібоічних форм. Зв'язок яру з нижнім рівнем витачівського ґрунту дозволяє датувати об'єкт приблизно 50 тис. р. тому.

"Neanderthalian" ravine of the Mousterian Andriivka 4 site near by Novomyrhorod town

This paper is devoted to the results of research on the Andryivka 4 site in Kirovograd region. It is a unique archaeological object – an ancient ravine with Neanderthalian's flint products in filling overlaid with a later Mousterian nomad camp. The two-layered site was discovered by P. Ozerov to the west from Novomyrhorod town. For the last five years, it has been explored by the Archaeological expedition of the National University of Kyiv-Mohyla Academy with an active participation of Yu. Kuharchuk and T. Shevchenko.

The site attracts attention that her upper layer is the first in Ukraine classic toothed Moustier as the great french researcher of Paleolith François Bordes defined. In addition, was discovered and now researching a unique archaeological object that has no analogues not only in the Palaeolithic age of Ukraine but in Europe as well - buried ravine with Mousterian materials on the bottom and in filling.

The ravine was traced in a typical Udai loess from the bottom level of the Vytachiv buried soil from a 1,8 m to the depth 4,3 m. Width traced in the distance of 15 m - ravine from a 0,5 m in a riverhead up to 3,5 m in the middle part. Below the gully narrowed to 1,5 m. The ravine was filled with brown Vytachiv loam that contained not-patined flints with a "fresh" surface and fragments of animal bones (mammoth, bison, horse, and cave lion).

In benthic part of the gully on a depth a 3,4-4,2 m from a surface the concentration of finds increased substantially. The flints and animal bones occupied a horizontal position that reminded the housing surface of a nomad camp. It is certain enough, that ravine, at least at the level of the bottom of the widest area, was used as a temporal refuge or even some primitive dwelling protected from the wind and bad weather by a simple construction from poles covered with hides. It is impossible to exclude fully the use of gully for storage of concretions of flint material, and on the late stage of functioning as trash. Maybe in a different measure, all marked variants of hitting of bits and pieces of vital functions of Neanderthal men had place.

Flint industry of the lower layer of Andryivka 4 site, unlike toothed Moustier of the upper horizon, belongs to ordinary Moustier with prevailing of one-sided forms. The connection of the ravine with the bottom level of Vytachiv soil allows dating an object approximately 50 thousand years ago.

Олександр Нездолій

Стоянка Коробчине-курган у системі палеоландшафту басейну Великої Висі

На основі археологічних та палеогеографічних досліджень запропоновано спробу реконструкції давнього природного середовища, у якому проживали мешканці палеолітичної стоянки Коробчине-курган, що знаходиться в басейні річки Велика Вись, ареал Середнього Побужжя. Пам'ятка розташована на найвищій ділянці плато лівого берега Великої Висі у Новомиргородському районі Кіровоградської області. Археологічний матеріал стоянки залягає у свиті похованих витачівських ґрунтів, що сформовані наприкінці середнього — на початку верхнього палеоліту. Охарактеризовано палеоландшафт регіону з певним поєднанням рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного і тваринного світів. На фоні аналізу тогочасного довкілля простежено місце та роль давнього мешканця стоянки у ньому. Для порівняння розглянуто природні умови існування пам'яток з археологічними матеріалами, що залягають у витачівському горизонті, розташованими неподалік. Це стоянки Вись та верхній шар Андріївки 4 басейну Великої Висі. Незважаючи на відмінність кам'яної індустрії, з метою пошуку аналогій і розбіжностей, проаналізовано палеодовкілля згаданих пам'яток. У доповіді запропоновано поєднання археологічних та природничо-наукових напрацювань у дослідженні умов існування давньої людини окремого періоду первісної історії регіону.

Oleksandr Nezdoliiy

Korobchino-kourghan site in the system of paleolandscape of Velyka Vys Basin

Based on archaeological and paleogeographic researches an attempt of the ancient environment reconstruction is suggested, where inhabitants of the Paleolithic site — Korobchynе-kurhan — lived. The site is located in the basin of Velyka Vys river, in the Middle Bug area. The locality is situated on the highest point of the plateau, on the left bank of the Velyka Vys river, Novomirgorod district of Kirovograd region. The archaeological materials from the site lay in the suite of buried vytachiv soils, which were formed in the late Middle — early Upper Paleolithic. The paleolandscape of the region with a particular combination of topography, climate, soil, flora and fauna is characterized. Due to the environmental analysis of those times the role and place of ancient inhabitants from the site is traced. For comparison it is considered the natural conditions of archaeological sites existence, located nearby, which are laid in Vytachiv horizon. These are the Vys site and the upper layer of Andriivka 4 in the Velyka Vys basin. Despite the difference in lithic industry, in order to find similarities and differences, the paleoenvironment of the above mentioned monuments is analyzed. In the report a combination of archaeological and natural scientific researches in the study of ancient human's living conditions is proposed.

Денис Ветров

Стратегія розміщення граветських стоянок Центральної України

Починаючи з рубежу ранньої та середньої пори верхнього палеоліту по всій середній смузі Європи від Атлантики до басейну Дону поширилася граветська культурна традиція. Час її розповсюдження збігається з різким похолоданням, заключним етапом якого було максимальне падіння температур у прильодовиковій Європі 20000-19000 років тому.

В Україні маємо декілька регіонів відомих своїми граветськими комплексами – Подністер'я, Подесення та Побужжя. Саме в Побужжі в басейні річки Велика Вись на півночі Кіровоградської області за останні 10 років було досліджено понад 10 пунктів що мають граветські матеріали. Найбільш цікавими є матеріали з стоянок Троянове 4А, Троянове 4В, Озерове що були досліджені під час розкопок великих площ і стали основними для гравету цього регіону. Граветські комплекси присутні також в матеріалах стоянок інших культурних традицій (середнього палеоліту, Стрілецької культури) розкопаних в цьому регіоні – Коробчине-Курган, Вись. Знахідки з граветських стоянок Троянове 4С, Троянове 3, Троянове 5, Рубаний міст, Лікарево 3, Лікарево 4 представлені підйомним матеріалом.

Граветські стоянки Побужжя локалізуються переважно на утворених давніми балками мисах другої надзаплавної тераси р. Велика Вись. Стоянки, що містять граветський матеріал відомі по обох берегах річки. Вони розташовані на мисах, що мають проекцію як у південному, так і в північному напрямках. Усі пам'ятки залягали практично на одному стратиграфічному рівні – у верхній частині бузького лесу, що відкладався протягом періоду часу 27000-19000 років тому. Всі ці комплекси поєднує сировинна база, схожість технологічних прийомів, типологія виробів з вторинною обробкою, висока пластинчастість.

Саме така значна кількість граветських стоянок зосереджена в одному мікрорегіоні дає можливість дослідити можливі закономірності в стратегії розміщення цих поселень. Виявити спільні та відмінні риси в їх комплексах в залежності від їх розташування.

Denis Vietrov

The location strategy of the Gravettian sites in Central Ukraine

Since the turn of the early and middle Upper Paleolithic time throughout the middle belt of Europe from the Atlantic to the Don basin spread Gravettian cultural tradition. The time of its distribution coincides with a sharp cooling, the final stage of which was the maximum temperature drop in glacial Europe 20000-19000 years ago.

In Ukraine, several well-known regions where there is Gravettian complexes - of the Dnister area, of the Desna area and of the Bug area. It was here in of the Bug area in the Velyka Vys' basin, in the north Kirovograd region for the past 10 years were studied over 10 points with Gravettian materials. The most interesting are the materials from the sites Troianove 4A, Troianove 4B, Ozerove that were explored during the excavation of large areas and have become major Gravettian sites for this region. Gravettian complexes are also present in materials other sites of cultural traditions (Middle Paleolithic, Streletskay culture) excavated in this region – Korobchine-Kurgan site, Vys site. Complexes of artifacts from Gravettian sites Troianove 4C, Troianove 3, Troianove 5, Rubaniy myst, Likarevo 3, Likarevo 4 composed of material found on the surface.

The Gravettian sites of the Bug area localized mainly in ravines formed long capes, the second terrace above the floodplain of the river Velyka Vys'. Sites containing Gravettian material known on both banks of the river. They are located on capes with projection in the south and north. All the attractions were found on the same stratigraphic level in the top of the Bug loess that is delayed for a period of time 27000-19000 years ago. All these complexes combining raw materials, the similarity of technological methods, types of products from secondary processing.

Such a large number of Gravettian sites concentrated in one microregion enables to explore possible patterns in the strategy of placing these settlements. Identify common features in their complexes depending on their location.

Олеся Кононенко

Господарча специфіка верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I

Верхньопалеолітична стоянка Радомишль I відома з 1950-х років. Її крем'яна колекція цілком відповідає основним критеріям середньої пори верхнього палеоліту. Цьому не суперечать і обидві його дати ^{14}C (Оха-697: 19000 ± 300 BP і Ki-6210: 19600 ± 350 BP). Відповідно, з більшою ймовірністю вона відноситься до пам'яток граветського кола. Неможливість більш точної культурно-хронологічної інтерпретації Радомишль I пов'язана з відсутністю в його інвентарі найбільш інформативних в цьому аспекті знарядь – вкладнів дистанційної мисливської зброї. Специфіка крем'яної колекції пам'ятника, що виражена у великій кількості знарядь (15%), переважанні різців і ретушувати пластин, пояснюється його вузькою яскраво вираженою господарською спеціалізацією. Склад крем'яних та фауністичних знахідок свідчить, що основною діяльністю жителів стоянки було накопичення, сортування і обробка кісток мамонта. Свідчення такої діяльності фіксувалися або на осінньо-зимових поселеннях зі стаціонарними житлами з кісток мамонта, або у весняно-літніх мисливських таборах. Археозоологічний аналіз кісток мамонта і їх плані графічний розподіл не підтверджує гіпотезу про існування в Радомишлі I стаціонарних жител. Також викликають сумніви наявність тут іншого структурного елементу стаціонарних поселень – ям. Тому Радомишль I слід інтерпретувати як місце багаторазового перебування групи людей, де в теплу пору року збирали сухі кістки мамонта і обробляли їх зробленими на місці крем'яними знаряддями.

Olesia Kononenko

Economic specifics of the Upper Palaeolithic site Radomyshl' I

The Upper Palaeolithic site Radomyshl' I has been known since the 1950s. From the observation of common technical and typological characteristics the Radomyshl' I assemblage is more close to the Gravettian techno-complex than any other known in Ukraine. This assessment is supported by ^{14}C dates (OxA-697: 19000 ± 300 BP and Ki-6210: 19600 ± 350 BP). The specific typological structure of the lithic tool kit (dominated by burins, blades retouch) can be explained by narrow economic specialization. The faunal and lithic remains together suggest that the main activity of inhabitants the Radomyshl' I was storage, sorting and cutting of mammoth bones. Previously recorded evidence of such activity or autumn-winter settlements with stationary dwellings made of mammoth bones, and in the spring and summer hunting camps. Archaeozoological analysis and plan of distribution of mammoth bones does not support the hypothesis of the existence of the Radomyshl' I stationary housing. Also in doubt is the existence of another structural element fixed settlements – pits. Therefore, the Radomyshl' I be interpreted as a place of multiple groups of people staying in the warm season, collecting the dry bones of the mammoth and process them on the spot made flint tools.

Laëtitia Demay
Marylène Patou-Mathis
Stéphane Péan
Gennadyi A. Khlopachev
Mikhail V. Sablin

From mammoth to fox: identification of Eliseevichi 1 within the occupations of the Desna valley

Від мамонта до лисиці: археозоологічні визначення стоянки Єлисеєвичі I в контексті пам'яток долини Десни

This study examines the faunal record in the Desna valley (Ukraine and Russia) during the end of the second part of the Upper Pleniglacial (20 000 – 14 000 BP). We have processed the zooarchaeological study of the faunal remains of Eliseevichi 1 – 1935-36. The faunal spectrum is relatively restricted, typical of a cold, dry environment with the presence of *Mammuthus primigenius*, *Rangifer tarandus*, *Canis lupus*, *Alopex lagopus rossicus* and *Ursus arctos*. As expected we highlighted an important exploitation of mammoth related to ivory industry. However we also brought to light intense exploitation of canids resources related to boneous industry and furskin activities.

The first interpretation of the function of the site is questionable. From the zooarchaeological studies about the faunal remains of Eliseevichi 1 we compare the data obtained about fauna with other archaeological sites of this period in close area, taking in account other archaeological evidences. Our aim is to better understand the area, specifying on the one hand the paleoecology by the analyses of wildlife spectra and on the other hand human exploitation of fauna. Furthermore we can highlight the degree of specialization of human groups to species, notably to precise exploitation of mammoth (meat, bones, ivory) and carnivores (fur, bones). These comparisons are made taking in account the preservation of the sites and the different types of occupations by human groups, to discuss on the types of activities and to take stock of animal resources, in the Desna valley.

Laurent Crepin
Laurent Chiotti
Dominique Henry-Gambier
Roland Nespoulet

What's new since 50 years? Focus on zooarchaeological studies in the Final Gravettian of Abri Pataud (France)

Що нового за 50 років? Предмет вивчення – зооархеологічні дослідження в фінального гравету в Абрі Пато (Франція)

The site of abri Pataud (Dordogne, France) is one of the four French sites that provided a well defined Final Gravettian facies (historically named “Protomagdalenian”), around 22,000 years BP. Because of the rarity of evidence of this culture, the abri Pataud is a key site in order to improve our knowledge about human behaviour at the end of the Gravettian period, just before the last Glacial Maximum. The Final Gravettian of level 2 of the abri Pataud was first excavated by H.L. Movius in 1958 and 1963, which discovered numerous human remains. Between 2005 to 2015, a new multidisciplinary research project has been conducted in order to re-examine the archaeological context and the status of these human remains, including new excavations (in connection to those of Movius), new studies of Movius’ collections and analysis of Movius’ archives.

The level 2 is very rich in archaeological remains especially faunal ones: more than 7 000 bones remains inventoried in our new excavation for example. The Reindeer (*Rangifer tarandus*) is the most numerous species in term of remains and individuals. This species was not only hunted for food but also used for some non-dietary activities, providing raw material (bones, antlers and teeth) for tools, weapons and body ornaments. Then, Reindeer could be considered as the species on which the economy of people who lived at the abri Pataud was mainly founded. But, thanks to the new research project, in particular the study of osseous artefacts and the biogeochemical analyses, we could demonstrate now that the subsistence behaviour was more diversified than this initial point of view. The global study of all faunal remains (butchery wastes and osseous artefacts) allowed us to show that others species had a significant importance for the Final Gravettian people (Mammoth, Bovine, Red deer, Wolf...) and authorized us to discuss the place of the different mammals at the abri Pataud.

Our new results have clarified the paleoecological context of the Final Gravettian in Dordogne and the mobility of mammals in this territory. This excavation also helped us to a better understanding of the context of the human remains deposit as the result of funerary practices. All the results allowed us, although the surface of excavation was voluntarily limited, to a better and a new understanding of the modalities of the successive occupations of this level 2 since the first hypothesis 50 years ago.

Keywords:

Final Gravettian, Abri Pataud, Zooarchaeology, Subsistence behaviour, Excavation protocol.

Етапи дослідження Межиріцької стоянки

Перші розкопи Межиріцької стоянки відбулися півстоліття тому, 1966р., і продовжуються зараз. За цей період було виявлено 4 житла, та повністю досліджено 3 з них, також виявлено та досліджено господарсько-побутові комплекси довкола житл.

Розкопки проводилися як вітчизняними вченими, такими як І.Г. Підоплічко, М.І. Гладких, Н.Л. Корнієць, Д.Ю. Нужний, П.С. Шидловський, так і за участі зарубіжних колег зі США, Франції та Росії. Спільні експедиції із залученням науковців різного спрямування дали змогу застосувати декілька методів дослідження, що сприяло розширенню знання про стоянку, кам'яну індустрію мисливців на мамонтів, здійснити історичні та архітектурні реконструкції, вивчити флору та фауну цієї території. Були застосовані такі методи, як флотація, електромагнітне дослідження, використано електронний теодоліт та ін.

Результати досліджень дали змогу описати природно-кліматичні умови льодовикового періоду 15 тис. років тому, визначити абсолютне датування пам'ятки, встановити тип поселення, дослідити технологію виготовлення знарядь праці та визначити її як епігравет та ін.

Зараз розкопана значна територія стоянки, проводяться дослідження господарсько-побутових комплексів (6 та 7 яма). Існує також проблема збереження 4 житла. Так як це житло зберігалося в культурному шарі для експозиції в музеї на території стоянки, який не був збудований. Житло зазнало значної руйнації внаслідок аварії ангару на вандалізму, тому потребує консервації.

Diana Dudnik

Stages of research of Mezhyrich site

The first excavations of Mezhyrich site occurred half a century ago, in 1966 and continues now. During this period, scientists found here four dwellings and fully explored three of them. In addition, household complex around dwellings was explored too.

Excavations conducted by national scientists such as I. Pidoplichko, M. Gladkyh, N. Korniets, D. Nuzhnyy, P. Shidlovskiy with the participation of foreign colleagues from the USA, France and Russia. Joint expeditions with researches of various scientific directions allowed applying several research methods, which improved the expansion of knowledge about the site, lithic industry of mammoth hunters, historical and architectural reconstruction; explore the flora and fauna of this area. Also, scientists used techniques such as flotation, electromagnetic research, electronic theodolite measurement and others.

The results of research gave a possibility to describe the climatic conditions of the Ice Age 15 000 years ago. Special exploration helped to determine the absolute dating of the site, set the type of settlement, explore the technique of making tools and define it as the epigravettian and others.

Excavations of the site continue today. Scientists studying details of the pits 6 and 7. The problem of conservation of the fourth dwelling is still relevant.

***Stéphane Péan
Dmytro Nuzhnyi
Pavlo Shydlovskyy***

Large mammal exploitation during the Epigravettian at Semenivka 1, 2, 3 and Mezhyrich

Upper Palaeolithic settlements attributed to the Epigravettian cultural facies, in the Dnieper middle basin of Ukraine, are associated with a large presence of woolly mammoth remains in the associated faunal assemblages. In peculiar, accumulations of mammoth bones and tusks have been recovered from several sites and interpreted as ruins of dwelling structures, as in Mezhyrich. Other settlements do not exhibit the use of mammoth skeletal elements as building materials, such as the three Semenivka sites. Zooarchaeological analyses of large mammal remains from these sites permit to document the procurement and processing activities of mammoth and other taxa, notably carnivores and hare, by the Epigravettian hunter-gatherers, in terms of subsistence behaviours, in relation to the function of the sites.

***Стефан Пеан
Дмитро Нужний
Павло Шидловський***

Використання великих ссавців на епіграветських стоянках Семенівка 1, 2, 3 та Межиріч

У середньодніпровському басейні на території України верхньопалеолітичні стоянки, які відносяться до епіграветського етапу розвитку культури, пов'язані з значною присутністю решток мамонта в фауністичних комплексах. Своєрідні скупчення кісток і бивнів мамонта були відкриті на декількох стоянках і інтерпретуються в якості залишків житлових споруд межиріцького типу. Інші пам'ятки, як, наприклад, три Семенівські стоянки, не демонструють використання скелетних елементів мамонта в якості будівельного матеріалу. Зооархеологічні аналізи решток великих ссавців з цих пам'яток дозволяють документувати діяльність по добуванню і переробці туш мамонтів та інших видів, зокрема хижаків і зайця. Такі дослідження є важливими для відтворення життєзабезпечуючої поведінки та функціональної характеристики стоянок епіграветських мисливців-збирачів.

Чимирис Маргарита

Порівняльний аналіз палеолітичної фауни України на прикладі поселень Гінці, Добранічівка, Межиріч та Мізин

За основу було взято чотири пізньопалеолітичних поселення на території України: Гінці (Лубенський район Полтавської області), Добранічівка (Яготинський район Київської області), Межиріч (Канівський район Черкаської області) та Мізин (Коропський район Чернігівської області). Вказано основні відомості з загального опису поселень. Аналіз проведений на базі досліджень, які були зроблені у середині минулого сторіччя. У результаті вивчення даних пам'яток, у статті зроблено порівняльний аналіз кісток промислових та непромислових тварин, які були знайдені та дослідженні при розкопках даних поселень. З'ясовано, що основною твариною, яка мешкала в ареалі Дніпро-Деснянського району був мамонт.

Chymyrys Margaryta

Comparative Analysis of the Palaeolithic Fauna of Ukraine at the Example of Hintsy, Dobranychivka, Mezhyrich and Mizyn Settlements

The report covers four Late Paleolithic settlements on the territory of Ukraine: Hintsy (Lubny district of Poltava region), Dobranychivka (Yagotyń district of Kyiv region), Mezhyrich (Kaniv district of Cherkassy region) and Mizyn (Korop district of Chernigiv region). It includes basic information based on the general description of the settlements. The analysis is carried out on the basis of research conducted in the middle of the 20th century. Based on the results of the study of the mentioned sources, the author has made a comparative analysis of the bones of the animals that were found and studied during excavations of the settlements. It was found out that the mammoth was the most widespread animal in the natural area of the Dniepr and Desna region.

Lilia Popova

Extinction of the Mammoth fauna and the Red Queen phenomenon

Лілія Попова

Вимирання мамонтової фауни та феномен «червоної королеви»

The Red Queen hypothesis of Van Valen and the model of the destructive phylocoenogenesis of Zherikhin have been applied to interpret both the origin of the Mammoth fauna and its disappearance. Broadening of ecological niches and 'patient' strategy (results of severe and unstable environmental conditions) were the main trends during more than 100 ky of the fauna development and led to the emergence of non-analogous (tundra-steppe) communities. Such a development, taken for excellence, would have resulted in the constant decreasing of biodiversity, if the biodiversity losses hadn't compensated by introduction. This introduction is an assumption by now; however, it is principally tested assumption: if a number of sibling species will be revealed within the Late Pleistocene fauna, it sufficiently supports the hypothesis.

Anyway, the collapse is build into the presented scenario of the Late Pleistocene community development, because of dominance of patient' strategy that implies increase of each species stability at the cost of stability of the community. Red Queen model, assumed as basis, suggests the effect of multiple random causes of the extinction of Mammoth fauna rather than any "main" reason (overkill or climate changes). It is in good accordance with the 'extinction lag' sensu Lister&Stuart, that is an extended process of range reduction over thousands of years, with many refugia sheltered tundra-steppe species. The 'extinction lag' is a natural consequence of broad ecological niches of representatives of mammoth fauna. Besides, destructive phylocoenogenesis implies that destruction of existed coadaptations dominate appearance of new coadaptations. It means that new Holocene communities were less aggressive, and they left more opportunities for patches of relict mammoth communities to exist (another reason for the extinction to be 'lagged').

In such a way, the bioevent of the end of the Late Pleistocene-the beginning of the Holocene differs significantly from the present biotic event in extinction rates that is a principal difference between destructive and transformational phylocoenogenesis.

Keywords: mammoth fauna, extinction, ecological niches, Red Queen hypothesis, phylocoenogenesis.

Культурні адаптації давніх людей визначаються способами життєзабезпечення, організацією життя (типами мобільності), типами стоянок та гнучкою соціальною структурою груп мисливців, які дещо відрізнялися в різні хронологічні періоди в залежності від природних умов та стану ресурсів.

Мисливці раннього (36000-26000 BP) та, частково, середнього (23000-20000 BP) хронологічних періодів, які співпадали з холодними та, часом, вологими природними умовами із степовою та, інколи, лісо-степовою рослинністю переважно практикували неспеціалізовану мисливську стратегію на великих трав'янистих різних видів – бізона, коня та, можливо, епізодично – мамонта, шерстистого носорога, північного, червоного та гігантського оленів. У способі життя домінувала резидентна мобільність із частою зміною місця перебування базового табору, у якому здебільшого мешкали невеликі групи.

Остання третина середнього хронологічного періоду (20000-17000 BP) співпадала з холодним максимумом пізньовалдайської епохи з домінуванням холодного та сухого клімату і відкритих ландшафтів зі степовою рослинністю. Палеонтологи відмічають для цього періоду високу щільність великих трав'янистих, перш за все, бізона, що дозволяє вважати адаптацію мисливських груп як здебільшого стратегію спеціалізованих полювань на бізонів. Для способу життя було характерне переважання логістичної мобільності з існуванням великих стоянкових комплексів – місць мешкання общин на протязі значного часу, що сприяло встановленню відносно стабільних соціальних відносин.

Пізній хронологічний період (17000-10000 BP) співвідноситься з епохою пізнього гляціалу з різкими коливаннями клімату та змінами природних умов, в результаті яких відбувалися значні зміни як у розмірах так і в щільності великих трав'янистих. На протязі цього періоду мисливці практикували здебільшого неспеціалізовану стратегію полювань на різні види трав'янистих. Переважали резидентна мобільність та менш активні соціальні відносини між общинами.

Past human cultural adaptations is determined by subsistence practices and life-style (types of mobility) of hunter groups, type of sites and flexible social relationships that had certain distinctions on the different chronologic stages depending on environmental conditions and the features of resources.

The hunters early (36000-26000 BP) and, partly, middle (23000-20000 BP) the chronologic stages, that was answered by cool and, sometimes, humid enough environments with steppe and, partly, forest-steppe vegetation mostly unspecialized hunting practiced on large herbivores of different species - bison, horse and episodically - mammoth, woolly rhinoceros, reindeer, red and giant deer. In life-style resident mobility prevailed with the frequent change of place of stay of base camp, the habitants of that was separate small community.

Last one third of the middle chronologic stage (20000-17000 BP) corresponded with the cold maximum of the late Valdai epoch with a predominant cold and dry climate and open landscapes with steppe vegetation. Paleontologists consider that this period was marked by a high density of large herbivores, first of all, bison. The adaptation of hunter groups in this period are determined as specialized bison hunting practices, predominance of a logistical mobility in life-style with big site complexes, and a relatively stable social relationships.

The late chronologic stage (17000-10000 BP) coincides with the late glacial epoch with extreme fluctuating climatic condition, that created stress situations in the environmental conditions, that resulted in considerable changes in composition a fauna, reduction of sizes of large herbivores and their density. During this stage the hunters mostly unspecialized hunting practiced on different species of herbivores. The residential mobility in life-style and a relatively poor development of social relationships may be, predominated.

Igor Pistruil

Адаптація первісних мисливців до життя в перигляціальних степах (на прикладі верхньопалеолітичних пам'яток долини р.Бакшала)

Для свого життєзабезпечення общинам кам'яного віку, перш за все, необхідно було три складових: вода, їжа та сировина для виготовлення знарядь. Цим вимогам відповідає мікрорегіон нижньої течії р. Бакшала (права притока р. Південний Буг). Перші пам'ятки кам'яного віку на річці Бакшала біля с. Анетівка були виявлені в 1930-1932 рр., експедицією під керівництвом Ф. Козубовського. З 1978 року в долині р. Бакшала (біля сс. Анетівка та Щуцьке) під керівництвом В.Н. Станко (1978-2007 рр.) і І.В. Піструїла (з 2008 р.) проводяться стаціонарні дослідження на пізньопалеолітичному поселенні Анетівка 2. За цей час в районі с. Анетівка було локалізовано більш ніж 25 пам'яток епохи палеоліту. На деяких з них (Анетівка 1, Анетівка 13, Анетівка 22) було проведено стаціонарні археологічні дослідження. Така насиченість мікрорегіону верхньопалеолітичними пам'ятками пов'язується з наявністю родовищ кременю, що використовувався стародавніми мешканцями. Дослідженнями зафіксовано існування двох індустріальних традицій – епіоріньяк та епігравет. Представники цих індустріальних традицій, незалежно одна від одної, однаково використовували сировинну базу та об'єкти полювання анетівського мікрорегіону.

Igor Pistruil

Adaptation of prehistoric hunters to life in periglacial plains (case of study: Upper Palaeolithic sites of Bakshala River valley)

There existed three main life support factors for Stone Age communities – water, food and raw material (for tool manufacture). The micro-region of Bakshala river downstream (the right-side tributary of Southern Boug river) corresponded to all these requirements.

The work of expedition, headed by F. Kozubovskiy in 1930 – 1932, revealed first sites attributed to Stone Age near the village of Anetovka (Bakshala river basin). Complex and stationary (year-by-year) investigations of this micro-region (i.e. vicinities of villages Anetovka and Shchutske) were undertaken later on and were headed by V.N. Stanko in 1978 – 2007 and I.V. Pistruil since 2008. The “key-site” of this micro-region is Anetovka 2, which vicinities “contain” over 25 other localities, attributed to Upper Palaeolithic period – including surface collections of material and stationary excavated sites (Anetovka 1, Anetovka 13, Anetovka 22).

Such archaeological concentration of Upper Palaeolithic sites within this micro-region was caused by rich flint sources, that were utilized independently and equally by ancient representatives of both technological traditions – Epi-Aurignacian and Epi-Gravettian.

Ірина Сніжко

Реконструкція палеокліматичних умов життя давнього населення на стоянці біля с. Кам'янка Харківської обл.

Важливою складовою комплексного дослідження пізньопалеолітичних пам'яток є реконструкція природного середовища існування давнього населення. З цією метою давно і успішно використовується метод палінологічного аналізу, який дає можливість скласти місцеву стратиграфічну схему відкладів та реконструювати рослинність і клімат археологічного об'єкту.

Пізньопалеолітична стоянка біля с. Кам'янка Ізюмського району Харківської області досліджується з 2005 року. Розкопана площа становить 146 м², колекція крем'яних артефактів налічує понад 7,5 тис предметів. Культурний шар розтягнутий по вертикалі, визначається за рівнем розповсюдження знахідок, не має специфічного забарвлення. Окрім крем'яних артефактів включає дрібні фрагменти вохри, вугілля та кісток тварин. Планіграфічна структура демонструє скупчення, що відповідають робочим місцям з обробки кременю. Набір знарядь характерний для стоянок-майстерень, розташованих поблизу виходів крем'яної сировини. Методом мікростратиграфії встановлено, що рівень залягання культурних решток пов'язаний з жовтуватопалеовим лесовидним суглинком, що відноситься до верхньопричорноморського підгоризонту.

Для проведення палінологічних досліджень було взято 8 зразків, з яких два походять із культурного шару. Склад спорово-пилкових спектрів цих зразків свідчить, що під час функціонування пам'ятки досліджувана територія знаходилася у межах степової зони із субперигляціальним кліматом, який був значно холоднішим та сухішим за сучасний. Рослинний покрив був розрідженим, біднішим і більш одноманітним за складом. Стоянка давньої людини розташована в річковій долині в безпосередньому оточенні деревної та різнотравно-злакової трав'янистої рослинності.

Iryna Snizhko

Reconstruction of paleoclimatic life conditions of prehistoric population at the site near Kamyanka village, Kharkiv region

An important part of complex research of late Paleolithic sites is environment reconstruction of ancient population. For this purpose a method of pollen analysis has been successfully and long while used. It allows creating a local stratigraphical scheme of sediments and reconstructing flora and climate of archaeological object.

Late Paleolithic site near Kamyanka village in the Izum district of the Kharkiv region has been researched since 2005. Excavated area counts 146 square meters, the collection of flint artifacts contains more than 7500 items. Cultural level extends vertically, it is defined by the level of artifacts expansion, and it doesn't have any specific coloring. Apart from flint artifacts, it contains small fragments of sienna, coal and animal bones. Planigraphic structure shows assemblage that corresponds to working places of flint processing. The set of tools is specific to site workshops that are situated near flint raw material exposure. With the method of micro stratigraphy it has been defined that level of cultural remains bedding is associated with pale-yellowish loess loam which belongs to Upper Black Sea subhorizon.

For the purpose of conducting pollen analysis 8 samples have been taken, two of which come from cultural level. The composition of spore-pollen spectrum of these samples shows that during the period of the site functioning the researched area lied in the steppe zone with subperiglacial climate which was much colder and drier than that of nowadays. Vegetational cover was thinner, poorer and more unvaried in composition. An ancient human site is situated in a river valley in immediate surrounding of wooden and mixed gramineous herbs.

Guram Chkhatarashvili

Final Upper Palaeolithic assemblages from South Caucasus (Dzudzuana Cave)

Гурам Чхатарашвілі

Фінальнопалеолітичні комплекси Південного Кавказу (печера Дзудзуана)

In this paper we present Final upper Paleolithic assemblages from South Caucasus (Dzudzuana Cave). Dzudzuana cave site, in the Imereti region (Chiatura municipality), is situated on the right bank of the Nekrissi river, a tributary of the Kvirila river, which drains most of Western Georgia. The cave is a large, elongated hall, emerging as a tunnel from which a small creek flows. The wide opening of the cave (22 meters) and high ceiling (ca. 15 m). Excavations in Dzudzuana cave have been conducted in two campaigns: The first in 1966–1975, was directed by D. Tushabramishvili. There was discovered two layers: the Eneolithic and the Upper Palaeolithic deposits. A second campaign took place in 1996–2008 (head of expedition T. Meshveliani). The basic units of excavation were 50 mm thick quadrants of 0.5×0.5m, within a 1×1m grid. The excavated deposits were wet-sieved, dried and later hand-picked in order to retrieve the smallest archaeological components (lithics, bones, etc.).

Final upper Paleolithic period (B layer) in Dzudzuana cave dates back between 16.5-13.2 Ka cal BP. This layer comprises an assemblage characterised by the presence of microgravettes and backed and retouched bladelets. The local character of these assemblages is marked by the consistently high percentages of endscrapers, which always outnumber the burins, through all the archaeological occupations on site. There are elongated blades, c. 80 mm long, but most of the debitage comprises flakes, small blades, bladelets and debris. There are no obsidian cores and only c.50 debitage artefacts.

Dzudzuana cave rich in faunal remains too. As we can see, Bison (*Bison priscus*), aurochs (*Bos primogenius*) and Caucasian tur (*Capra caucasica*) are the most common taxa in all occupation levels. Other ungulate species are represented in small frequencies and include primarily red deer (*Cervus elaphus*). The palynological spectra (five samples) from Unit B demonstrate a major change from bottom to the top. The lower part is characterised by large amounts of rhododendron (*Rhododendron caucasica*) pollen and other highland elements that suggest the presence of an alpine belt in the vicinity of the cave.

Although, during the course of pollen analysis (by palynologist E. Kvavadze) numerous non-pollen polymorphs were discovered. Among these were unique finds of wild flax fibres, including spun and dyed ones. Fibres were recovered from all archaeological layers, but in B layers which is interesting for us, it was 48.

Платівчасті відщепи, як індикатор ефективності платівчастого розколювання (на матеріалах фінального палеоліту – мезоліту Українського Полісся)

В платівчастих індустриях, в процесі отримання платівок періодично знімались сколи, які мали подібну огранку, але їх довжина не перевищувала вдвічі ширини, тобто по своїм розмірам вони не можуть бути віднесені до платівок. Саме такі сколи ми називаємо платівчастими відщепами. До них автором не зараховуються відщепи, отримані з робочих поверхонь нуклеусів насамперед з технічною метою, на зразок зняття залому чи виправлення рельєфу робочої поверхні, тощо.

В платівчастих індустриях платівчасті відщепи не були головним найбажанішим продуктом розколювання. Це не означає, що їх не могли використовувати для виготовлення знарядь, але їх поява – це насамперед невдале зняття платівки. Чим більша кількість таких сколів в комплексах тим нижче в них ефективність отримання платівок і, відповідно, ефективність використання сировинних кам'яних ресурсів.

Для розуміння того, наскільки їх характеристики відрізняються від платівок, ці сколи були проаналізовані, як і цілі платівки по таким параметрам: по огранці дорсальних поверхонь, типу площадки, наявності підготовки зони розщеплення, куту сколювання, профілю дистального кінця.

В проаналізованих 15 комплексах серед платівчастих відщепів, як правило, приблизно на третину менше сколів із слідами застосування редуціювання і абразиву та набагато більше сколів-заломів, ніж серед платівок. Тобто, їх поява є наслідком неретельної підготовки, чи недбалого ставлення до отримання частини сколів в процесі зняття платівок.

В пам'ятках різних культурних явищ фінального палеоліту – мезоліту Українського Полісся платівчасті відщепи представлені не рівномірно. Їх відсоткова кількість вираховувалась від суми цілих платівок плюс проксимальні фрагменти платівок, плюс платівчасті відщепи.

Для фінальнопалеолітичного часу найбільше платівчастих відщепів у комплексах красносільської культури. У Красносілля Є – 31,6%, Бор – 42,9%. У свідерських пам'ятках їх набагато менше: Березно 15 – 11,8%, Тутовичі 4 (лінза 7) – 7,1%, Прибір 13Б – 7,4%, Прибір 13Є – 4%. Тобто, більш, ніж кожен третій скол, який знімався в процесі отримання платівок в красносільських пам'ятках, не досягав платівчастих параметрів. Натомість в свідері таких максимум 1 з 10. Для мезолітичного часу найбільше платівчастих відщепів у комплексах пісочнорівської культури: Пісочний рів – 36,7%, Гридасове – 23%. У кудлаївських пам'ятках їх у Бродах – 13%, у Криниці 2А – 16%. У яніславицьких пам'ятках, де на відміну від пам'яток попередніх культур використовувався відтиск та, відповідно, процес отримання платівок був більш контрольованим, такі сколи поодинокі.

Таким чином відсотковий показник платівчастих відщепів у комплексі є чітким визначальником ефективності платівчастого розколювання у різних культурних явищах та пам'ятках і, відповідно, відбиває рівень зацікавленості у якості платівчастих сколів носіїв тієї, чи іншої культури.

Dmytro Stupak.

Blade-like flakes, as an indicator of the efficiency of blades knapping (based on the Final Palaeolithic - Mesolithic of Ukrainian Polissya)

In blade industries, in the process of obtaining blades, periodically received blanks, which had dorsal scar pattern a similar of blades, but their length does not exceed twice the width, so on their size, they can not be attributed to the blades. Such blanks we call blade-like flakes. To the blade-like flakes author does not include reshaping flakes.

In blades industries the blade-like flakes was not the most basic expected results of knapping process. This does not mean that they could not be used for making tools, but their appearance - is primarily a unsuccessful to obtain blades. The larger the number blade-like flakes in the complexes, the lower efficiency of the process of obtaining the blades and, accordingly, the efficiency of raw resources using.

To understand how blade-like flakes characteristics are different from the blades, they were analyzed as complete blades on such parameters: dorsal scar pattern, platform preparation, fracture zone preparation, angle chipping, profile of distal termination.

It was fifteen complex to analyze. Among blade-like flakes, typically about a third less samples with traces of reduction and abrasion applying and much more with a hinge termination than in the blades. That is, their appearance is the result of not careful preparation, or unheeding to obtain part blades in the knapping process.

In the complexes of various cultural phenomena of Final Palaeolithic - Mesolithic of Ukrainian Polissya the blade-like flakes are uneven. Their percentage was calculated from the amount of complete blades plus proximal fragments of blades plus blade-like flakes.

For the Final Palaeolithic time most blade-like flakes in complexes of Krasnosillya culture. In Krasnosillya E - 31,6%, Bor - 42,9%. In Swiderian complexes percentage of them is much lower. Berezno 15 – 11,8%, Tutovychy 4 (lens 7) – 7,1%, Prybir 13B – 7,4%, Prybir 13E – 4%. This means that more than an every third blank which was obtained during the process of obtaining blades in Krasnosillya sites does not reach the parameters of blades. In its turn, in Swiderian complexes a maximum of 1 of 10. For Mesolithic time most blade-like flakes in PISOCHNY Riv culture sites: PISOCHNY Riv - 36,7%, Grydasove - 23%. In Kudlaiyvka culture sites: Brody – 13%, Krynytsa 2A – 16%. In Yanislavitsa culture complexes where, in contrast to the complexes of the preceding cultures used pressure technique and, accordingly, the process of obtaining the blades was more controlled, blade-like flakes are rare.

Thus the percentage of blade-like flakes in complexes there is precise determinant of efficiency of blades knapping in different cultures and sites and, therefore, reflects the level of interest in quality of blades blanks carriers of different cultures.

Ландшафтні зміни в Середньому Подніпров'ї на межі плейстоцену – голоцену: археологічні свідчення

Одне з найбільш важливих питань у вивченні стародавніх екологічних систем є визначення характеру змін, що відбулися під час переходу від пізнього плейстоцену до голоцену. Палеоекологічні дослідження передбачають вивчення взаємодії між трьома типами середовищ - фізичного, біотичного і соціального в різних хронологічних епохах. Виявлення безперервності або переривчастості в перехідні періоди можливе із залученням даних декількох суміжних дисциплін, в цьому випадку - первісної археології та палеогеографії.

Геологічні дані стверджують про наявність в пізньому плейстоцені сильного водотоку Пра-Дніпра, що живився від краю скандинавського льодовика, через північні допливи і долину Замглай (Чернігівська область), частково через Десну, ніс свої води широко розвиненою долиною Трубежу, сформувавши широку долину на південь від Канівських дислокацій, в місці злиття Росі та Росави і гирла Тясмину (Pazynuch, 2004; 2012).

Палеонтологічні та археозоологічні дані стверджують, що територія Середнього Подніпров'я належить мамонтовій зоні, в якій мамонт грав роль основного компонента в комплексі трав'янистих ссавців і був головним об'єктом полювання палеолітичних колективів. Стоянки з переважанням решток мамонта в культурному шарі, розташовані досить щільно в даному регіоні, за винятком великих площ, утворених долинами Трубежу, Дніпра і Десни. Більшість з цих стоянок належать гравецькій - 27-19 тисяч років BP та епігравецькій - 18-12 тисяч років BP культурним традиціям. Деякі з них розташовані практично по периметру означеного регіону - на корінному березі Київського плато і високих терасах Десни, Трубежу та Супою. Це може вказувати на непридатність для проживання на територіях між Дніпром і Трубежем в пізньому плейстоцені, або на руйнування ділянок цього регіону природними чинниками.

Верхня межа культури мисливців на мамонта падає на 13000 років BP що, насамперед, пов'язано зі зникненням основного об'єкту полювання. Різка зменшення стоянок на території Київського Подніпров'я в фінальному палеоліті фіксується наявністю всього трьох пам'яток з характерними низькими трапеціями і вістрями типу Федермессер (Великий Дивлін Е, Велика Бугаївка та Журівка) традиційно датованих в рамках 12 - 11000 BP.

Заселення території між Дніпром і Трубежем стало можливим на межі пребореалу та бореалу, доказом чого є наявність мезолітичних стоянок Загай (зимівниківська) та Вигурівщина (кудлаївська), що генетично пов'язані з різними географічними регіонами Східної Європи. Це співпадає з утворенням меандрів і стариць Десни сучасного типу, що відбулося 9,8-9,5 тисяч років BP.

Поширення мезолітичних пам'яток було можливим тільки після формування сучасної долини Дніпра, утвореної проривом Поліського озера, яке було розташоване в сучасному басейні Прип'яті в кінці плейстоцену. Зміна режиму водотоку через відступ скандинавського льодовика призвела до вивільнення великих мас алювіальних пісків і утворення заплавних формацій, які стали придатними для опанування населенням доби мезоліту-неоліту.

One of the most important issues in the study of ecological systems is to determine the nature of the changes that occurred during the transition from the Late Pleistocene to the Holocene. Paleoecological research involves the study of interaction between the three types of environments - physical, biotic and social in different chronological epochs. Detection of continuity or discontinuity of transitional periods is possible with involving the analysis of data of several related disciplines - in this case and prehistory archaeology and paleogeography.

Geological data claims the presence in the Late Pleistocene of strong watercourse of Pradnieper, which was filled with water from the edge of Scandinavian glacier and fed from the northern tributaries, through Zamhlay valley (Chernihiv region), partially through Desna valley, through widely developed Trubizh valley and formed a wide floodplain south to Kaniv dislocations in the place of confluence of Ros and Rosava rivers and the mouth of Tiasmyn (Pazynych, 2004; 2012).

Paleontological and arheozoological data claim that the territory of the Middle Dnieper Region belongs to mammoth zone, in which mammoth played the role of the main component in a complex of herbivorous mammals and was the basic hunting object of palaeolithic groups. Sites with a prevalence of mammoth's remains in the cultural layer, including such basic camps with dwellings, built using bones of these animals, like Mezhyrich, Dobranychivka, Hintsy, Mizyn, located quite tightly in the defined region, except large areas formed by Trubizh, Dnieper and Desna valleys. The majority of these sites belong to Gravettian - 27-19 thousand years BP and Epigravettian - 18-12 thousand years BP culture traditions. Some sites are located almost on the perimeter of the defined area - on the native shore of Kiev plateau and high terraces of Desna, Trubizh and Supii. This may indicate unfitness for habitation in the land between the Dnieper and Trubizh rivers, in Late Pleistocene, or the destruction of sites of this region by natural factors.

The upper limit of mammoth-hunters culture falls on the 13 thousand years BP and is associated primarily with the disappearance of the main object of hunting. The sharp decrease of the sites on the territory of Kyiv Dnieper Region in the Final Paleolithic is recorded with the presence of only three sites with characteristic low trapeze and federmesser-type points (Velykyi Dyvlyn E, Velyka Buhayivka and Zhurivka) traditionally dated in frames 12 – 11 thousands B.P.

The occupation of the territory between Dnieper and Trubizh rivers was on the bound of Preboreal and Boreal, proof of which are Mesolithic sites: Zahai (Zymivnykivska culture, 10100-9300 BP), Vyhurivschyna (Kudlaivska culture, 9500-8300 BP) and Bodenky (Pisochnorivska culture, 7900-7600 BP) that genetically associated with different geographical regions of Eastern Europe. This coincides with the formation of meanders and oxbow of Desna river of a modern type that occurred 9,8-9,5 thousand years BP.

The spread of the sites in Mesolithic was possible only after the formation of the modern Dnieper River valley, formed by the breakthrough of Poliske Lake, which was located in the modern basin of Prypiat river at the end of the Pleistocene. According to L. Zaluzniak this breakthrough happened in Rauniss, approx. 13,5 thousand years BP (Zaluzniak, 2009, 28). Changing in regime of the river drain due to the retreat of the Scandinavian glacier has led to changes in the nature of river's meanders and release of large masses of alluvial sand, floodplain formations of which were suitable for the accommodation of Mesolithic-Neolithic population.

**Розділ III. Культурна адаптація до навколишнього середовища
в ранньому голоцені**
Part III. Cultural adaptation to natural conditions in the Early Holocene

***Аляксандр Вашанаў
Віталій Ашэйчык***

Мезалітычныя матэрыялы са стаянкі Бялая Сарока 1 на беларуска-ўкраінскім памежжы

Стаянка размешчана праз 1,2 км на паўночны захад ад былой в. в. Бялая Сарока Нараўлянскага раёна Гомельскай вобласці на першай надпоплаўнай тэрасе правага берага р. Прыпяць, недалёка ад беларуска-ўкраінскай мяжы. На сённяшні дзень помнік знаходзіцца на тэрыторыі Палесскага дзяржаўнага радыяцыйна-экалагічнага запаведніка і з'яўляецца недаступным для правядзення археалагічных даследаванняў. Помнік Бялая Сарока 1 быў адкрыты ў 1962 г. У.Ф. Ісаенка, дадаткова абследаваны ім у 1963 і 1972 гг. У чэрвені 2013 г. у рамках праграмы па інвентарызацыі помнікаў археалогіі быў абследаваны А.М. Вашанавым і Г.Р. Цімафеенка.

Калекцыя складаецца з крамянёвых і керамічных вырабаў і храналагічна ахоплівае перыяд ад фінальнага палеаліту да эпохі ранняга бронзавага веку. Для аўтараў артыкула найбольшую цікавасць уяўляюць матэрыялы эпохі мезаліту, якія адносяцца да кудлаеўскай культуры.

Макраскапічны аналіз крамянёвага інвентару дазволіў вылучыць на помніку некалькі відаў сыравіны, якія дастаткова добра вызначаюць асобныя этапы засялення помніка. Матэрыялы кудлаеўскай культуры выкананыя з балтыйскага празрыстага крэменю цёмна-шэрага колеру, некаторыя артэфакты маюць на сваёй паверхні сляды крэйдавай скарынкі. Крамянёвыя вырабы аднесеныя да кудлаеўскай культуры (нуклеусы, дэбітаж, мікраліты, прылады працы) паказваюць высокую ступень тэхналагічнага і марфалагічнага падабенства.

***Aleksander Vashanav
Vitalij Asheichyk***

Mesolithic materials from Bielaja Saroka 1 site on the Belarus-Ukraine borderland

The site is located 1.2 km to the northern west from the former village Bielaja Saroka, Naroŭlia district, Homiel' region. The site lies on the first terrace of the right bank of the Prypiat River close to the Belarus-Ukraine border. Up to date the site is situated on the territory of Polesie State Radioecological Reserve and is not available for field research. Uladzimir Isaenka revealed the site in 1962 and gathered a numerous surface collection in 1962, 1963 and 1972. Aliaksandr Vashanau and Hanna Tsimafeenka revisited the site in 2013 during the inspection of archaeological sites in Naroŭlia district.

The collection from Bielaja Saroka consists of pottery and flint artifacts belonging to the wide period from the Final Paleolithic to the Bronze Age. The most interesting for the authors are the artifacts of Mesolithic period, in particular those of Kudlaevka culture.

Macroscopic observations allows to distinguish several raw material groups among flint inventory. These groups correlate well with occupation stages of the site. Artifacts of Kudlaevka culture made of dark gray translucent Cretaceous flint. Some artifacts had remains of chalk cortex. The artifacts (cores, debitage, microliths, and implements) show the high level of technological and morphological similarity, which may testify the homogeneous character of Kudlaevka assemblage.

Ольга Демченко

**Природне середовище та культурна адаптація первісного населення
Дніпровського Надпоріжжя в пізньому мезоліті – ранньому неоліті**

Дніпровське Надпоріжжя – своєрідний регіон, який розташований між Середньою та Нижньою течією Дніпра, між сучасними містами Дніпропетровськ та Запоріжжя. В плані вирішення питання взаємозв'язку навколишнього середовища та життєдіяльності людини цей регіон являється надзвичайно перспективним. Для цієї території в період пізнього мезоліту – неоліту характерна своєрідна адаптивна модель рибалок-мисливців-збирачів, яка була обумовлена специфічними географічними умовами і ресурсними можливостями регіону.

Використовуючи палеоекологічний підхід до вивчення археологічних пам'яток ми реконструюємо спосіб життя, особливості житлового простору та специфіку поведінки людини в конкретних ландшафтних та кліматичних умовах Дніпровського Надпоріжжя.

Такий підхід дав можливість пояснити причинно-наслідковий характер адаптивної стратегії населення, яка дозволяла зберігати привласнюючий тип господарства в межах невеликої екологічної ніші на протязі тривалого періоду при відносній осілості.

Успішність адаптивної стратегії населення полягала в чітко спланованому господарсько-економічному календарі, який відповідав можливостям ресурсної бази, кліматичним річним коливанням та враховував природні біоритми флори та фауни. Все це диктувало місця та принципи створення поселень (острівні, берегові; базові зимові, сезонні літні і т. д.), зміну економічно-господарської домінанти на протязі року (рибний промисел, збиральництво та лов прирічкової дичини, полювання), спеціалізацію знарядь праці та предметів побуту, формування світогляду і т. д.

Olga Demchenko

**The natural environment and cultural adaptation of the prehistoric population
of Dnieper Nadporizhzhya in the Late Mesolithic - Early Neolithic**

«Dnieper Nadporozhie» (Dnieper Rapids Region) is a specific region located between the Middle and Lower streams of the Dnieper, between the modern cities of Dnepropetrovsk and Zaporozhye. In terms of addressing the issue of the relationship between environment and human activity, this region is extremely promising. For this site during the late Mesolithic – Neolithic is characterized by a peculiar adaptive model of fishermen-hunters-gatherers, which was due to specific geographical conditions and resource potential of the region.

Using paleoecology approach to the study of archaeological sites we will reconstruct the way of life, characteristics of living space and the specifics of human behavior in specific landscape and climatic conditions of the Dnieper Rapids Region.

This approach makes it possible to explain the causal of the population adaptive strategy that preserves appropriating type of economy within the boundaries of a small ecological niche for a long period at relative sedentariness.

The success of the adaptive strategy of the population was concluded in well-planned economic calendar, which corresponded to the opportunities resource base, the annual climatic fluctuations with respect to the natural fauna and flora biorhythms. All of this imposed places and principles of settlements formation (island, coastal, basic winter, summer, season, etc.), changing economic and domestic dominance over the year (fishery, gathering, and catching riverine game), instruments and domestic implements specialization, worldview formation, etc.

**Морський шлях неолітизації Північного Причорномор'я:
потенційні можливості та географічні обмеження**

Тривалий час перехід до неоліту в Північному Причорномор'ї пов'язувався лише з переміщенням анатолійських землеробів по суходолу на північ через Кавказ або Балкани. У 2008 р. автор запропонував новий погляд на шляхи неолітизації регіону. Початок місцевого неоліту був пов'язаний зі швидким поширенням невеликих громад середземноморських мореплавців уздовж берегів Чорного моря. Наразі їх поселення невідомі, ймовірно, через затоплення давнього узбережжя внаслідок морської трансгресії. Єдиним прямим доказом їх існування є керамічний посуд, знайдений далеко від моря, але зроблений із використанням піску, що містить залишки соленоводних остракод *Cyprideis torosa littoralis*, і прикрашений відбитками мушель морських молюсків *Cardium*.

Останніми роками ця так звана «концепція північно-понтійського Імпресо» значно зміцнилася. З одного боку, у Степовому Побужжі на низці пам'яток буго-дністровської неолітичної культури Микола Товкайло виявив фрагменти десятків посудин з кардіумним орнаментом і домішкою соленоводних остракод. З іншого, прояснилося питання, чому прибережні неолітичні громади не розселилися на північ.

У статті «Ecological constraints on the first prehistoric farmers in Europe» (Journal of Archaeological Science 40, 2013) Вільям Бенкс зі співавторами дослідили зв'язок між способами господарської адаптації та географічним розповсюдженням неолітичних культур з керамікою імпресо, кардіум і лінійно-стрічкової кераміки. Виявилось, що вони займають території з відмінними характеристиками навколишнього середовища, отже, їх носії були адаптовані до різних екологічних ніш, ареали яких не перекриваються. У Північному Причорномор'ї змодельована екологічна ніша культури з керамікою кардіум/імпресо обіймає лише вузьку прибережну смугу і Крим. Навколишнє середовище внутрішніх областей Правобережної України відповідає екологічній ніші культури лінійно-стрічкової кераміки. Саме тому їх населення з повного «неолітичного пакету» своїх прибережних сусідів середземно-морського походження перейняло лише екологічно не детерміновані новації – деякі типи шліфованих кам'яних знарядь та керамічний посуд із заокругленим і гострим дном, прикрашений наколами та зубчастими відбитками. З іншого боку, сільське господарство і пласкодонний посуд, орнаментований наліпами та канелюрами, поширилися сюди з Карпато-Дунайського регіону.

**Marine way of Neolithization of the Northern Pontic area:
potential capabilities and geographical limitations**

For a long time The Neolithic transition in the Northern Black Sea area has been connected only with moving of Anatolian farmers by land to northward through the Caucasus or Balkans. New view on ways of Neolithization of the region was offered by the author in 2008. I have connected a start of the local Neolithic with rapid spread of small Mediterranean seafaring communities along the Black Sea coastline. Their beachhead colonies are unknown now. Probably, these settlements are submerged because of sea level rise. The only direct evidence of their existence is the pottery found far away from the sea, but made of sand with remains of brackish water ostracods *Cyprideis torosa littoralis*, and decorated by prints of marine *Cardium* shells.

This so-called 'North-Pontic Impresso conception' has become more valid in recent years. On the one hand, Mykola Tovkaylo has discovered potsherds of dozens of vessels with *Cardium* decoration and tempered of brackish water ostracods on some sites of the Buh-Dnister culture in the steppe part of the South Buh River basin. On the other hand, it became clear why the Neolithic coastal population was not spread to the north.

William E. Banks with co-authors have focused on the differences between the adaptations and geographic distributions of Impressed Ware, Cardial Ware, and Linearbandkeramik archaeological cultures at the article 'Ecological constraints on the first prehistoric farmers in Europe' (Journal of Archaeological Science 40, 2013). Results show that these cultures occupied mutually exclusive suites of environmental conditions and, thus, were adapted to distinct and essentially non-overlapping ecological niches. In the Northern Black Sea region the reconstructed ecological niche of the Impressed Ware/Cardial culture is a narrow coastal area and the Crimea. The environment of the inland Right-Bank Ukraine corresponds to the reconstructed ecological niche of the Linearbandkeramik. It explains why interior groups have adopted only not ecologically determined innovations from the full 'Neolithic package' of their coastal neighbours of Mediterranean origin. They are some polished stone tools and pottery with rounded and conical bottoms decorated with a stroked pin-action and notched stamp impression techniques. Contrariwise agriculture and pottery with flat bottoms, plastic applications and grooved linear decoration was spread here from the Danube-Carpathians region.

Jakub Rogoziński

A new interpretational possibilities of the neolithic cultural landscape in the Sandomierz Basin

Until recently the Sandomierz Basin was unsatisfactorily recognized in terms of analysis of the neolithic cultural landscape. It seems to be in contrast with some European territories where analogical researches have been undertaken for a long time by J. Chapman and A. Zimmermann. A spatial analysis of this area made by J. Kruk and R. Zych were only focused on distributions of the settlement points in contrast with natural landscape. For those issues some statistical methods well known in the geographical and natural sciences were used. During interpretation of such researches the major observation was focused on the economical aspect of the spatial organization of settlements. Nevertheless, it seems that attempt of fusion of the geographic and settlement analysis with the interpretational possibilities in accordance to proxemics and conceptions of the sociologist of space (e.g. E. T. Hall and B. Jałowiecki) should be reasonable.

Якуб Рогозінські

Нові інтерпретаційні можливості неолітичного культурного ландшафту на теренах Сandomirської Улоговини

Донині терени Сandomirської Улоговини були доволі погано досліджені з погляду на аналіз неолітичного культурного ландшафту. Це контрастує з деякими територіями Західної Європи, для яких питання такого типу вже давно зрушувалися, наприклад Дж. Чапманом і А. Зімерманом. Просторовий аналіз досліджуваної території проводився Я. Круком і Р. Зих, які перш за все зосереджували увагу на розміщенні поселенських пунктів відносно навколишнього середовища. Підіймаючи цю проблематику, використано статистичні методи, почерпнуті перш за все з природничих і географічних наук. Інтерпретуючи результати таких досліджень нами головним чином звернено увагу на господарський аспект просторової організації поселень. Однак, на наш погляд, для даної проблематики є обгрунтованою спроба сполучити дані географічно-поселенського аналізу з інтерпретаційними можливостями проксемики і концепцій просторових соціологів, таких як Е.Т. Холл і Б. Яловецькі.

Археологічне картографування починалося з позначення точками пам'яток в абстрактному просторі контурної карти. Ця процедура, незважаючи на тривалу критику та численні покращення, лишається одним з базових дослідницьких прийомів і досі. Як правило, його наслідком є окреслення географічних меж певного таксону культурно-історичного поділу (групи пам'яток, варіанту, археологічної культури, культурно-історичної спільноти і т.д.). За такої інтерпретації ареали археологічних культур існують як реальні території з границями, обумовленими, скоріш, соціально-політичними (чи потестарними) факторами (землі “нашого” племені versus “чужі” землі). В практиці ж польової археології, навпаки, зони поширення схожих синхронних комплексів матеріальної культури часто перетинаються та накладаються один на одного, порушуючи „кордони”. Стосовно низки випадків зафіксоване явище, назване і *cultural duality*, і *stripped cultural pattern*, і *parallel space concepts*, *чересполосиця*, коли дві і більше культури лишили свої пам'ятки в певному регіоні в певний час без визначених меж між різнокультурними пунктами.

2011 року виявлено поселення культури лінійно-стрічкової кераміки у долині Південного Бугу у вотчині буго-дністровської культури. До того пам'ятки лінійно-стрічковиків зафіксували між Прутом та Дністром, на Дністрі, у Дністро-Бузькому межиріччі, поступово відсуваючи на схід їх “кордон” з буго-дністровцями. З'явилися припущення, що мігранти з Центральної Європи витіснили автохтонних мешканців з частини їх території. В той же час, як правило, обидва культурних явища вважаються хоча б частково синхронними на підставі взаємних “імпортів”. Таким чином, на сьогодні можемо віднести ситуацію у пізньому неоліті Північно-Західного Причорномор'я до випадків *stripped cultural pattern* – черезсмужного заселення одного регіону носіями двох, досить відмінних, культур.

Чи співіснували лінійно-стрічковики та буго-дністровці? Якщо вони змінювали одне одного в часі, то паралельного використання території і не було. Сучасна хронологія культури лінійно-стрічкової кераміки розроблена за допомогою тисяч радіовуглецевих дат з пам'яток Центральної Європи. „Нотний період” та його відповідники датуються LIII-L ст. до н.е. Радіовуглецеві визначення з України здебільшого відповідають цій хронології. Можливо, культура лінійно-стрічкової кераміки тривала тут дещо довше ніж в Центральній Європі. Хронологія буго-дністровської культури – одна з найскладніших проблем українського неолітознавства. Поки що, можна стверджувати, що з низки поселень буго-дністровців з України та Молдови походять дати, які потрапляють, частково чи повністю, в окреслений вище проміжок часу, а отже, ймовірно, дві культури, все ж таки, частково співіснували. Хоча, безумовно, хотілося б мати переконливіші докази цього.

Порівняння топографії пунктів культури лінійно-стрічкової кераміки та буго-дністровців виявило відмінні моделі розселення. Лінійно-стрічковики, здебільшого, мешкали на похилих мисах, зручних ділянках терас на берегах ярів та ручаїв – приток високого порядку більших рік. Буго-дністровці обирали для життя заплавні підвищення великих рік – Дністра та Південного Бугу, або ж селилися на плато, досить високо 25-40 м над рівнем води. Часто їх поселення відомі на сучасних чи давніх островах. В.М. Даниленко відзначав тяжіння таких пам'яток до порогів на Бузі. Отже, ймовірно, лінійно-стрічковики та буго-дністровці експлуатували простір у способи, достатньо різні для того, щоб їх еколого-економічні потреби не перетиналися, або перетиналися у незначній частині. Можливо, в цьому і полягає пояснення можливості їх співжиття у межах середньої частини долин Дністра та Південного Бугу.

Розкопки могильників часу неоліту – енеоліту відбулися під час будівництва Дніпрогесу в 1927 - 1933 рр. в Надпоріжжі і заводу «Азовсталь» в Північному Приазов'ї. В Дніпрогесівській археологічній експедиції було досліджено 3 могильника (Собачки, Маріупольський могильник, Ігрень 5). Більшість могильників було виявлено у 1948 – 1985 рр. внаслідок інтенсивного розмиття лесових терас Дніпра, що було спричинено підняттям рівня води у водосховищі Дніпрогесу і Каховської ГЕС.

Якщо ми порівнюємо ландшафт, котрий ми бачимо на сьогоднішній день, дані розвідок, які були проведені перед будівництвом гідроелектростанцій, та ймовірне дійсне місце розселення населення Дніпро-Донецької культурно історичної спільності, ми побачимо кардинально інші краєвиди та горизонти, різні русла ріки та відмінні розмиви берегів – це три різних ситуації. Але подібні зміни є нормальними і подібні процеси продовжуватимуться й надалі.

Головною проблемою великих будівництв першої половини ХХ ст. є затоплення великої площі територій в південній частині України. Штучне створення водосховищ та будівництво дамб має значний вплив на щорічну зміну лінії берегів. Це спричиняє загострення проблеми пам'яткоохоронної справи. На прикладі досліджуваних неолітичних могильників, саме в ході пам'яткоохоронних робіт були розкриті та дослідженні пам'ятки, котрі частково були зруйновані саме водами водосховищ (Ненаситецький поріг, 1 Вовнизький могильник, Марівський могильник, Чаплинський могильник, Клаусова балка, 2 Вовнизький могильник, Вільнянський могильник, Микольський могильник, Деревський, Лисогорський могильник та інші).

Напередодні будівництва гідроелектростанції була створена Новобудовча археологічна експедиція представникам якої були призначена місія, виявити регіон затоплення внаслідок будівництва. Були проведені розвідки, котрі мали виявити наявність культурного шару та археологічних пам'яток. Звісно, багато з виявлених пам'яток пішло під воду так і не дочекавшись їх дослідження археологами.

Одним з першочергових завдань розвідкової експедиції було створення карти пам'яток, що розмістилися на берегах Дніпра та будуть затоплені після будівництва. Саме ця карта 1927 – 1932 рр. року та роботи Дніпробудівських експедицій та розвідок і стають опорою для реконструкції вигляду річища р. Дніпро, а також відправною точкою для розуміння й дослідження пам'яток Дніпро-Донецької та Маріупольської культурно-історичних областей.

Фіксація та аналіз подібних субприродних процесів є важливими в пам'яткоохоронній діяльності археологів. Також на ці процеси варто зважати під час спроб реконструкції традицій характерних для давнього населення пов'язаних з розташування поселенських та поховальних пам'яток.

Rehabilitation of the Dnieper landscape in the context of the study of Neolithic cemeteries

Excavations of burial time Neolithic - Chalcolithic occurred at a construction site on the Dnipro in 1927 -1933. Nadporizhzhia region and in plant «Azovstal» in the North Sea of Azov. In Dniprohezivska archaeological expedition were opened three burial (Sobachky, Mariupol burial ground, Ihren 5). Most cemeteries researched in 1948 - 1985 caused due to the intense blurring loess terraces of the Dnieper, which was caused by raising the water level in the reservoir of the Dnieper and Kakhovka HPP.

If we compare the landscape that we see today with researches, which were conducted before construction of Hydro power plants and Azovstal and probable actual place of settlement population Dnieper-Donets cultural historical community, we would saw dramatically different landscapes and horizons, different riverbed and distinctive coastal erosion - three different situations. But such changes are normal and these processes continue on.

The main problem of the large plant buildings of the first half of the twentieth century is submergence for a large area of territory in southern Ukraine. Artificial creation of reservoirs and construction of dams has significant influence on the annual change of line the coast. This leads to a growing the problem with protecting the heritage case. The example of researched the Neolithic cemeteries, it works in the heritage study and revealed the cemeteries which is partially destroyed by water reservoirs (Nenasytetskyi threshold 1 Vovnyhy cemetery, burial Maryivka, Chaplinka cemetery, Klausova Balka, 2 Vovnyhy, Vilniansk, Mykolsky, Dereyivskyyi, Lysohorskyi cemeteries and others).

On the eve of the construction of hydroelectric power plant was established Novobudovcha archaeological expedition whose members were appointed mission, to identify a region sinking as a result of construction. Were conducted reconnaissance, which had to reveal the presence of the cultural layers and archaeological sites that are of value. Many of the identified monuments went under the water and don't waiting to research.

One of the priorities of the expedition was to create a prospecting map of the monuments that are located on the banks of the Dnieper and will be flooded after construction. This is the map of 1927 - 1932 and the Dniprobudivska expedition explorations that become the mainstay for the reconstruction of Dnipro river landscape as well as the starting point for understanding and exploring monuments Dnipro-Donetsk and Mariupol cultural-historical areas.

Fixing and analysis of such sub-natural processes are important in the protection activity of archaeologists. Also, these processes should consider during reconstruction efforts traditions typical of ancient people associated with the location of settlement and burial sites.

Наталія Михайлова

Свідоцтва культу оленя первісних мисливців півночі Євразії у контексті ландшафту

У фінальному палеоліті - неоліті Північної Євразії археологічні свідоцтва культу та зображення оленів були пов'язані з видатними місцями ландшафту – печерами, скелями, стрімчачками, та водою – островами, водоспадами, стрімщинами та ін. У фінальному палеоліті прояви культу оленя найчастіше зустрічаються у печерах. Це скупчення скинутих оленьчих рогів у печерах Північного Уралу та Шотландії та зображення оленів у монументальному і мобільному мистецтві в печерах Франко-Кантабрійської зони. У післяпалеолітичний час, у так званому «левантійському» та «схематичному» мистецтві в східній частині Іберійського п-ова та Португалії, зображення оленів зустрічаються на вертикальних скельних поверхнях, у неглибоких гротах, навісах, або відкритих площинах. У мезоліті Північної Євразії образ оленя/лося стає домінуючим у мифоритуальному комплексі. У наскельному мистецтві, на вертикальних та горизонтальних поверхнях відображені обряди відтворення, тотемістичні і космологічні міфологічні сюжети. У неоліті у циркумплярній зоні на видатних місцях ландшафту, пов'язаних із полюванням і природними циклами оленів, з'являються великі скупчення решток тварин, що вказують на обряди жертвоприношення оленів/лосів. Особливе значення мають жертвні місця, розташовані під наскельними зображеннями.

Зіставлення археологічних матеріалів з етнографічними даними дозволяють стверджувати, що прояви культу оленя/лося у пізньому палеоліті, мезоліті та неоліті Євразії були пов'язані з місцями підвищеної семантичної значимості, які в первісній ідеології сприймалися як місця „перетину світів”.

Natalia Mykhailova

Evidences of Deer cult of Northern Eurasia prehistoric hunters in the landscape context

In Final Palaeolithic – Neolithic of Northern Eurasia archaeological evidences of Deer cult and description was connected with outstanding places of landscape — caves, cliffs, rocks, and water — islands, waterfalls etc. In Final Paleolithic witnesses of Deer cult most often found in caves. There are assemblages of dropped antlers in caves of Scotland, Northern Ural and images of deers in monumental and mobile art in caves of Franco-Cantabrian area. In the Postpaleolithic time, in the so-called “levantian” and “schematic” art of the Eastern part of Iberian Peninsula and Portugal, pictures of deers found on the vertical cave surface, in the shallow caves or open areas. In Mezolithic of Northern Eurasia vision of deer/elk becomes dominant in mythical and ritual complex. On the vertical and horizontal surfaces reflected ceremonies of creation, totemic and cosmological mythical scenes. In Neolithic time in circumpolar area on the outstanding places of landscape, connected with deer hunting and natural cycles of ones, appear large assamblages of animal remains, indicating the rituals of deer/elk immolation. Sacrificial places, located under rock images, have a big importance

Comparison of archaeological materials with ethnographical data allow to suggest that signs of Deer cult in Upper Palaeolithic, Mezolithic and Neolithic of Eurasia was connected with places of higher semantic significance.

Розділ IV. Розвиток землеробських та скотарських культур

Part IV. Development of agricultural and pastoral cultures

Євгеній Слесарев

Природні умови розселення ранньотрипільських племен на Середньому Дністрі

Зараз практично не викликає серйозних дискусій твердження про прийшлий характер носіїв трипільської культури. Проте точку відліку «приходу» трипільських племен з зрозумілих причин археологічно прослідкувати досить складно. Досить умовно верхню межу існування трипільської культури на теренах України датують за найдавнішою з виявлених пам'яток – остання чверть 6 тис. до н.е. (Бернашівка-1). Ранньотрипільські поселення даного регіону в основній своїй масі були виявлені протягом 50-х – 70-х років минулого століття в ході робіт Середньодністровської експедиції під керівництвом С.М. Бібікова, В.Г. Збеновича та ін. Деякі з виявлених поселень були повномасштабно досліджені, деякі досліджуються і зараз, проте більшість з таких поселень лише зайняли своє місце в реєстрі пам'яток та несуть досить незначну інформацію через підйомний матеріал. На наш погляд, відкриті поселення є досить цікавими з огляду на те що вони розташовувались на ще не видозміненому руслі річки Дністер. Ще більш актуальним є вивчення цих пам'яток в зв'язку з руйнуванням первинного русла через будівництво та розширення Дністровської ГАЕС.

Для розуміння процесів що відбувались на ранньому етапі існування культури необхідно всебічно реконструювати давні умови навколишнього середовища що стимулювали первісне населення до адаптації, перетворень, змін. Такий підхід дасть відповіді на низку питань пов'язаних з давнім виробництвом, економікою, соціальним життям суспільств тощо. Картографування всіх відомих пам'яток допоможе виокремити певні тенденції в заселенні регіону. В комплексі з зооархеологічними та палеоботанічними даними є можливим спробувати відтворити первісний вигляд місцевості з яким зіткнулися ранньотрипільські племена колонізуючи регіон.

Yevhenii Sliesariev

Natural conditions of early trypillian tribes settling in the Middle Dniester

Nowadays practically does not cause serious discussions opinion about “coming” character of trypillians. Any way it is quite difficult to find starting point of “coming” archaeologically. Quite conditional the upper limit of Trypillian culture existence in Ukraine starts from the date of the oldest of revealed settlement - the last quarter of 6 millennium B.C. (Bernashivka-1). The bulk of early trypillian settlements in the region were identified during the 50's - 70's of the previous century during the works of the Middle Dniester expedition led by S.M. Bibikov, V.G. Zbenovych and others. Some of the identified settlements were full-scale investigated, some studies now, but most of these settlements only took their place in the list of archaeological points and give a small enough information through surface material. In our view discovered settlements is quite interesting due to the fact that they are located on the not modified line of the river Dniester. Moreover this view is actual enough due to actively suffering of the Dniester River original banks because of anthropogenic impacts from the construction and expansion of Dniester Power Station.

For understanding the processes that took place in the early stage of the culture is necessary to fully reconstruct ancient environmental conditions that stimulated the initial populations to adapt and change. This approach will provide answers to a number of questions related to the ancient production, economy, social life, etc. Mapping of all discovered points would help distinguish certain tendencies in settling of the region. In complex with the zooarchaeological and paleobotanical data it is possible to try to reproduce the original environment faced by early trypillian tribes which had colonizing the Middle Dniester region.

Дмитро Черновол

Поселення трипільської культури Бернашівка 1

Dmytro Chernovol

The settlement of Trypillia culture Bernashivka I

Поселення розташоване біля с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області. Займає частину невисокого (до 9 м) пагорба лівого берега Дністра, за 200 м на південь від впадіння р. Жван у р. Дністер. Площа вказаного пагорба складає близько 2 га.

Ґрунт на пам'ятці гумусований, сильно карбонатний. За проведеними геологічними розрізами та аналізами ґрунту (за Б.Т. Рідушем) він утворився в результаті розливів р. Дністер та р. Жван. За твердженням старожилів село та вказана територія впродовж ХХ ст. під час весняних розливів затоплювалась 4 рази. На думку геологів, утворення пагорба, на якому розташоване поселення, пов'язане з дельтоутворюючими процесами р. Жван при впадінні її в Дністер. На сьогодні ці промоїни замулені ґрунтами та змивами з гір. Отже не виключено, що пагорб, на якому знаходилось поселення в трипільський час, міг бути сезонним островом.

Загалом, після 70-их рр. ХХ ст. та сучасних досліджень було розкопано 17 наземних глинобитних жител, господарські ями, локалізовані місця господарської діяльності за межами споруд.

Експедиціями було досліджено північно-східну ділянку поселення, що дає можливість прослідкувати його планування. Зокрема, воно складалось з трьох ліній забудови. Споруди першої та другої лінії сконцентровані в окремі групи. Відстань між групами становила близько 30 м. Між групами, як виключення, знаходилася одна будівля. У кожній групі є одна домінуюча будівля, що відрізнялася від інших своїми розмірами. Всі будівлі розташовані входом до центру поселення.

Польовими дослідженнями встановлено, що інтер'єр споруд та їх планування стандартизовані. Вони розподілені на два приміщення – вхідне та житлове. Вздовж довгої правої сторони знаходиться піч, навпроти неї з іншої довгої сторони робоче місце, вітварі відсутні.

Загалом, планування поселення та внутрішнє облаштування споруд відповідають усталеним традиціям, що склалися у трипільській культурі.

Іван Радомський

Планіграфічний аналіз кам'яного інвентарю трипільського поселення Ожеве-острів

Дослідження трипільської культури триває вже понад 100 років. За цей час відкрито багато трипільських поселень. Проте поселення-гіганти (Трипілля В/II-С/І) виявились найбільш дослідженими за площею та кількістю об'єктів. За результатами всебічних досліджень останніх, зокрема, визначається планування цих поселень, орієнтація споруд, інтер'єри будівель тощо. За планіграфією керамічних матеріалів у спорудах томашівської локальної групи західнотрипільської культури, В. О. Шумова визначила, що деякі категорії посуду були стаціонарними і їх, в певній мірі, можна відносити до елементів інтер'єрів. Дослідники неодноразово звертаються до планіграфічного методу стосовно керамічних комплексів трипільської культури. Проте планіграфія кам'яних матеріалів на «площадках» є рідкісним явищем (винятком є робота Є. В. Пічкура та П. С. Шидловського за матеріалами Пекарів II). Це обумовлено в першу чергу тим, що на поселеннях-гігантах крем'яні матеріали є скоріше виключенням, а ніж типовою категорією інвентарю. Проте ця теза не стосується ранніх періодів існування культури.

Досвід планіграфії кам'яних матеріалів був отриманий під час досліджень поселення Друці, що за відносною хронологією датується періодом В/І. Для аналізу була взята одна споруда. Під час польових досліджень детально фіксувався весь кам'яний інвентар з вказанням глибин, що дало можливість встановити на якому з поверхів розміщувались вироби. Так, А. В. Енговатова визначила в якій частині споруди проходили виробничі та господарчі операції. Також, за напрямком залягання та розташування вістер метальної зброї, автори досліджень довели, що поселення зазнало нападу.

Поселення Ожеве-острів датується кінцем періоду В/І. В цей час різко збільшується кількість фортифікованих поселень та зброї на пам'ятках. Автор ставить на меті визначити як кам'яні вироби співвідносяться у просторі. А також, чи є однаковим використання внутрішнього простору споруд на поселенні. Отримані результати порівнюються з вище згаданим поселенням Друці.

Ivan Radomskyi

Spatial organization of the stone implements from Trypillian settlement Ozheve-ostriv

Investigation of Trypillia culture lasts for over 100 years. Many Trypillia settlements have been opening during this time. But settlements-giants (Trypillia B/II-C/I) are the most studied by area and the number of objects. For results of detailed investigations it is determined the planning of settlements, orientation structures, interiors of buildings etc. For spatial organization of ceramic materials in buildings Tomaszewka local group, V. O. Shumova determined that some categories of dishes were stationary and they in certain degree could be attributed to the elements of interiors. Researchers often refer to spatial organization method. But spatial organization of stone materials concerning the "platforms" is rare (exception: E. V. Pichkur and P. S. Shydlovskiy by materials Pekari II). This is primarily due to the fact that flint materials on the settlements-giants are rather the exception than the typical categories of implements. However, this thesis does not apply to the early period of the existence of the culture.

Spatial organization experience of stone materials was obtained during the research of the settlement Druce (Trypillia B/I). One building was taken for the analysis. During the excavations all stone tools were fixed in details with leveling. In this way A. V. Engovatova has determined in which part of the building there were production and household operations. Also according to the direction and location of arrowheads, the authors of investigations have shown that the settlement was attacked.

The Ozheve-Ostriv settlement dates back to the late phase B/I. At this time increased a number of the fortified settlements and weapons on a lot of sites. The author aims to determine how the stone products were correlated in space. And also whether identical the use of internal space buildings on the settlement. The results are compared with the above noted settlement Druce.

Євген Пічкур

До питання про фактор сировини в кременеобробній індустрії трипільської культури (на матеріалах Буго-Дніпровського межиріччя)

Yevgen Pichkur

To the question about the raw material factor in lithic industry of Trypillia culture (on the materials of Bug-Dnieper interriver)

Специфіка галузей розвинутого господарства трипільців (землеробство, тваринництво, домобудування та ін.) вимагала для свого ефективного функціонування безлічі знарядь праці. Переважна більшість таких знарядь виготовлялася з різних порід каменю, серед яких, безперечно, домінують різні породи кременевої сировини. Кількісний та якісний склад знаряддевого набору трипільських племен є доволі широким. Про високий рівень розвитку та роль кременярства в трипільській культурі свідчить поява вже на ранньому етапі її розвитку спеціальних місць для видобутку кременю (штольні зафіксовані С.М. Бібіковим на Середньому Дністрі) [Бибигов, 1965], згодом з'являються спеціалізовані майстерні з обробки кременю [Черныш, 1967] та навіть цілі поселення, що спеціалізувалися на виготовленні напівфабрикатів та готових знарядь праці з кременю [Скакун, 2006]. На думку багатьох дослідників, починаючи з середнього етапу розвитку трипільської культури, видобуток та обробка кременю серед її племен набули рис спеціалізованого, високотехнологічного ремесла і мали такий самий вплив на розвиток суспільно-економічних відносин та міжплемінних зв'язків, як металургія та металлообробка [Відейко, 2004, с. 270].

Особливістю трипільської кременеобробної індустрії Буго-Дніпровського межиріччя є домінування виробничих комплексів, що базувалися на використанні різної за походженням кременевої сировини (місцевий кремій використовувався поряд з довізним, у різних відсоткових співвідношеннях). Місцева сировина (різна за якістю та морфологічними ознаками) на пам'ятках регіону представлена переважно виробами з кременів кристалічного щита, що зустрічаються в басейні Південного Бугу (в літературі часто зустрічається під назвою «бузький»). Імпортна – представлена переважно кременем туронського геологічного ярусу Волинсько-Подільської височини (в літературі, присвяченій трипільській проблематиці, для його позначення використовується термін «волинський» кремій). Докладні геолого-літологічні характеристики сировини, що використовувалася трипільськими племенами, наведені в роботі В.Ф. Петруня [Петрунь, 2004]. Більш того, прослідковується чітка залежність типу заготовки від виду сировини. Так, туронська сировина (з огляду на найбільш придатливі для розколювання характеристики) представлена переважно пластинчастими заготовками та виробами на них; з «бузького» кременю пластини хоч і виготовлялися, проте він використовувався, в основному, для отримання відщепових заготовок і, відповідно, виробів з них. Імпортна сировина високо цінувалася серед кукутені-трипільських племен Буго-Дніпровського межиріччя, про що свідчать часті сліди підправок та переоформлення на виробих з неї, утилізація виробів до останку, а також накопичення у вигляді «скарбів» (з 6 відомих на сьогодні кременевих «скарбів» 3 – Косенівський, Тальнівський. Шаринський, – знайдені саме в цьому регіоні) [Пічкур, 2015].

Наявність покладів сировини відіграла важливе значення при освоєнні різними кукутені-трипільськими племенами нових територій. Нам видається не випадковим розташування ранніх поселень різних племінних утворень (і, що важливо, з великим розривом у часі) безпосередньо поблизу виходів кременю. Це поселення Володимирівка (володимирівська локально-хронологічна група пам'яток), Аполянка (косенівська локально-хронологічна група пам'яток) та ін. На цих поселеннях (до речі, згадані є поселеннями-гігантами) зафіксований повний технологічний цикл обробки кременю – від первинного розколювання до виготовлення знарядь праці та їх використання [Черныш, 1951; Шидловський, Пічкур, Черновол, 2004]. Крім того, в регіоні зафіксовані штольні та пов'язані з ними кременеобробні майстерні – це виробничий комплекс Рубаний Міст-Коробчине [Цвек, Мовчан, 1997].

Очевидно, що виробі з імпортової сировини (з огляду на суттєву, за первісними мірками, віддаленість її покладів та складність транспортування), не могли повністю задовольнити постійного попиту на безліч знарядь праці для функціонування господарства. Вони у відносно невеликій кількості з'являються на пам'ятках, поблизу яких була відсутня місцева сировина, або ж покривали той спектр знарядь, для виготовлення яких місцевий кремій був менш придатним.

Таким чином, вивчення кременеобробної індустрії кукутені-трипільських пам'яток необхідно проводити в безпосередньому зв'язку з дослідженням сировини, враховуючи наявність її виходів у досліджуваному регіоні, доступність її видобутку для стародавнього населення. Саме такий підхід дасть змогу пролити світло на питання щодо рівня розвитку економіки трипільців, міжплемінного обміну всередині великої кукутені-трипільської спільності та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибииков С.Н. Древние кремневые выработки на горе Белой в районе Каменец-Подольска // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 62-64.
2. Відейко М.Ю. Економіка трипільської культури. Видобуток та обробка кременю // Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., 2004. – Т. 1. – с. 261-273.
3. Петрунь В.Ф. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури // Енциклопедія Трипільської цивілізації. – К., 2004. – Т. I. – с. 199-219.
4. Пічкур Є.В. Кременеві скарби трипільської культури // Матеріали та дослідження Археологічного музею ІА НАНУ. – Археологія і давня історія України. – Вип. 3(16). – К., 2015. – с. 65-76.
5. Скакун Н.Н. Бодаки — крупнейший трипольский центр по обработке кремня в восточной Европе // Производственные центры: источники, «дороги», ареал распространения: Мат-лы тематической науч. конф. — СПб., 2006. — С. 41—44.
6. Цвек Е.В., Мовчан И.И. Новый производственный комплекс трипольской культуры по добыче и обработке кремня // Развитие культуры в каменном веке. Тез. докл. междунаро. конф. – СПб. – 1997. – с.142-144.
7. Черныш Е.К. Трипольские орудия труда с поселения у с. Владимировки // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – Вып. XI. – М., 1951. – с. 85-95.
8. Черныш Е.К. Трипольские мастерские по обработке кремня // Краткие сообщения Института археологии. – М. – 1967. – Вып. 111. – с.60-67.
9. Шидловський П.С., Пічкур Є.В., Черновол Д.К. Археологічні дослідження поблизу села Аполянка на Уманщині // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. – К., 2004. – с. 361-365.

Марія Лобанова

Моделі розселення трипільського населення в Північно-Західному Причорномор'ї

Регіон Північно-Західного Причорномор'я був контактною зоною на протязі тисячоліть для низки культур та цивілізацій вже внаслідок свого географічного розташування та особливостей ландшафту. В енеоліті ця територія була ареною контактів осілих землеробів трипільсько-кукутеньської культурно-історичної спільноти та рухливого населення степів. Крім особливостей локалізації пам'яток необхідно взяти до уваги низку параметрів (віддаленість від води, геоморфологічні особливості місцезрештування, ґрунтовий покрив поблизу пам'ятки тощо). Подібне дослідження було здійснене О.В. Ларіною стосовно неолітичної культури – лінійно-стрічкової кераміки в Пруто-Дністровському межиріччі (1999). Згадані параметри були зведені у просту базу даних, реалізовану в програмі MS Access та проаналізовано засобами елементарної статистичної обробки матеріалу.

Кожен з періодів мешкання трипільців в Північно-Західному Причорномор'ї має свої особливості. На ранньому етапі (Трипілля А) поселення трипільців розташовувалися на зручних похилих мисах з невеликою висотою стосовно рівня найближчої ріки, у 100-300 м від сучасного найближчого водотоку. На етапі В1 поселення Трипілля здебільшого розташовуються на високих мисах у пунктах зручних для оборони (Козачий Яр I та II, Шамраї, Кам'яне-Завалля 1). На розвинутому етапі Трипілля (В1-В2, В2, С1) під поселення частіше обирають плато, найвищі точки рельєфу на бортах долин (Гетьманівка 1, Немирівське).

Таким чином, системи використання ландшафту трипільським населенням різнилися на протязі розвитку цієї культурно-історичної спільноти.

Mariia Lobanova

Settlement pattern of Trypillian population in North-Western Pontic area

The North-Western Pontic area was the contact zone during thousands of years for a number of cultures and civilizations due to its geographical location and landscape features. In the Copper Age this area was the scene for interaction between farmers of the Trypillia-Cucuteni historical and cultural community and mobile steppe populations. Studying localization of sites we must take into account a number of parameters (distance from the water, geomorphological features of the location, soil nearby attractions, etc.). Similar study was conducted O. V. Larina concerning Neolithic Linear Pottery culture in the Prut-Dniester interfluvium (1999). These options were summarized in a simple database implemented in MS Access and analyzed by means of basic statistical processing of material.

Each of the periods of Trypillia in the North-Western Pontic area has its own characteristics. Early trypillian settlements are located on comfortable sloping promontory with a little height above the level of the nearby river, at 100-300 m from the nearest modern watercourse. During Trypillia B1 settlements are mostly found on the high promontories convenient for defense (Kozachy Yar I and II, Shamrai, Kamyane-Zavallia-1). In the course of the developed stage of Trypillia (B1-B2, B2, C1) the settlements are more likely confined to plateau, the highest point of relief on the sides of valleys (Hetmanivka 1, Nemyrivske).

Therefore, the systems of landscape usage by Trypillian population differed during the development of the cultural - historical community in North-Western Pontic area.

Дмитро Вертелецький

Розселення трипільської культури на етапі С II в системі геоморфології Волинської Височини

Трипільська культура освоїла територію Волинської Височини лише на пізньому етапі С-II, хоча окремі міжкультурні зв'язки простежуються і на етапі В-II. Серед багатьох дослідників ситуацію з просуванням племен трипільської культури на Волинську Височину співвідноситься зі значними покладами якісного туронського кременю. Водночас не лише сировина була предметом переселень.

Поселення трипільської культури на Волинській Височині зосереджені переважно на чотирьох геоморфологічних структурах : польодовикова дюна, перша низька надзаплавна тераса, друга висока надзаплавна тераса а також вершини кряжів.

В даному рефераті вперше показано спробу пов'язати специфіку геоморфології Волинської Височини до системи розселення племен трипільської культури від Середньої течії р. Горинь до межиріччя Стиру та Ікви.

Dmytro Verteletskyi

Geomorphological context of the Trypillian culture settlements at the stage C II in the Volhynian Upland

The widespread of Trypillian culture in the Volhynian Upland can be dated at the stage C-II, although some cross-cultural ties can be also observed at the stage B-II. According to many researchers the occurrence of Trypillian culture in the Volhynian Upland should have explained as a result of access to the outcrop of high-quality Turonian flint sources. However, not only raw material seems to be perceived as the most important cause of human migrations.

The Trypillian culture settlements in the Volhynian Upland have been recognized in the context of four geomorphological structures: dunes, first low-level terraces, second high-level terraces and top.

This lecture shows the first attempt to link geomorphological specificity of the Volhynian Upland with settlement system of Trypillian culture in the middle course of the Gorin river between the Stir and Ikva rivers.

Олександр Кириленко, Олександр Дяченко

Просторова поведінка пізньотрипільського населення Київського Подніпров'я на етапах С I – С II

Просторовий аналіз підтвердив попередні висновки щодо кластеризації пізньотрипільських пам'яток у Київському Подніпров'ї. Це пояснюється привабливістю окремих мікрорегіонів, станом археологічної вивченості і соціальною структурою пізньотрипільського суспільства, що існувало в формі декількох споріднених родових общин, які утворювали «кущі» пам'яток. Встановлений слабкий рівень просторової ієрархії цих поселень дозволяє стверджувати про існування тут типу організації, що отримала назву «розсіяні вождівства», на протигагу регіону Буго-Дніпровського межиріччя, для якого на етапі С I є характерною значно більша густота населення і тип організації «централізовані вождівства».

За аналогією з поселеннями, для яких відома площа і структура розташування жител, було створено гіпотетичну палеодемографічну модель. За нею лукашівські общини нараховували в середньому близько 140 жителів, відповідно 1260 чоловік на синхронних поселеннях і 7560 осіб за весь час існування цього культурного утворення. Софіївські поселення відрізняються появою нетривалих стійбищ і племінного центру (Козаровичі), тому невеликі общини в 70 чоловік, в певний момент, очевидно, в результаті військової напруги частково об'єдналися в складнішу структуру навколо укріпленого валом поселення.

Як і для інших етапів існування Кукутені-Трипілля, населення київського регіону проявило чітку залежність типу поселення від топографії його розташування. Наразі не викликає сумніву існування тут стаціонарних тривалих поселень на високих ділянках плато і сезонних коротко часових стійбищ мисливців і пастухів в заплавах.

Oleksandr Kyrylenko, Oleksandr Diachenko

Spatial behavior of the Late Trypillian population in the Kyiv Dnieper region of C I – C II stages

Spatial analysis proved the previous conclusions about cauterization of late trypillian settlements of Kyiv Dnieper region. It can be explained by particular micro-regions attraction, the state of archaeological knowledge and social structure of late trypillian society that existed in form of several related tribal community that created «bushes» of settlements. Weak spatial hierarchy of these settlements allows to say that the type of organization called «dispersed chiefdoms» existed here. Another type of social organization «centralized chiefdoms» was true to type of the Bug-Dnieper region that had higher population density.

Analogous to those settlements with known square and structure of settlements the hypothetic pale demographic model was compiled. According to it, community of Lukashi type had on average 140 people, accordingly 1260 people in synchronic settlements and 7560 during the whole period of existence of this cultural formation. Sofievka type of settlements is distinguished by the appearance of short term camps and tribe centre (Kozarovychi) that is why not very big community of 70 persons at the certain moment, obviously, as a result of military tension partly united in more complicated structure around fortified of rampart settlement.

As for other stages existence of Cucuteni-Trypillya, population of Kyiv region showed precised dependence of settlement's type on topography of its location. Now it is absolutely clear that there were long term stationary settlements on high locations of plateau and seasonable short term camps of hunters and herders.

Łukasz Sarkowicz

**A sociological approach to the cultural change during C II period.
Environmental or ideological changes (or both)?**

The second half of 4th and the turn of 4th and 3rd millennium BC was the time of significant changes in the Pontic steppe and forest-steppe region. We know from the paleoclimatic research that it was the final stage of the climatic optimum and then the progressing aridisation began. The Trypillia Culture in its final stage also faced many changes in its internal structure. In the economy the importance of a cattle breeding increased. The giant settlements have fallen and the settlement patterns have changed to a more dispersed and mobile model. This is also the period in which at last we have more data about Trypillian burial rites, as the previously absent flat and kurgan burial-grounds appeared. The cultural contact of the Tripillia circle with the Funnel Beaker Culture and the Baden Culture had also a significant impact.

The late chalcolithic steppe societies from the Black Sea-Azov area seem to have been under a considerable influence from the late Tripillia circle as well as from the Northern Caucasus. We can also observe here an increasing role of a sheep and cattle breeding as well as appearance of more mobile settlement patterns. The graves from this region give a very syncretic picture. Especially kurgan burials from the Rassamakins III-C type draw attention to a presence of many elements which have prototypes in remote outskirts of the Steppes (Tripillia Culture, Maykop-Novosvobodnaya Culture and maybe even FBC-Baden circle).

This paper is an attempt to look at this period from the modern sociological point of view, which considers a society as a dynamic, historically formed phenomenon. The reinterpretation of the social evolution by Jürgen Habermas is one of such theories. Those ideas, emphasizing the inner dynamism of societies, were used in the fields of archaeology by Slawomir Kadrow in his reflection on the cultural change in southeast Poland in the middle of IV millennium BC, which is the main inspiration to make this paper.

Лукаш Сарковіч

**Соціологічний підхід у дослідженні культурних змін протягом етапу С II.
Екологічні чи ідеологічні зміни (або обидва)?**

II пол. IV і перелом IV і III тис. до н.е. це час великих перемін на просторі надчорноморських степів та лісостепів. Кліматичні дослідження виявляють спад кліматичного оптимуму і початки поступової аридизації. Сама трипільська культура, в своїй пізній фазі, піддавалася глибоким внутрішнім змінам. Зникають поселення-гіганти, а лісостепові поселення стають дуже розкиданими та мобільними. Зростає роль скотарства. Лише для цього періоду стають також доступні для дослідників численніші дані на тему поховальних звичаїв – з'являються безкурганні та курганні могильники, котрі раніше були відсутні. Важливим культуротворчим чинником є також впливи з лійчasto-баденського кола.

Спільноти проживаючі в степах піддаються в той час досить сильним впливам котрі надходили як з пізньотрипільського середовища так і з Кавказу. Також тут можна спостерігати збільшення мобільності людських груп та зростання ролі використання овець та великої рогатої худоби. Степові поховальні конструкції з того часу представляють дуже синкретичний образ. Особливо поховання типу III C за Рассамакіним приковують увагу присутністю багатьох характерних ознак характерних для землеробських спільнот, що не мають своїх прототипів у степах.

Дані тези є спробою погляду на цей динамічний період через призму теорій, відпрацьованих у канві сучасної соціології, сприймаючої суспільство як динамічне, історично складене явище, що піддається зумовлюваним внутрішнім змінам. Такі ідеї, роблячи акцент на внутрішню динаміку суспільств, були з успіхом застосовані в археології Славоміром Кадровим в його роздумах над культурними змінами в південно-східній Польщі в середині IV тис. до н.е.

Сергій Теліженко, Євгенія Яніш

Між морем та горами. Стратегія господарської діяльності населення Гірського Криму в енеоліті

Serhij Telizhenko, Yevhenia Yanish

Between the sea and the mountains. The strategy of economic activity of the Crimea Mountain population in Chalcolithic

Стратегія господарської діяльності населення Гірського Криму в енеоліті має дуже специфічний характер, оскільки її основні риси та розвиток залежали від природних факторів - моря та гір. В період, між 3650-3500 BC територія Гірського Криму, в тому числі й її узбережна частина, була заселена представниками культурної спільноти, яку у 2009 році було об'єднано в «південноузбережний енеолітичний тип пам'яток Криму». І дійсно, на момент написання публікації відомими були лише південноузбережні пам'ятки, які, як здавалося тоді, розвивалися в замкнутому просторі і матеріальна культура яких була орієнтована майже виключно на експлуатацію морських ресурсів. Наразі, в результаті роботи переважно з архівними матеріалами, стало зрозуміло, що висновки 2009 року були хибними, оскільки характерні ознаки матеріальної культури південноузбережних пам'яток (Арджик Бурун, Ласпі-І, Гурзуфська фортеця, Ореанда і т.п.), перш за все керамічні комплекси, виходять за межі власне узбережної лінії Гірського Криму і фіксуються як на північних схилах Головного пасма, так і в межах Другого пасма Кримських гір (верхні шари Кукреку, гроту Фат'ма Коба та шар *Vb* навісу Таш Аїр). Характерна для енеоліту Гірського Криму кераміка відзначається також і на поселеннях типу Одіші-Анасеулі-ІІ

пізньонеолітичної культури Південно-Східного Причорномор'я та. Більше того, на пам'ятках тієї ж таки пізньонеолітичної культури але типу Кістрик-Нижня Шилівка, ареалом яких є приморські тераси Північно-Західної Колхіди, поширеним явищем була первинна обробка морської гальки та виготовлення знарядь з неї. Індустрія обробки морської гальки, як відомо, широко представлена на Ардич Бурун та на більш пізніх пам'ятках узбережної зони Гірського Криму, наприклад, на Алігорі та Чангаринин Дересі. Таким чином, проблема виходить за межі власне Кримської проблематики, становлячись темою для подальших досліджень більш широкого кола пам'яток Кримсько-Кавказського регіону.

Основною темою даної публікації є висвітлення характерних рис господарської діяльності енеолітичного населення Гірського Криму в умовах двох середовищ – узбережної ділянки та, власне, гірських масивів. Насамперед варто звернутися до нещодавно отриманих результатів палеоботанічних та фауністичних досліджень, якими доказано, що не дивлячись на специфічні умови морського узбережжя, енеолітичному населенню були добре відомі і землеробство, і скотарство. Однією з головних проблем, пов'язаних із виникненням землеробства на території Гірського Криму зокрема та Кримського півострова загалом, є шляхи транзиту поширення давніх форм фермерства. Зокрема можна припускати, що domestikовані види рослин могли бути занесеними в результаті між культурних контактів з територією Північного або Західного Кавказу. Принаймні цей регіон відомий ранніми формами фермерської діяльності.

На жаль, порівняння фауністичних даних з поселень узбережної частини Криму та пам'яток Другого пасма, стикається зі слабкою базою даних з останніх. Якщо брати до уваги шар *Vb* навісу Таш Аір, то не можна не зазначити мішаний характер матеріальної культури пам'ятки, що, природно, може відобразитися й на характері фауністичних матеріалів. Тим не менш, не маючи іншої інформації, виникає необхідність узагальнення існуючих на сьогоднішній день свідчень.

Дослідження фауністичних колекцій узбережних поселень Ардич Бурун та Ласпі-І, показали, що на них було добре розвинене скотарство, переважно розводили дрібну та велику рогату худобу. За аналогією з більш пізніми за часом, але також прибережними пам'ятками Криму - Чангаринин-Дересі та Уч-Башем - можемо припустити, що такі види, як свиня свійська, кінь свійський та собака свійський також були присутні на досліджуваних нами енеолітичних поселеннях. Полювання, риболовля та збиральництво мали ще суттєве значення для місцевого населення. Основними об'єктами полювання були олень, кабан та засць-русак. Птахів, ймовірно, не розводили, а полювали на диких. Рибна ловля здійснювалася на кефаль, осетрів та калкана чорноморського (сезонно), а також сазанів (в опріснених ділянках прибережних вод). Крім того, в їжу використовували як молюсків, так і болотяних черепах (наявність останніх підтверджує їхній вилов у теплу пору року, так як при температурі менше +15 °C черепахи зариваються в мул на дні водойми на зимівлю). Наявність таких видів, як сазан, болотяна черепаха та дрейсена, які мешкають у прісній чи солонуватій воді, дозволяє припустити існування у минулому досить великих джерел прісної води на узбережжі, які надавали можливість життя цим видам у прибережній зоні або в гирлі річок, що згодом зникли. Кістки дельфінів у фауністичній колекції Ласпі-І, свідчать про їхній вилов сітками, можливо, у якості прилову до риби.

Dariusz Król

Territorial and communication meanings? Natural and cultural landscape context of dispersion of TRB long barrows in Vistula and Oder Basin

TRB long barrows are among the most thought-provoking and still unsatisfactorily understood funeral remains of the middle-neolithic period. During 4th millennium BC they were widespread in the north-western and central Europe. In area of Vistula and Oder Basin these constructions occurred in several clusters both lowland and loess upland zones: West and Middle Pomerania, Kuyavia, Chełmno land, Lesser Poland and even Galicia. Apart from their most evident burial role it should be mentioned that some of these barrows can be also interpreted in alternative ways as result of different social and/or economical interactions. According to this approach TRB long barrows also served as important components of the spatial arrangements, e.g. as centre/borders of inhabited and using territories or as a part of TRB communication networks. Proposed investigations are going to show several patterns of barrows placement related to the natural and cultural landscape context. Based on usual topographic researches as well as GIS spatial testing there is arguably to indicate a lot of real rules their functioning in mentioned background.

Даріуш Крол

Територіальне та комунікаційне значення? Поширення гробниць КЛП в басейні Вісли і Одера на тлі природного і культурного ландшафту

Датовані IV тис. до н. е. гробниці КЛП є досить мало пізнаними поховальними реліктами середнього неоліту, що спонукає до їх переосмислення. Вони досить широко поширені в північно-західній та центральній Європі. На території басейну Вісли і Одри ці конструкції представлені декількома скупченнями як в низинних зонах, так і на лесових височинах: на Помор'ї Західному та Центральному, Куявах, Хелмінській землі, Малопольщі і навіть Галичині. Оминаючи їх очевидне поховальне призначення, варто згадати, що частково вони також можуть бути інтерпретовані альтернативно, як результат різних суспільних (або економічних) взаємодій. Згідно з цим поховальні споруди КЛП слугували також істотними компонентами просторового порядку, як наприклад центр/кордон заселених чи використовуваних територій або як елемент комунікаційних мереж. Запропоновані дослідження мають на меті презентувати ряд зразків розміщення гробниць КЛП в залежності від навколишнього та культурного ландшафту. Базуючись на стандартних топографічних дослідженнях, а також аналізах ГІС, можливим є констатувати досить очевидні закони їх функціонування в окресленому контексті.

Екологічні умови визначали спосіб життя стародавніх суспільств, в тому числі і спосіб ведення господарства, оскільки давнє населення цілковито залежало від того середовища, в якому воно перебувало.

Таку взаємодію суспільства із середовищем можна побачити і в пам'ятках середньодніпровської культури. Основою в дослідженні цього процесу є метод картографування. Необхідно розглянути географічне розташування пам'яток середньодніпровської культури. Для дослідження використана карта пам'яток, яку розробив І.І.Артеменко. Карта була доповнена автором географічними координатами пам'яток. Аналізуючи карту, можна побачити наявність двох великих груп пам'яток: перша – поблизу Каніва, а друга – навколо Гомеля.

Перша група більш рання, ніж друга, але також існує на пізньому етапі. Для цієї групи характерні курганні могильники. Поселення двох типів: 1) по краю лесового плато сучасного правого берега Дніпра, 2) поселення на алювіально-зандровій рівнині сучасного лівого берега Дніпра та його допливів. Лівобережні поселення кількісно нечисленні і, імовірно, були тимчасовими. За розвідками: заселені лише тераси, на берегах Дніпра та Росі. Довготривалі житла знайдені лише на деяких поселеннях першої групи. Це передбачає на поселеннях наявність легких або переносних жител. Треба відмітити, що пам'ятки Канівської групи знаходяться не лише вздовж Дніпра, але і в глибині Правобережжя. До першої групи відносяться також і пам'ятки поблизу Києва.

Друга група розташована на 250 км північніше. Вона представлена переважно ґрунтовими могильниками, але наявні і курганні. Поселення, як і в першій групі, представлені двома типами. Кількість лівобережних поселень складає майже половину. Це є свідченням того, що політична ситуація тут була більш стабільна.

Ці дві групи можуть свідчити про те, що населення середньодніпровської культури здійснювало сезонні перекочовки, пов'язані із господарською діяльністю, а саме – із відгінним скотарством.

Topographical Features of settlements of the Middle Dnieper culture

Environmental conditions had defined the lifestyle of ancient societies including the way of farming since the ancient population was completely depended from the environment of its being.

Such social interaction with the environment can be found in the monuments of the Seredniodniprovska culture. The basis of the study of this process is a map-compilation method. It is necessary to consider geographic locations of the monuments of Seredniodniprovska culture. To study it the map of the monuments, which was developed by I.I.Artemenko, was used. The author adds to the map the geographical coordinates of the monuments. Analysis of the map enables to found out two large groups of monuments: the first one is near Kaniv, and the second one – around Gomel.

The first group is much earlier than the second one but still exists in later period. Typical feature of this group is burial mounds. There are two types of settlements: 1) on the edge of loess plateau of the modern right bank of Dnipro, 2) settlement on alluvial outwash sands plains of modern left bank of the Dnieper and its inflows. Settlements on the left bank were small in number, and probably were temporary. According to the survey – only headlands was inhabited, which were headed to rivers Dnipro and Ros. Long-term dwellings were found only on some headland settlements. This assumes that in the settlements there were lightweight or portable dwellings. It should be noted that monuments of Kaniv group are not only along the Dnipro River but deep on the right bank. The first group also includes the monuments near Kyiv.

The second group is located 250 km to the north. Mainly it can be represented by burial grounds, but the reburial mounds also can be found. The settlements as in the first group are represented by two types. Number of left-bank settlements accounts for almost a half of them. This indicates that the political situation in such settlements was more stable.

These two groups can indicate that the population of the Seredniodniprovska culture roamed from place to place in the middle of the season that was connected with farming activities i.e. pasture cattle.

Сергій Лисенко

Екологічна основа тшинецького культурного кола

Тшинецьке культурне коло (ТКК) – група спорідених археологічних культур пізнього бронзового віку лісової та лісостепової зони Східної Європи. Охоплює територію від басейну Одера на заході до басейна Десни на сході, від Прибалтики на півночі, до межі правобережного лісостепу та степу на півдні. Ареал ТКК розподіляється на Західний (басейн Балтійського моря) та Східний (басейн Чорного моря) масиви. До західного масиву відноситься тшинецька культура, до східного – комарівська та сосницька культури. Відповідно до системного зв'язку між культурою та вміщуючим ландшафтом відрізняються лісова та лісостепова лінії розвитку ТКК. Перша пов'язана із низинними ландшафтами (Великопольско-Куявська низина, Мазовія, Прибалтика, Українське, Білоруське та Брянське Полісся), друга – із підвищеними (Прикарпаття, Волинська, Подільська, Придніпровська височини). У східному ареалі ТКК лісовій лінії розвитку відповідає сосницька культура, а лісостеповій – комарівська.

На межі 3-2 тис. до н.е. дослідники палеоклімату південноруських степів відмічають максимум суббореальної аридизації, яка в другій чверті – середині 2 тис. до н.е. змінюється кліматичним оптимумом суббореалу – зволоження, зменшення континентальності клімату. Комплексні палеогеографічні (палеопедологічні, палінологічні, ландшафтні, геофізичні, археозоологічні, палеоботанічні, дендрологічні) дослідження пам'яток доби бронзи – раннього залізного віку на території Північної України та Білорусії дають змогу співставити коливання клімату у східному ареалі ТКК та їх наслідки із кліматичною шкалою, розробленою за результатами досліджень в інших регіонах Східної Європи.

Sergey Lysenko

Ecological base of Trzciniec cultural circle

Trzciniec of cultural circle (TKK) is a group of related archaeological cultures of late bronze age of Eastern Europe forest and forest-steppe zone. Embraces territory from the pool of Oder on a west to pool of Desna on east, from the Baltic States in the north, to the limit of right-bank forest-steppe and steppe on a south. The natural habitat of TKK is distributed on the Western (Baltic sea Basin) and East (Black sea Basin) arrays. To the western array concerns the Trzciniec culture, to the eastern concerns the Komarov and Sosnitsa cultures. According to the system connection between culture and containing landscape the forest and forest-steppe lines of TKK have different ways of development. The first is related to the low-laying area landscapes (Wielkopolsko-Kujawska low-laying area, Masovia, the Baltic States, Ukrainian, Belarussian and Briansk Polesye), second - from rises (Prykarpattya, Volyn, Podolsk, Dnepr sublimities). A Sosnitsa culture answers in the east natural habitat of TKK to the forest line of development, and to forest-steppe – Komarov.

On verge of 3-2 thousands B.C. the researchers of paleoclimate of South Russia steppes mark the maximum of subboreal aridization, that in the second fourth - middle 2 thousands B.C. change climatic optimum Subboreal is moistening, reduction to continentalness of climate. Complex researches of paleogeography (paleopedological, landscape, geophysical, archeozoology, paleobotanical, palynological, dendrologic) of sights of time of bronze – Early ferrous age on territory of North Ukraine and Belarus give an opportunity to confront oscillation of climate in the east natural habitat of TKK and their consequences with the climatic scale worked out on results researches in other regions of East Europe.

Жанна Матвіїшина, Сергій Лисенко, Олександр Пархоменко

Палеопедологічні дослідження Буківнянського могильника

Курганий могильник Буківна є однією з базових пам'яток комарівської культури тшинецького культурного кола. Він розташований на високому правому березі Дністра, на захід та південь від с. Буківна Тлумецького району Івано-Франківської області. У 30-ті роки XIX ст. на могильнику було розкопано 13 курганів. У 2010-2013 рр. роботи було поновлено. В курганній групі №1 було розкопано 3 кургани, ще один курган був досліджений у групі №2.

Найбільш раннім серед досліджених курганів є курган №1 групи №2. За керамічним комплексом та наконечником стріли курган може бути датований кінцем 3 – початком 2 тис. до н.е., та синхронізований із блоком посткатакомбних культур та епішнуровим горизонтом. Кургани групи №1 за керамічним комплексом та виробами з кольорових металів можуть бути віднесені до раннього етапу комарівської культури та датовані в межах другої чверті 2 тис. до н.е.

Всі кургани насипані над незначними природним підвищенням, що візуально збільшує їх розміри. Основна частина насипів складена із шматків дернини з поверхні давнього ґрунту. Зверху ця валькова кладка перекрита масою алевритистої породи із підґрунтя.

Ґрунти, на яких зведено кургани, визначені як опідзолені чорноземи, що розвиваються під луговою рослинністю в умовах тепло-помірного клімату з достатньою кількістю опадів. В епоху бронзи природні зони в регіоні Прикарпаття явно були зміщені на північ, панували відкриті простори з ділянками буково-грабових лісів.

Zhanna Matviishyna, Serhij Lysenko, Olexandr Parhomenko

Paleopedological researches of Bukivna cemetery

Burial mound grave in Bukivna is one of the basic sights of komaryvska culture of tshynetsky cultural circle. It is located on the high right bank of the Dniester river on the west and south from the village Bukivna Tlymatsky district of Ivano-Frankivsk region. In 30 years of XIX century there were excavated 13 burial mounds. The work was resumed in 2010-2013. In group № 1 three mounds were excavated and in group № 2 was explored one more.

Mound № 1 from group № 2 is the earliest among the studied mounds. This mound can be dated by ending of 3rd and beginning of 2d millennium BC for its ceramic complex and arrowhead. It is also synchronized with the block of postcatacombs cultures. Mounds of group №1 for ceramic complex and non-ferrous metal products can be attributed to the early stage of komaryvska culture and dated within the second quarter of the 2d mill.A.D.

All the mounds are erected over slight natural increase, that visually increases their size. The main part of the mounds is composed of chunks of sod from the surface of the ancient soil. The top of this roll laying is blocked by rocked siltstone mass from subsoil. Soils, on which the mounds were built, are identified as hed soils that develop under meadow vegetation in warm-temperate climate with sufficient rainfall. In the Bronze Age the natural areas in the Carpathian region were clearly shifted to the north, dominated by open spaces with lots beech and hornbeam forests.

Павло Боровець

Картографія знахідок мечів та їх ливарних форм в Північному Причорномор'ї періоду фінальної бронзи (XVII-X ст. до н.е.)

Доповідь присвячена картографуванню знахідок мечів різних типів, а також їх ливарних форм в Північному Причорномор'ї, які датуються періодом фінальної бронзи, тобто XVII-X ст. до н.е. Також зазначаються конструктивні особливості мечів, питання їхнього виробництва, походження і розвитку в просторі і часі, а також приналежності до певних археологічних культур чи груп пам'яток.

Картографування дозволяє окреслити на мапі ареал розповсюдження різних типів мечів на території Північного Причорномор'я, співставити цей ареал з межами поширення археологічних культур чи груп пам'яток. Також це дозволяє визначити шляхи, якими технології виготовлення зброї та традиції використання певних типів озброєння, зокрема, мечів, поширювалися на територію Північного Причорномор'я з інших регіонів Європи.

Так, наприклад, знахідки в ареалі розповсюдження Пізньозрубної, Сабатинівської та Ноа археологічних культур мечів типу Nenzingen за Д. Коеном або Reutlingen за П. Шауером свідчать про поширення центральноєвропейських зброярських традицій. В той же час мечі типа Реїса з Нижнього Подунав'я мають комбіновані елементи мечів типу Reutlingen з мечами красномаяцького типу, що доводить поєднання центральноєвропейських зброярських традицій з традиціями культур Кослоджени-Ноа-Сабатинівка.

Borovets Pavlo

Cartography of swords and their moulds findings in the northern Black Sea region of the late bronze period (XVII-X B.C.)

The article is devoted to cartography of the different types of swords findings as well as their moulds findings in the northern Black Sea region dated by the period of late bronze, i.e. XVII-X B.C. Also, construction specifics of the swords are mentioned, as well as issues of their production, origin and development in space and time point of views. In addition, the article overviews to what archaeological cultures or groups of findings the swords and moulds belong to.

Cartography helps to describe on the map the area of expansion of the different types of swords in the territory of the northern Black Sea region, to compare this area with the limits of expansion of the archaeological cultures or groups of findings. Also, this allows to identify the ways by which the technology of the arms production and the traditions of the use of certain types of arms, in particular, swords, have been spread to the territory of the northern Black Sea region from the other regions of Europe.

For example the findings in the area of expansion of Late Srubna, Sabatynivska and Noua archaeological cultures, namely swords of the Nenzingen type (according to D. Koen) and the Reutlingen type (according to P. Shauer) give evidence of the spread of central European arms traditions. At the same time the swords of Pečica from the lower Danube area have combined elements of the swords of the Reutlingen type and of the Krasnomayak type. This proves the connection of the central European arms traditions with the traditions of the cultures Coslogeni - Noua - Sabatynivka.

Євген Синуця

"Кущі поселень" у східноєвропейських археологічних культурах I тис. н.е.: інтерпретаційна модель та археологічні реалії (до постановки проблеми)

Yevgen Synytsia

"Bushes of the settlements" in Eastern European archaeological cultures 1st mill. BC.: archaeological interpretive model and reality (to the formulation of the problem)

Поняття "кущ поселень" ("кущ пам'яток") доволі широко вживається в археологічній літературі, зокрема в роботах з археологічної славістики. Мається на увазі група монокультурних хронологічно близьких пам'яток, розміщених в межах певної ландшафтної одиниці. Втім, вже саме формулювання терміну надає йому інтерпретаційного забарвлення: образ кущу – корінь, від котрого розходяться "рівноправні" гілки – мимоволі асоціює власне археологічні пам'ятки із колективами, що їх залишили, причому акцентуючи на спорідненості цих колективів. Найчастіше у "кущах поселень" дослідники дійсно вбачають археологічний "зліпок" елементарного племені, а в кожній конкретній пам'ятці такого "кущу" – місце мешкання роду (чи кількох родів).

Однак якщо зважити на рівень агрикультури суспільств зазначеного періоду, то більшість з них практикувало різновиди рільництва, що доволі швидко виснажували ґрунти. Тож спосіб життя таких колективів, цілком ймовірно, передбачав порівняно часті мікроміграції задля опанування нових угідь. Відповідно, "кущ поселень" цілком може відбивати такі мікроміграції колективів, що мали значно меншу кількість членів (рід, група родів). Принаймні, така інтерпретація є рівнозначною традиційному баченню "куща поселень", хоча й не виключає її.

Традиційною "ахіллесовою п'ятою" археологічної славістики є питання мікрохронології, адже доволі примітивний комплекс матеріальної культури ранньосередньовічних слов'ян та їхніх безпосередніх предків розвивався вкрай уповільнено. До того ж, речі, котрі могли б слугувати хроноіндикаторами зазвичай представлені (насамперед на поселенських пам'ятках) одиничними знахідками. Відповідно, хронологічна картина функціонування конкретної пам'ятки або групи пам'яток, реконструйована за допомогою суто археологічних методів (стратиграфічні спостереження, типологічні та власне хронологічні побудови), в більшості випадків виявляється "змазаною". Пам'ятка, епізоди замешкування або ж навіть окремі комплекси в межах пам'ятки датуються сумарно, порівняно широкими діапазонами (100 – 150 – 200 років, іноді навіть більше років), що явно перебільшує можливий час безперервної господарчої експлуатації ресурсної зони навкруги такої пам'ятки.

Зрозуміло, що вихід з проблемної ситуації полягає насамперед в удосконаленні методів археологічного аналізу задля отримання більш дробної хронологічної картини, що дозволила б констатувати синхронність або ж часткову чи-то повну асинхронність пам'яток в межах "кущу". Однак сподівань на те, що питома хронологічна дискретність буде встановлена хоча б для одиничних "кущів" певного культурного кола, натепер не надто багато.

Тож значну допомогу у вирішенні цієї проблеми можуть надати природничі науки. Зокрема, йдеться про аналіз ресурсних можливостей певних ландшафтних ділянок задля обрахування максимуму населення, що за певного рівня агрикультури могла забезпечити така ділянка. Така інформація надасть можливість доволі певно відповісти на питання: чи була спроможна конкретна ландшафтна одиниця одночасно прогодувати таку кількість людей, що мешкала на пам'ятках "кущу" в разі синхронності цих пам'яток.

СПИСОК УЧАСНИКІВ
LIST OF PARTICIPANTS

- Andrijovych Marta
Андрійович Марта
Master student, Department of Archaeology and Museum Studies, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Студентка 2 курсу ОКР Магістр археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ martenva@gmail.com
- Asheichyk Vitalij
Ашэйчык Віталій
Junior researcher, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk (Belarus)
малодшы навуковы супрацоўнік, Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінськ (Білорусь)
- Beidyk Olexandr O.
Бейдик Олександр Олександрович
Doctor of Geographical Sciences; Professor, Department of Country Studies and Tourism, The Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Доктор геогр. наук, професор кафедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ
- Bondar Ksenia M.
Бондар Ксенія
senior researcher, SEI "Institute of Geology", Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
ст.наук. співроб., ННІ «Інститут геології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ ks_bondar@ukr.net
- Borovets Pavlo G.
Боровець Павло Григорович
PhD student, Department of Archaeology and Museum Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Аспірант кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ
borovets1981@gmail.com
- Chernovol Dmytro K.
Черновол Дмитро Костянтинович
Researcher, Department of the Archaeology of Chalcolithic – Bronze Age, Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv
Науковий співробітник відділу археології енеоліту – бронзового віку Інституту археології НАН України, Київ ch_d_k@ukr.net

Chiotti Laurent Чіотті Лоран	Assistant of Research, National Museum of Natural History, Abri Pataud, Paris (France) Асистент досліджень, Національний музей природничої історії, Абрі Пато, Париж (Франція)
Chkhatarashvili Guram Чхатарашвілі Гурам	Research worker, Department of Stone Age, Batumi Archaeological Museum; Phd student at Batumi Shota Rustaveli State University, Batumi (Georgia) Науковий працівник, Відділ кам'яної доби, Археологічний музей Батумі, Аспірант, Батумський Державний Університет імені Шота Руставелі, Батумі (Грузія) gurami.chxa87@yahoo.com
Chymyrys Margaryta Чимирис Маргарита Володимирівна	Bachelor student, Historical faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv Студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ margochimiris@gmail.com
Crepin Laurent	Post-Doctoral, National Museum of Natural History, Paris (France) Пост-Доктор Національного музею природничої історії, Париж (Франція) l.crepin@mnhn.fr
Demay Laëtitia	PhD student Department of Prehistory, University of Liège (Belgium). Department of Prehistory, National Museum of Natural History, Paris (France) Аспірантка відділу преісторії, Університет м. Льєж (Бельгія). Відділ праісторії, Національний музей природничої історії, Париж (Франція) ldemay@mnhn.fr
Demchenko Olga V. Демченко Ольга Володимирівна	Leading specialist of the Department of archeology and ethnology of Ukraine, Faculty of History, I.Mechnikov Odessa National University Провідний фахівець кафедри археології та етнології України Історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, Одеса olya.demchenko@mail.ru
Diachenko Aleksandr V. Дяченко Олександр Вікторович	PhD, scientific worker, Department of the Archaeology of Chalcolithic – Bronze Age, Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv К.і.н., науковий співробітник відділу археології енеоліту – бронзового віку Інституту археології НАН України, Київ oleksandr.diachenko@gmail.com
Doroshkevych Serhiy P. Дорошкевич Сергій Петрович	Senior researcher, Department of paleogeography Institute of Geography of NAS of Ukraine, Kyiv Старший науковий співробітник відділу палеогеографії Інституту географії НАН України, Київ

Dudnik Diana V. Дудник Діана Валентинівна	Bachelor student, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv Студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка dydник11@meta.ua
Gaskevych Dmytro L. Гаскевич Дмитро Леонідович	PhD, scientific worker, Department of Archaeology of Stone Age, Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv К.і.н., науковий співробітник, відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України, Київ gaskevych@i.ua
Hafner Albert Хафнер Альберт	Director of Institute of Archaeological Sciences, Department of Prehistoric Archaeology, University of Bern, Bern (Switzerland) Директор Інституту археологічних досліджень відділу первісної археології, Бернський університет, Берн (Швейцарія) albert.hafner@bluewin.ch
Henry-Gambier Dominique Генрі-Гамб'єр Домінік	Research Director, CNRS Bordeaux (France) Керівник досліджень, CNRS, Бордо (Франція)
Kadrow Sławomir Кадров Славомір	Prof. dr hab., Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Krakow (Poland) Професор, доктор габілітований, Інститут Археології та Етнології Польської Академії Наук, Краків (Польща) slawekkadrow@gmail.com
Karmazynenko Serhij P. Кармазиненко Сергій Петрович	PhD, senior researcher, Department of Paleogeography, Institute of Geography NAS Ukraine, Kyiv К. геогр. наук, старший науковий співробітник відділу палеогеографії Інституту географії НАН України karmazinenko@mail.ru
Khlopachev Gennadyi A. Хлопачев Генадій Олександрович	Chair of Department, Department of Archaeology, Peter the Great Museum of Anthropology and Ethnography (Kunstkamera), Saint-Petersburg (Russia) К.і.н., завідуючий відділом археології Музею антропології і етнографії ім. Петра Великого (Кунсткамера) С.Петербургу (Росія) gak@pochta.ru
Kiosak Dmytro V. Кіосак Дмитро Володимирович	PhD, Docent, Department of archaeology and ethnology I.I. Mechnikov Odessa National University, Odessa К.і.н., доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса dkiosak@ukr.net

Kovtun Anastasia S. Ковтун Анастасія Сергіївна	Bachelor Student, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv Студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка nastusha.k95@gmail.com
Kononenko Olesia M. Кононенко Олеся Миколаївна	Junior scientific researcher, Department "Archaeological Museum", Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv м.н.с., відділу «Археологічний музей» Інституту археології НАН України, Київ Kononenko_OM@i.ua
Król Dariusz Крол Даріуш	Assistant, Institute of Archaeology, University of Rzeszów, Rzeszów (Poland) Асистент Інституту Археології Жешувського Університету, Жешув (Польща) kroldr@gmail.com
Krotova Oleksandra Кротова Олександра Олександрівна	Doctor, Senior researcher, Department of Archaeology of Stone Age, Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv Д.і.н., старший науковий співробітник відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України, Київ okrotova@ukr.net
Kushnir Anatolii S. Кушнір Анатолій Степанович	Junior scientific researcher, Department of Paleogeography, Institute of Geography NAS Ukraine, Kyiv Молодший науковий співробітник відділу палеогеографії Інституту географії НАН України kushnir.paleogeo@gmail.com
Kyrylenko Oleksandr S. Кириленко Олександр Сергійович	PhD student, Department of Archaeology and Museum Studies, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv Аспірант кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка kirvasi@ukr.net
Lazaruk Iryna A. Лазарук Ірина Анатоліївна	Master, Department of Country Studies and Tourism, The Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv Магістр, кафедра країнознавства та туризму, географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ ira_lazaruk@mail.ru
Lobanova Mariia A. Лобанова Марія Андріївна	Master student, Faculty of History, I.I. Mechnikov Odessa National University, Odessa студентка 5 курсу (магістр) історичного факультету ОНУ імені І.І. Мечникова, Одеса mariahlobanova@gmail.com
Loznytsia Tetiana I. Лозниця Тетяна Іванівна	Senior laboratory assistant, Department of Archaeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv старший лаборант кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка arch@univ.kiev.ua

Lysenko Sergey D. Лисенко Сергій Дмитрович	PhD, senior research worker, Department of the Archaeology of Chalcolithic – Bronze Age, Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv К.і.н., старший науковий співробітник відділу археології енеоліту – бронзового віку ІА НАН України, Київ suraganga@yandex.ru
Lyzun Oleksii M. Лизун Олексій Миколайович	PhD student, Department of Archaeology and Museum Studies, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv Аспірант кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка oleksii.lyzun@gmail.com
Manko Valerij O. Манько Валерій Олександрович	PhD, Senior researcher, Department of the Crimean Archaeology, Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv к.і.н., старший науковий співробітник, відділ археології Криму Інституту археології НАН України, Київ valery_manko@yahoo.com
Matviishyna Zhanna M.	Doctor of Geographical Sciences, Prof., Dean of Department of Paleogeography, Institute of Geography NAS Ukraine, Kyiv
Матвіїшина Жанна Миколаївна	Д. геогр. н., проф., Завідувач відділу палеогеографії Інституту географії НАН України, Київ
Mukhailova Natalia Михайлова Наталія	Research worker, Institute of Archaeology, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv Науковий співробітник Інституту археології Національної академії наук України, Київ
Nezdolij Alexander I. Нездолий Олександр Іванович	Senior researcher, National historical and architectural museum «The Fortress of Kyiv» Старший науковий співробітник Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця», Київ oleksandr_nezdolii@ukr.net
Nespoulet Roland Неспуле Ролан	Lecturer, National Museum of Natural History, Paris (France) Лектор, Національний музей природничої історії, Париж (Франція)
Nuzhnyi Dmytro Yu. Нужний Дмитро Юрійович	PhD, senior researcher, Department of Archaeology of Stone Age, Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv К.і.н., старший науковий співробітник відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України, Київ nuzharch@ukr.net
Parhomenko Olexandr G. Пархоменко Олександр Григорович	PhD, Head of Department of Geography, Taras Shevchenko Chernihiv National pedagogical University, Chernihiv к.геогр.н., завідувач кафедри географії Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, Чернігів

Patou-Mathis Marylène	PhD, CNRS Research director, Department of Prehistory, National Museum of Natural History, Paris (France)
Пату-Матіс Марілен	PhD, CNRS дослідницький директор відділу Праісторії, Національний музей природничої історії, Париж (Франція) patmath@mnhn.fr
Patryliak Ivan K. Патриляк Іван Казимирович	Professor, The Dean of the Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv проф., Декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Réan Stéphane Пеан Стефан	PhD, University lecturer, Department of Prehistory, National Museum of Natural History, Paris (France) PhD, університетський лектор відділу преісторії Національного музею природничої історії, Париж (Франція) stpean@mnhn.fr
Pichkur Yevgen V. Пічкур Євген Вікторович	Scientific researcher, Department "Archaeological Museum", Institute of Archaeology NAS Ukraine, Kyiv Науковий співробітник відділу «Археологічний музей» Інституту археології НАН України, Київ pichkur_e@ukr.net
Pistruil Igor V. Піструїл Ігор Володимирович	PhD, Research Officer, Odessa Archaeological Museum of NAS Ukraine, Odesa К.і.н., науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України, Одеса pistruiligor@ukr.net
Popova Lilia Попова Лілія	Senior researcher, Institute of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv Старший науковий співробітник Інституту географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ belkv_15@ukr.net
Pustovalov Vasyl S. Пустовалов Василь Сергійович	Master student, Department of Archaeology and Museum Studies, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv Магістрант кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ vskutafin@gmail.com
Radomskiy Ivan S. Радомський Іван Сергійович	PhD student, Department of Archaeology and Museum Studies, Historical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv Аспірант кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ radomskijvano1812@gmail.com

Rogoziński Jakub Рогозінські Якуб	Assistant, Institute of Archaeology, University of Rzeszów, Rzeszów (Poland) Асистент Інституту Археології Жешувського Університету, Жешув (Польща)
Ryzhov Serhii M. Рижов Сергій Миколайович	PhD, Associate professor, Department of Archaeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv К.і.н., Доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ arch@univ.kiev.ua
Sablin Mikhail V. Саблін Михаїл	PhD, Senior scientist, Zoological Institute of the Russian Academy, Saint-Petersburg (Russia) К.і.н., старший науковий співробітник Зоологічного інституту РАН, С.-Петербург (Росія) msablin@yandex.ru
Samoilenko Liubov G. Самойленко Любов Григорівна	Chief of Archaeological Museum, Taras Shevchenko National University of Kyiv Директор Археологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка arch@univ.kiev.ua
Sarkowicz Łukasz Саркович Лукаш	PhD student, University of Rzeszow, Rzeszow (Poland) Аспірант Жешувського Університету, Жешув (Польща) lukasardos@gmail.com
Shydlovskiy Pavlo S. Шидловський Павло Сергійович	PhD, Associate professor, Department of Archaeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv К.і.н., Доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ pav.shy@gmail.com
Sliesarev Yevgenii S. Слесарев Євгеній Сергійович	Master student, Department of Archaeology, National University "Kyiv-Mohyla Academy" Студент магістеріуму відділення археології Національного університету «Києво-Могилянська академія» slesarev.ve@gmail.com
Smyntyna Olena V. Сминтина Олена Валентинівна	Doctor of Sciences in History, Full Professor, Head of Department of Archaeology and Ethnology of Ukraine, Faculty of History of Odessa National I.I. Mechnikov University, Odesa Д.і.н., професор, зав. кафедрою археології та етнології України історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеса smyntyna_olena@onu.edu.ua

- Snizhko Iryna A. Docent, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv
Сніжко Ірина
Анатоліївна isnizhko@mail.ru
- Sokolchuk Nadiya Specialist, Department of Archaeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Сокольчук Надія
Спеціаліст кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка arch@univ.kiev.ua
- Sorokun Andriij A. Молодший науковий співробітник, Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф Державної адміністрації Зони відчуження України Київ
Сорокун Андрій
Анатолійович Junior researcher of State scientific Center of Culture Heritage Defence sorokun_a@i.ua
- Stupak Dmytro V. Scientific worker, Department of the Stone Age Archaeology, Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv
Ступак Дмитро
Вікторович Науковий співробітник відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України, Київ stupak17@ukr.net
- Synytsia Yevgen V. PhD, Associate professor, Department of Archaeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Синиця Євген
Валентинович К.і.н., Доцент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ sin@univ.kiev.ua
- Telizhenko Serhij A. Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Lutsk
Теліженко Сергій
Анатолійович Інститут археології НАН України, Луцьк telizharh@hotmail.com
- Terpylovskiy Rostyslav V. Doctor of Sciences in History, Full Professor, Head of Department of Archaeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
Терпиловський
Ростислав
Всеволодович д.і.н., професор, завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка arch@univ.kiev.ua
- Tymofeieva Zhdana 1st rang geologist DGP "Ukrgeophysics", Kyiv
Тимофєєва Ждана
геолог 1 кат. ДГП «Укргеофізика», Київ
- Tseunov Igor A. PhD student of Archaeology Institute NAS Ukraine, Kyiv
Цеунов Ігор
Андрійович Аспірант Інституту археології НАН України, Київ igortseunov@gmail.com

Vashanav Aleksander	Junior researcher, Institute of History, National Academy of Sciences of Belarus, Minsk (Belarus)
Вашанаў Аляксандр	малодшы навуковы супрацоўнік, Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінськ vashanau@gmail.com
Verteletsky Dmytro Yu.	PhD student, Institute of Archaeology, University of Rzeszow, Rzeszow (Poland)
Вертелецький Дмитро Юрійович	Аспірант Інституту археології Жешувського Університету, Жешув (Польща) verteletskiy.dmytro@gmail.com
Vetrov Denis O. Вєтров Денис Олександрович	PhD, Scientific worker, Department of the Stone Age Archaeology, Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv К.і.н., науковий співробітник Інституту археології НАН України, Київ vetrovd2479@gmail.com
Yanish Yevhenia Яніш Євгенія	I. Shmalgauzen Institute of Zoology NAS Ukraine, Kyiv Інститут зоології ім. І.І.Шмальгаузена НАН України, Київ
Zalizniak Leonid L. Залізняк Леонід Львович	Doctor of Sciences in History, Full Professor The Head of the Department of the Stone Age Archaeology, Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv Д.і.н., професор, завідувач відділу археології кам'яної доби Інституту археології НАН України zaliznyakl@ukr.net

ПП «Видавництво «Стародавній Світ»

(044) 599-34-43

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3991 від 24.02.2011 р.

Підписано до друку 24.01.2016 р. Формат 84x108 1/16. Папір офсетний
Друк офсетний. Гарнітура Аріал. Ум-друк. арк. 10,45. Наклад 300 прим. Зам. 01-24

Topics cover issues of interaction between the environment and societies of Prehistoric Age: climate and landscape, natural resources, flora and fauna as factors of the development of humans' culture on the territory of Europe. Problems chronologically cover the period from the Paleolithic - up to the Bronze Age.

- Theory, methods and history of spatial archaeology.
- The interaction between nature and society in Prehistoric Age:
 - the Palaeolithic hunters-gatherers' societies;
 - cultural adaptation to natural conditions in the Mesolithic;
 - dissemination processes of reproductive forms of economy in the Neolithic – Eneolithic;
 - development of agricultural and pastoral cultures of Bronze Age.
- The local group in a natural environment (settlements, dwellings, culture of household)

Тематика конференції висвітлює питання взаємодії навколишнього середовища та суспільства за первісної доби: клімат і ландшафт, природні ресурси, флора та фауна, як фактори розвитку людської культури на території Європи.

Проблематика хронологічно охоплює періоди від палеоліту – до доби бронзи включно.

- Теорія, методи та історія розвитку просторової археології;
- Взаємодія природи і суспільства за первісної доби:
 - палеолітичні суспільства мисливців-збирачів;
 - культурна адаптація до природних умов в період мезоліту;
 - процеси поширення відтворювальних форм господарства в неоліті - енеоліті;
 - розвиток землеробських та скотарських культур за доби раннього металу.
- Локальна група в природному оточенні (поселення, житла, побутова культура)